

Privredni razvoj Vukovara: historijsko-komparativna studija

DIMITRIJE BIRAČ

Članak analizira razvoj Vukovara kroz četiri društveno-politička i državna uređenja: Austro-Ugarska Monarhija, Kraljevina Jugoslavija, Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija i Republika Hrvatska. Na temelju istraženog materijala u novije vrijeme relativno rasprostranjena priča da se Vukovar najviše razvijao u Monarhiji sukobljava se s istinom te se jasno uočava nemali udio manipulacije kako pri istraživanju, tako i pri prezentiranju istraženih činjenica.

U članku se dalje navodi da su kod stagnacije i rasta nerazvijenosti vukovarskog kraja u ekonomskom smislu bili presudni odsustvo planiranja i koordinacija tog kraja unutar šire društveno-razvojne strategije. Ostavljen pretežno europskim fondovima i donacijama Vlade te zagovaranjem malog poduzetništva i politike direktnih stranih investicija, Vukovar ne može nadmašiti svoj nekadašnji rast i razvoj. Osnovni je razlog taj što je hrvatska privreda na periferiji europskog kapitalizma pa kao takva ne može imati iste rezultate kakve imaju ekonomske politike privreda jezgre. Ekonomski razvoj Vukovara zahtijeva uspostavu planiranja na najvišem nivou hrvatske politike. U tom kontekstu, nužna je spoznaja da su političke pretpostavke modela privrednog razvoja zapravo pogrešne i da zato inzistiranje na njima kao uporištu vukovarske privrede znači još veću stagnaciju nego u prošlim vremenima.

KLJUČNE RIJEČI: *privredni razvoj, Vukovar, Austro-Ugarska, Jugoslavija, Hrvatska*

/

Ovaj se rad bavi političko-ekonomskim (dakle, društvenim) uzrocima, posljedicama, učincima i obilježjima Grada Vukovara kroz nekoliko društveno-ekonomskih sistema. Naglasak je na načinu ekonomskog razvoja

Vukovara u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji (SFRJ) i Republici Hrvatskoj. Međutim, da bi se dobila šira slika te da bi čitatelj lakše razumio razvoj vukovarskog kraja bilo je nužno u kratkim crtama obraditi i razdoblje u Austro-Ugarskoj te Kraljevini Jugoslaviji.

U najvećem dijelu postojeće – oskudne – literature o razvoju Vukovara, kao i u najvećem dijelu javnog mnijenja i službenog diskursa tvrdi se da je Jugoslavija (u oba sistema) učinila više štete nego koristi jer je spriječila razvoj grada kakav mu je bio namijenjen u starije, monarhijsko vrijeme (Šundalić 2006, Živić 2007). Istodobno, Vukovar ostaje politički osjetljiva tema, a hrvatske vlasti tvrde da mu nastoje pomoći da se razvije. Pa ipak, to se čini uglavnom deklarativno, povodom obilježavanja važnih datuma – uglavnom povezanih s Domovinskim ratom – kao i u predizbornim kampanjama. Stoga ovaj rad cilja i na to da ukaže na kvalitetu pomoći hrvatske centralne vlasti Vukovaru, unutar šireg vremenskog konteksta.¹

U ovom članku pokušat ćemo pokazati da je razvoj Vukovara u socijalističkoj Jugoslaviji uvelike je bio određen time što je prevladavao sistem planske ekonomije.² Dugoročne strategije razvoja, posebno u području poljoprivrede i industrije, mogle su se osmisliti i donekle uspješno ostvariti samo unutar planske ekonomije. Dakle, suprotno tvrdnjama nekih ekonomista i sociologa koje ćemo navesti u daljnjem tekstu³, čini se da se Vukovar ipak nije mogao sveobuhvatnije razvijati na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće. Sveobuhvatni je ra-

- 1 Jedna od naznake ove pomoći jest i izjava ministra prometa Olega Butkovića “kako je činjenica da Hrvatska ne može sama izgraditi kanal i za taj će projekt koji je procenjen na više od 850 milijuna eura, biti potrebno osigurati sredstva iz EU fondova” (<http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/303884/butkovic-za-izgradnju-kanala-dunav-sava-treba-nam-850-milijuna-eura>). Kao što ćemo vidjeti kasnije u tekstu, krovna strategija hrvatskih vlasti, kojom onda obavezuju i lokalnu vlast, jest da Vukovaru kao primarnu djelatnost nametnu neku vrstu samofinanciranja kroz europske fondove, kroz poticanje sitnog poduzetništva. Drugim riječima, hrvatska država niti ima dovoljno sredstava da sama stvori političko-ekonomske pretpostavke vukovarskog privrednog razvoja niti to ima u planu.
- 2 Jugoslavenski sistem samoupravljanja temeljenog na društvenom vlasništvu bio je bliži tržištu nego što je bio model “državnog socijalizma” u zemljama tzv. Istočnog bloka. Društvena poduzeća samostalnije su donosila odluke o poslovanju. Godišnji i petogodišnji planovi bili su manje rigorozni nego u Istočnom bloku. U tom kontekstu, i planska je ekonomija bila više reakcija na tržište, nego negacija tržišta. Ona nije isključivala tržište, nego ga je pokušavala podrediti potrebama društva i privrede.
- 3 Ovdje možemo navesti jednu od najeksplicitnijih tvrdnji: “Stoljetni pokušaji odnarođivanja i brisanja hrvatskog identiteta Vukovara u Jugoslavijama (monarhističkoj i socijalističkoj) nadove-

zvoj Vukovara mogao započeti tek 1920-ih i 1930-ih godina. Međutim, ubrzani razvoj u punom smislu te riječi ostvaren je tek u SFRJ.⁴ Naime, i u prvoj Jugoslaviji Vukovar je imao povoljne ekonomske performanse, ali tek nakon 1950. godine kreće njihov streloviti uspon u ekonomskom, kulturnom i općenito u društvenom pogledu.

Iz toga proizlazi i pouka za sadašnjost: da bi Vukovar ostvario istinski ekonomski razvoj, nije dovoljna tržišna ekonomija budući da je hrvatska privreda periferija europskog kapitalizma. U najmanju ruku mora se uspostaviti planski utjecaj na najvišem nivou hrvatske politike. Ostavljen samo ili pretežito europskim fondovima, donacijama Vlade te pomoći drugih dijelova Hrvatske⁵ ili, još više, zagovaranjem malog poduzetništva i politike direktnih stranih investicija, Vukovar neće nadmašiti svoj nekadašnji rast i razvoj, a veliko je pitanje hoće li ga uopće i dostići. Nužni preduvjeti za privredni rast i društveni razvoj Vukovara jesu planska, strateška i odlučna kako opća politika tako i ekonomska politika. Njih trenutno nema, već se perspektiva razvoja bazira na regionalnoj strategiji (kao sramežljivog pokušaja planiranja) koja se oslanja na nekoordinirano i ničim garantirano financiranje iz europskih fondova. U tome je osnovni problem privrednog razvoja Vukovara.

Ovaj rad ne bavi se previše Vukovarom u Prvom i Drugom svjetskom ratu te posljednjem ratu. Metodološki potez djelomične apstrakcije od ratova ima nekoliko razloga.

Prvo, namjera je prikazati više utjecaj društveno-ekonomskog sistema na sam razvoj, nego utjecaj egzogenih čimbenika. U ovom bi slučaju rat bio egzogeni čimbenik zato što je u bilo kojem slučaju vukovarskoj privredi bio nametnut, nevezano za to kakva je njena struktura, odnosno dominiraju li

zivali su se na njegov suspregnuti razvoj zbog čega Vukovar nikada uistinu nije dosegao svoj puni razvojni puni potencijal” (Iljkić, Mihalić, Živić, Iljkić, 2016: 168). U istom se tekstu, međutim, predlaže da se “cijelo područje Vukovara... proglasi *područjem posebnog pijeteta iz Domovinskog rata*”, čime bi se vukovarski razvojni potencijali u stvarnosti još više zamrznuili u prostoru i vremenenu (ibid.: 197, kurziv u originalu).

- 4 Treba podsjetiti na činjenicu da su ekonomski rast i razvoj uvijek socijalno-klasne kategorije. Drugim riječima, uvijek je pitanje kojoj socijalno-klasnoj skupini ekonomski razvoj i rast ne koriste, a kojoj koriste, odnosno je li riječ o radnicima, seljaštvu, kapitalu, poduzetnicima, birokraciji itd. Dok je u prvoj Jugoslaviji rast i razvoj bio usmjeren prvenstveno na političke elite i kapital, u drugoj Jugoslaviji on je bio koristan za većinu društva.
- 5 Na primjer: “U obnovu grada uključile su se i sve hrvatske županije, tako što je svaka financirala obnovu po jednog važnog gradskog objekta” (Žanić, 2008: 43).

njome obrtnici ili trgovci, vlastela, seljaci, industrijalci ili radnici, te vodi li se on tržištem ili planom. Bez obzira što rat na sve te socijalno-klasne skupine ima drugačije djelovanje, on djeluje razarajuće, destruktivno u cjelini. Kakav će razvoj biti u miru, to ne ovisi o ratu kao takvom, nego o političko-ekonomskim pretpostavkama koje naknadno treba uspostaviti ova ili ona politička vlast. Stoga ako bismo se previše bavili ratom i ratnim posljedicama, onda bismo mogli upasti u zamku da ne pridajemo potrebni značaj tim pretpostavkama. Kao što ćemo vidjeti u tekstu, baš to rade suvremeni analitičari Vukovara kad krivnju za nerazvijenost ovog grada ne pripisuju ekonomskom sistemu, nego isključivo ratu i ratnim razaranjima.

Nema sumnje da je posljednji rat djelovao najrazornije i najpogubnije, te da je zbog toga Vukovar kao grad praktički porušen, u mjeri da se može govoriti o strahovitim ljudskim gubicima, materijalnim razaranjima i velikoj šteti za vukovarsku privredu. Ovako velike ratne posljedice uvelike su utjecale na uništavanje političko-ekonomske perspektive Vukovara. Međutim, u ovih dvadeset godina nakon rata⁶ mnoge bi stvari izgledale bitno drugačije i bolje da su državna i lokalna politička vlast pošle nekim drugim putem.

Drugo, gotovo svi radovi o Vukovaru počinju od pretpostavke da je Vukovar mogao biti razvijen grad da nije bio tako uništen u ratu.⁷ Takav pristup, koji dominira, ugrađuje rat kao presudnu metodološku pretpostavku za objašnjenje sadašnjeg ekonomskog stanja u Vukovaru. Međutim, ni oni gradovi i mjesta u Hrvatskoj koji su također oštećeni ratom – iako ne u istom obimu kao Vukovar – nisu još dostigli predratnu razinu razvijenosti, a depopulacija im je postala nepremostiv problem. Drugim riječima, s obzirom na trenutni društveno-ekonomski sistem i ekonomsku politiku koji su na djelu posljed-

6 Kao početnu godinu računamo 1998. jer je tada mirnom reintegracijom Vukovar nakon sedam godina odvojenosti – ponovno integriran u Hrvatsku. Također, tada “dolazi do značajnijeg povratka hrvatskog stanovništva u grad Vukovar, pa tek s tom godinom možemo računati započinjanje procesa koji će Vukovar opet učiniti etnički heterogenim i složenim gradom... 1997. godinu uzimamo kao prijelazno razdoblje jer su Hrvati već prisutni na ovom prostoru, iako se prvo šire obilježavanje događaja zbio tek iduće godine” (Žanić, 2007: 79, 82).

7 U odnosu na mnoge druge, u pozitivnom smislu se izdvaja rad sociologa Renata Matića, *Vukovar i Hrvatska između ratnog i političkog razaranja* (Matić, 2016: 41–49). Ovaj je rad ipak nešto racionalniji od ostalih koji pristupaju ratnom utjecaju na razvoj Vukovara. U njemu je autoru jasno da namjerno “recikliranje prošlostoljetnih ideoloških sukoba kroz koje se pokušava kontrolirati nagomilana negativna društvena energija” znači i izbjegavanje suočavanja s osnovnim pitanjem društvenog razvoja Vukovara (ibid.: 46).

njih desetljeća, sumnjamo da bi Vukovar uspio izbjeći sudbinu na primjer jednog Osijeka iz kojeg godišnje iseljavaju stotine, tisuće mladih ljudi ili na primjer Karlovca. Naravno, ovo nije lokalni fenomen, ali upravo je u tome suština – ukupan ekonomski sistem koji je na djelu dodatno onemogućuje razvoj ekonomskih potencijala Vukovara.

I treće, često evociranje ratne atmosfere u vukovarskom društvu uvelike sprečava normalizaciju odnosa kao jednog od politički nužnih preduvjeta za privredni razvoj.⁸ Normalizacija odnosa u ovom kontekstu ne smije značiti samo – zasad i tako nisku razinu – tolerancije između hrvatskog i srpskog naroda, nego i daleko više od toga, tj. aktivnu i vrlo dobru suradnju jer se ona usko veže za ekonomske pretpostavke razvoja.

Potrebna je još jedna metodološka napomena. Kod ekonomskih i demografskih pokazatelja, cijelo vrijeme smo imali na umu činjenicu da se Vukovar razvijao u različitim političkim i društveno-ekonomskim sistemima. Svaki od tih sistema imao je svoj način djelovanja, svoje uzroke i posljedice te suštinsko različit utjecaj na privredni razvoj Vukovara. Stoga pojašnjavati strukturu vukovarske privrede, strukturu zaposlenosti ili broj nezaposlenih tijekom više od pola stoljeća, a apstrahirati od sistema u pozadini, bilo bi neozbiljno. Na primjer, u Austro-Ugarskoj je, kao i u početnom periodu prve Jugoslavije, bio podržavan⁹ razvoj sitnog poduzetništva (obrtništva), poljoprivrede sitnog posjeda, kao i trgovine. Zanimljivo, ovaj tip razvoja podržava se, kao što ćemo vidjeti, i u današnje vrijeme. S druge strane, u vrijeme bivše Jugoslavije pro- vodile su se industrijalizacija i urbanizacija te razvoj poljoprivrede u kojem je veliki posjed imao bitnu ulogu.

Članak se sastoji od tri dijela i zaključka. Prvi se dio sastoji od dvije sekcije. Ovdje je osnovna tema razvoj vukovarske privrede i Grada Vukovara za vrijeme SFRJ, to jest u periodu nakon Drugog svjetskog rata pa sve do raspada Jugoslavije i početka rata. Međutim, kako bi se bolje shvatio vukovarski razvoj i dobila kvalitetnija usporedba bilo je potrebno analizirati i predratni razvoj Vukovara pri čemu se ovdje misli na period prije Drugog svjetskog rata.

8 “Rituali znače ponovno izvođenje prošlosti, radi sjećanja, ali oni su također pokušaji da se nametne interpretacija prošlosti, da se oblikuje sjećanje i tako konstruira društveni identitet” (Burke, 1997: 48; u Žanić, 2007: 83).

9 Pritom je ta podrška u drugoj Jugoslaviji bila uvelike temeljena na planu i strategiji. Više se znalo što se želi postići i kako to ostvariti, a da se pritom minimizira odlučivanje socijalno-klasnih skupina s interesima protivnim ukupnom razvoju.

Drugi dio članka je ujedno i njegov središnji dio te se odnosi na Vukovar u sadašnjosti, odnosno na ekonomski i društveni razvoj Vukovara od mirne reintegracije, 1998. pa do danas. U njemu se prikazuje suvremeni razvoj vukovarske privrede, uspoređujući ga s prethodnim razdobljima. Nakon napomene o restauraciji kapitalizma, umjesto u nas uobičajenog termina “tranzicije”, rad se dalje bavi političko-ekonomskim pretpostavkama (bolje rečeno, temeljima) nužnim za privredni razvoj. Želimo vidjeti koji su to okviri, politike, čimbenici, planovi i sl. konstruirali razvojni put Vukovara i koji su rezultati na tom putu postignuti. Ovdje ćemo analizirati te rezultate kroz ekonomsku, demografsku i poljoprivrednu prizmu. Konačno, posljednji dio rada analizira pristranost nekih autora koji su pisali o Vukovaru. Dojam do kojeg se moglo doći u istraživanju građe o vukovarskoj povijesti jest da je njihov stav prema Vukovaru uvelike određen ratnim i poratnim prilikama, zatim uvjerenjem da je ovaj grad jedino u Austro-Ugarskoj bio građanski, europski i konačno, njihovom sumnjičavosti prema jugoslavenskom periodu kao uspješnom periodu. Mi taj zaključak negiramo, pokazujući da je u socijalističkoj razdoblju grad doživio najveći razvojni uspjeh.

/ Privredni razvoj Vukovara u Austro-Ugarskoj

Geografski položaj Vukovara kao i kvaliteta zemlje koja ga je okruživala uvelike su utjecale na njegov privredni razvoj. Izuzetno kvalitetna vrsta poljoprivrednog tla omogućavala je i zapravo, stvarala ponudu koju su zadovoljavali razni kupci zemlje. Ponajviše su to bili Nijemci, Mađari, pa i Srbi. Bile su tu dvije povoljne okolnosti: prvo, Austro-Ugarska je stimulirala¹⁰ (posebno Mađarska) kupovinu zemlje u Slavoniji i drugo, kapitalistički razvoj na periferiji Monarhije uzrokovao je niže cijene zemlje nego što je to bilo u razvijenim krajevima. Na taj način zemlja vrlo visoke kvalitete dobivala se relativno jeftino: “Sav taj svijet prodavao je svoju zemlju za skupe novce, a kupovao u Srijemu i dalje u Vukovaru jeftinu i bolju u mnogo većem obimu. Sa malo posjeda u Bačkoj i Banatu, postajao je kupac s ove strane Dunava, osrednji ili jači poduzetnik... Za toga se vremena naselilo u međurječju mnogo Nijemaca i

¹⁰ “...Mađari dolaze privučeni kupovinom zemlje i između ostaloga i poticanjem politike peštanskih vlasti” (Živaković Kerže, 2010: 199).

Mađara... (Wertheimer-Baletić, 1993: 465). Ove migracije bile su dio migracija iz Južne Ugarske. Sve ovo pak ne bi bilo moguće da se Vukovar (i dio Srijema) nije nalazio na takvom položaju koji je igrao bitnu stratešku ulogu u politici Monarhije, a posebno Ugarske. Naime, kako je Austrija razvijala željezničku infrastrukturu prema Jadranu, s posebnim naglaskom na luku Trst, mađarski krugovi su se osjetili ugroženima te su bili primorani reagirati. To su učinili kreiranjem plana razvoja vlastite infrastrukture koja bi se nastavljala na austrijsku u jednom dijelu, željeznicom iz Beča i Ljubljane prema Budimpešti. Međutim, ona bi se posebno razvijala spajajući Budimpeštu, preko Slavonije i Srijema s Jadranom i to lukom Rijekom. Dakle, željeznička su infrastruktura i promet ovdje bili određeni prije svega interesima veleposjednika i kapitalista Monarhije. Hrvatske zemlje su igrale ulogu koja im je bila namijenjena kao ostatku.¹¹ Njihova sreća (ili nesreća) bila je što se nalaze na prometnom pravcu, koji je postao prometan upravo zbog interesa Monarhije, pa je njihov privredno-politički kontekst time bio uvjetovan.¹²

Drugim riječima, “u dogleđno vrijeme nije bilo realno očekivati izgradnju željezničkih pruga na državnoj razini čija bi izgradnja bila na liniji uvažavanja

- 11 “Mađarska nije dopuštala, svojom industrijskom, financijskom i naročito saobraćajnom (željezničkom) politikom razvoj industrije u Hrvatskoj, jer bi to bilo značilo jačanje hrvatskog građanstva, prema tome i hrvatskog otpora... stoga je u Hrvatskoj vršen proces prodiranja novčane privrede, ali bez industrijalizacije i bez urbanizacije” (Mirković, 1979: 19). I dalje: “...Mađarska je unapređivala industriju u svojim užim oblastima i kočila napredak industrije u Hrvatskoj. Hrvati su morali ostati siromašni seljaci, u polufeudalnom stanju i na taj način bezopasni” (ibid.: 84). Bilo bi pogrešno analizirati Vukovar izvan konteksta o kojem ovdje Mirković govori.
- 12 Vidi Bijelić (2004: 11–12). Isti autor pritom kaže: “Kao i u svim ostalim odrednicama gospodarskog, društvenog, kulturnog i političkog života, stoljećima unazad, Hrvatska je i u osmišljavanju svoje željezničke mreže, toliko bitne za gospodarstvo i nacionalnu integraciju, *morala balansirati između Beča i Pešte*” (ibid.: 12, kurziv D. B.). Teško se složiti s formulacijom podvučene konstatacije budući da nam se s obzirom na podatke i kasniji razvoj čini da je Hrvatska (odnosno nositelji njenog razvoja) više bila prisiljena ‘upravljati’ onime što su joj ta dva politička i ekonomska središta bila ostavila. Na sljedećoj stranici Bijelić ipak konstatira da je “osnovni problem Hrvatske toga vremena bio u nedostatku domaćeg kapitala neophodnog za ulaganje u projekte od strateškog nacionalnog interesa, te činjenica što ti projekti, najčešće, nisu kolidirali sa interesima najmoćnijih država Carstva” (ibid.: 13). Upravo se ovime potvrđuje i ranije izrečena Mirkovićeva misao. Naime, domaćeg kapitala gotovo da i ne može biti ukoliko nema hrvatskog građanstva. A njega nije bilo u dovoljnoj mjeri da bi se uopće razvila nacionalna strategija ili domaći kapital koji bi prkosio interesima Carstva. Ili, “...mađarske su vlasti kočile utjecaj hrvatskih financijera, jer bi željeznička mreža u interesu domaćih ekonomskih snaga ojačala hrvatsku autonomiju u cjelini...” (Dobrović, 2008: 490).

hrvatskih nacionalnih interesa... Sve to vrijeme je Hrvatska u velikim infrastrukturnim investicijama Monarhije služila Austriji i Ugarskoj u prvom redu kao prometni koridor jednom za bečku, drugi put za peštansku ekspanziju prema Jadran i Orijentu” (Bijelić, 2004: 13).

Kad je bio ovako postavljen privredno-politički kontekst unutar kojeg su se znale koordinate, onda se Vukovar jedino i mogao razvijati kao jedna točka unutar tog prometnog koridora. Ta je točka, istina, bila nešto bitnija od ostalih, posebno zahvaljujući činjenici da se nalazi na Dunavu te svojoj politici multinacionalne tolerancije, ali izvan tog konteksta ona gubi svoj značaj.¹³ Slavonski veleposjednici u prvom redu vrlo su se brzo prilagodili općoj putanji ugarsko-jadranske luke, čiju su operacionalizaciju sredinom 19. stoljeća počeli zagovarati na razne načine. Zavisno od snage austrijskih krugova i konteksta natjecanja dviju sila, i slavonski su veleposjednici mijenjali svoju strategiju. Oni su bili posebno zainteresirani za izgradnju pruge Vukovar-Rijeka. “Pruga je trebala ići od Vukovara, preko Osijeka, do Rijeke, a predviđen je bio i njezin odvojak koji je trebao povezati Osijek sa Đakovom i Vrpoljem” (ibid.: 21). Nezadovoljni ustrajnom politikom Austrije koja se protivila ovoj opciji, veleposjednici su, na čelu s biskupom Strossmayerom intervenirali 1856. g. “U njihovom osnovnom prijedlogu stajalo je... da bi glavnu liniju pruge trebalo pobočnom prugom povezati s granicom Osmanskog Carstva kod Broda na Savi (ovdje su velikaši izašli logično ususret interesima i politici Monarhije prema Osmanskom Carstvu, op. D. B.) ... Molba je bila i službeno odbijena” (ibid.: 23). Dotična pruga nikad nije izgrađena, iako su bile učinjene gotovo sve predradnje za njenu finalizaciju.

Gotovo istovremeno hrvatske elite prilagođavaju svoju strategiju drugoj sferi monarhijskih interesa – onoj prema današnjem Bliskom istoku. Tako Živaković Kerže piše o vukovarskom području da “iako je gospodarski razvitak ovog dijela Hrvatske tekao sporije nego nekih drugih dijelova Carevine od druge polovice 19. stoljeća državi postaje privredno značajan, i to posebice kad je *Beč nastojao bolje iskoristiti dunavski plovni put* u sklopu stvaranja trgovačkih veza s Perzijom preko Dunava i Crnog mora...” (Živaković Kerže, 2010: 204, kurziv D. B.).

13 U prvom popisu 1857. Vukovar je imao 6.183 stanovnika, i to 2.601 Hrvata, 1.737 Srba, 1.399 Nijemaca, pa 291 Mađar, 122 Židova, 33 Roma... A prema popisu iz 1880., bilo je 7.139 stanovnika, i to 39% Hrvata, 35,78% Nijemaca, 18,69% Srba, 4,57% Mađara i 1,96% ostalih (Živaković Kerže, 2010: 199).

Prema tome, željeznica se u Hrvatskoj razvijala ponajviše i posljedično zbog interesa ovdašnjih veleposjednika, koji su mahom bili Nijemci i Mađari, a koji su bili u uskoj interesnoj vezi s Bečom i Peštom. S tim razlogom se onda demografski i privredno razvijalo i vukovarsko područje. Drugačije nije ni moglo, sagledavajući tadašnji kontekst.¹⁴ Privredni razvoj u to doba i u odnosu na tadašnje prilike značio je razvoj poljoprivrede, trgovine i obrta. O industrijalizaciji se još nije moglo govoriti, a kamoli o urbanizaciji.

Kako se razvijala poljoprivreda? Treba reći da su prevladavali feudalni odnosi u dva karakteristična oblika. Postojalo je veliko feudalno dobro kao posebna ekonomska cjelina koju je eksploatirao posjednik i postojalo je veliko zemljište koje je bilo u vlasništvu velikaša, a eksploataciju su vršili seljački posjednici “koji su bili dužni gospodarstvu davati od takozvane ‘njegove’ zemlje stanovite dažbine i usluge (stalnu rentu)” (Mirković, 1979: 43). Sitni posjedi koji su tu i tamo postojali bili su na izuzetno niskoj tehnološkoj razini, što i nije čudno, pa nisu ni doprinosili ukupnoj razvojnoj slici Vukovara.

Glavno vlastelinstvo tog kraja bilo je u vlasništvu grofa Eltza. Neki se naši suvremeni analitičari o Eltzu izjašnjavaju pozitivno, kao poduzetniku koji je zapravo ekonomski unaprijedio zemlju u svojem vlasništvu racionalizacijom poslovanja i poljoprivrednog upravljanja. Time je onda unaprijedio i životne prilike u Vukovaru.¹⁵

Zapravo ovdje nedostaju momenti sagledavanja uloge ovog velikaša i njegovih interesa ne samo u kontekstu ukupnih odnosa, a koji smo već ukratko opisali, nego i unutar njegovih klasnih interesa. Koliko god da je Eltz razvijao svoje vlastelinstvo i na taj način pomagao ljudima koji su bili pod njim ili živjeli od njegovih prihoda, ipak je kočio potencijalne proizvodne snage. Uz nemogućnost razvoja industrije, kočila se i urbanizacija.

Prema Damjanoviću, “Novi se Vukovar nije mogao razvijati tako snažno kao Stari sve do dvadesetih godina 20. stoljeća zbog specifičnih vlasničkih

14 Vrlo precizno je to opisao Mijo Mirković: “S ključem za industrijalizaciju u mađarskim rukama, sa željeznicama u mađarskim rukama, s Rijekom, velikom modernom novom lukom u mađarskim rukama, s pomorskom plovidbom pod kontrolom Mađara, s Dalmacijom i Istrom u austrijskim rukama... Hrvatska je već pri kraju 19. stoljeća bila prenapučena stanovništvom bez mogućnosti da industrijski napreduje u znatnijem obimu...” (Mirković, 1979: 22).

15 “Dolazak grofova Eltz označio je prekretnicu u gospodarskom razvoju Vukovara. Naime, zahvaljujući njima uvode se brojne tehničko-tehnološke inovacije, prije svega u ratarstvo i stočarstvo, što je značajnije povećalo i pojeftinilo proizvodnju, a time je učinilo i konkurentnom (!) na hrvatskom i europskom tržištu” (Živić, 2007: 480, op. D. B.).

odnosa na zemljištem u njemu. U središtu ove četvrti se nalazi dvorac grofova Eltz oko kojeg se prostiralo imanje istog vlastelinstva, koje je onemogućavalo urbanizaciju prostora u neposrednoj blizini centra grada” (Damjanović, 2005: 185).

Vukovarsko je vlastelinstvo davalo u zakup prava kojima je raspolagalo: “upotreba vodenica, gostionice, mesnice, naplatu maltarine, mostarine itd. I poslije ukidanja feudalizma, sve do Prvog svjetskog rata, vlastelinstvo je zadržalo mnoga prava – a Vukovar ih je morao otkupiti... Vlastelinstvo Eltz je kontroliralo i davalo u zakup više od 500 vodenica na rijekama ili potocima” (Horvat, Potrebića, 1994: 167).

Što se tiče razvoja obrta i trgovine, treba odmah napomenuti, vraćajući se na kontekst, da je “tijekom nagodbenog razdoblja 1868. — 1914. (Hrvatsko-ugarska nagodba, D. B.), na vukovarskom prostoru na trgovačke prilike utjecala ugarska zakonska osnova i oslabljene prometne prilike u odnosu na druge dijelova Slavonije, što je dovelo do ograničenja u trgovačkom poslovanju” (Baždar, 2003: 245).

Sama istočna Hrvatska u privrednom smislu mijenjala se, kako kaže Živaković Kerže, dosta sporo. Ovo je logično budući da je temelj bila poljoprivreda gdje se tri četvrtine stanovnika bavilo ratarstvom, a industrija se jedva razvijala. Bilo je tu dodatnih ograničenja za razvoj obrtništva ili manufakture: veliki utjecaj uvozne robe, ograničeno lokalne tržište, skromni kapital, carinska politika protivna vukovarskim interesima itd. (Živaković Kerže, 2008: 143).

Usprkos ovakvim uvjetima obrtništvo je ipak imalo utjecaja. Isprva su se obrtnici teško snalazili zbog konkurencije s drugim obrtnicima iz većih mjesta poput Osijeka i Zemuna, ali i zbog razbijanja cehovskih ograničenja. Prodiranje slobodne konkurencije nije išlo na ruku cehovskim udruženjima pa su se isti protiv toga i borili. U posljednjoj četvrtini 19. stoljeća su uspjeli izboriti neke ustupke, ali oni su bili kratkog roka budući da je kapital polako ali sigurno stupao na scenu. A on nije trpio razna ograničenja i udruženja obrtnika.

Prema nekim podacima, u Vukovaru sredinom 19. stoljeća djeluje 429 obrtnika¹⁶ (ribari, opančari i lončari). Čaraparski je obrt u tom periodu napredovao pa u Vukovaru djeluje sedam čarapara od kojih većina radi i proizvodi samostalno (Živaković Kerže, 2010: 202, 203).

16 “Uoči Prvog svjetskog rata broj obrtnika se povećao na 509, od čega je velik dio obrtnika bio i dalje organiziran u zadruge” (Živaković Kerže, 2010: 202).

S druge strane, brojno stanovništvo je u Vukovar privlačilo trgovanje. Roba proizvedena na vukovarskom području bilo putem obrtničke radinosti ili poljoprivredne proizvodnje prodavala se na raznim sajmištima i tržnicama. Naravno, bilo je mjesta i za robu stiglu izvan vukovarskog područja. Trgovina se razvijala i na svim stranama Vukovara se trgovalo. U Vukovaru su 1899. godine određena stalna mjesta trgovanja pa je tako popločana žitna tržnica, a određeni su prostori za “tzv. svinjsku tržnicu i tržnicu za voće, živad i povrćem, prostor za trgovanje obrtničkim proizvodima i drugom robom” (ibid.: 139).

Da bi došlo do tog privredno bitnog iskoraka, bio je ipak nužan razvoj željeznice u tom smjeru. Osam godina ranije izgrađen je željeznički kolodvor i željeznička pruga do Borova. Sredstva su došla zajednički od općine i gospodarstvenika (danas bismo rekli kao rezultat javno-privatnog partnerstva) (ibid.: 142). Ovaj je potez mnogo značio ne samo za razvoj obrta nego i za razvoj trgovine i prometa.

Ipak, trgovina se nije ubrzano razvijala. “Pogranična” trgovina nije uopće velikih razmjera, a znamo da je ova vrsta trgovine ipak bitna za razvoj jer se razmjenjuju strani proizvodi. I to iz razloga što u to vrijeme nije bio izgrađen most preko Dunava, a “nije bilo ni skele, tj. stalnog prijevoza. Stoga su mađarski trgovci... svake nedjelje plovili malim čamcima Dunavom s jedne obale na drugu, stizali u Stari Vukovar da nešto prodaju na sajmovima te potom u trgovinama kupe manufakturnu, kratkometražnu, galanterijsku i prehrambenu robu... Skela nije postavljena zbog nestašice novca” (ibid.: 203).

Možemo reći da se usprkos određenom razvoju i poljoprivrede i trgovine i obrta ipak potvrđuje teza da je razvoj predratnog Vukovara išao relativno sporo i da je bio uvjetovan ponajviše interesima monarhijskih elita.

Raspad Monarhije utjecao je vrlo povoljno na razvoj Vukovara zbog utemeljenja jugoslavenske države koja je ipak išla za promjenom cjelokupne strategije. Raspad Monarhije označavao je i modifikaciju klasnog interesa monarhijskih elita spram vukovarskog područja. Promjena nije bila suštinska budući da je kapital-odnos, pomiješan s utjecajem i vezama veleposjednika, i dalje ostao na snazi. Donekle se promijenio nacionalni predznak tih klasnih odnosa, a hrvatske su elite dobile više političkog i ekonomskog prostora nego što su ga imale u Monarhiji.¹⁷ Prve godine su se odrazile na privredu Vukovara

17 Kako navodi Mirković većina velikaša na posjedima u Hrvatskoj, Slavoniji, Vojvodini i Sloveniji

u toj mjeri da se dosta razvila trgovina žitom, petrolejem, šećerom i vinom, pa je "grad dobio epitet srijemskog Eldorada" (Damjanović, 2005: 175).

Uskoro je počelo investiranje u industriju i to u onom dijelu Vukovara čiji je razvoj ograničavalo vlastelinstvo Eltz, dakle u Novom Vukovaru. Zapravo, slaba urbanizacija tog dijela (prema popisu iz 1931., od ukupno 2.057 zgrada za stanovanje, samo 373 njih se nalazi u tom dijelu grada) privukla je industriju. Uz to, tamo se još nalazio i dvadesetak godina ranije izgrađeni kolodvor, blizu je bila i prometna cesta prema Osijeku, a izgrađena je ranije i nova gradska luka. Svi ovi činitelji, uz onaj nezanemarivi da su se stanovnici centra u Starom Vukovaru bunili protiv industrije, polako su uspostavljali okolnosti za industrijski početak Vukovara (ibid.: 185).

Tako se tijekom 1920-ih godina domaćim kapitalom podiže niz postrojenja, a 1930-ih dolazi do velike prekretnice jer ulazi strani kapital, posebno češki kroz investiciju Bate (ibid.: 190). On označava daljnje zapošljavanje, pa se tako stanje na tržištu radne snage ipak oporavlja nakon utjecaja velike gospodarske krize 1929. i njenih posljedica. Zatim označava razvoj tehnologije, podizanja produktivnosti rada, racionalizacije, jaču urbanizaciju¹⁸, dizanje životnog standarda u Vukovaru na viši nivo. Tek od tog razdoblja možemo govoriti o industrijalizaciji i stvaranju određenih koristi za ovaj grad. Jasno, te koristi nisu maksimalne, a to i nije moguće očekivati od kapitalizma periferije, ali su veće nego što su to bile za vrijeme austro-ugarskih gospodara.

Treba dodati još i da su orijentacija na industriju direktno te indirektno putem agrarne reforme čiji je jedan od glavnih ciljeva bila "eksproprijacija veleposjeda stranaca i podjela te zemlja domaćem stanovništvu", kao uopće i raspad Monarhije utjecali i na populacijsku sliku Vukovara (Wertheimer-Baletić, 1993: 468).

Kako su Mađari bili uglavnom državni službenici u onim sferama koje su tada i omogućavale dominaciju i provođenje interesa Monarhije poput: željeznice, finansijskih službi, policije, dunavske plovidbe, a uz to i vlasnici velike površine poljoprivrednih zemljišta, nakon drastičnih društvenih promjena veći dio njih iseljava (ibid.).

poslije 1918., imala je inozemno državljanstvo. Od 369 agrarnom reformom pogodnih velikaša, bilo je "310 inozemaca i to: 142 državljani Austrije, 126 Mađarske..." (Mirković, 1979: 85).

¹⁸ Dotad je jedino središte grada bilo u nekoj mjeri urbanizirano, dok se "rubni dijelovi naselja nisu bitno razlikovali od bilo kojeg susjednog slavonskog sela, s ušorenim kućama s dvorištima i ganjkom" (Damjanović, 2005: 175).

Wertheimer-Baletić navodi neke podatke o aktivnosti stanovništva za 1931. godinu pomoću kojih možemo dodatno rasvijetliti trend razvoja za vrijeme prve Jugoslavije, ne zanemarujući ni razdoblje prije Jugoslavije.

	Broj stanovnika	Postotak	Stopa aktivnosti / uzdržavanosti
Aktivno stanovništvo	5.511	100	50,7
Muškarci	3.535	64,1	50,7
Žene	1.976	35,9	69,3
Uzdržavano stanovništvo	5.351	100	34,3
Muško	1.569	29,3	49,3
Žensko	3.782	70,7	30,7
Ukupno stanovništvo	10.862	100	65,7
Muško	5.104	47	-
Žensko	5.758	53	-

Tablica 1: Ukupno stanovništvo Grada Vukovara prema ekonomskoj aktivnosti i spolu 1931. (Izvor: Wertheimer-Baletić, 1994: 301)

Možemo uočiti da je početkom 1930-ih godina tek nešto više od pet tisuća stanovnika ekonomski aktivno, dok je otprilike isto toliko uzdržavanog stanovništva. To nije predstavljalo veliki problem budući da omjer nije bio nepovoljan dok je osnovna privredna grana bila poljoprivreda.

U tablici 2 vidimo da je glavnina stanovništva Vukovara zaposlena u poljoprivredi te industriji i obrtu. Zapravo aktivno stanovništvo u industriji i obrtu iznosi nešto više od trećine od ukupnog aktivnog stanovništva.

Djelatnosti	Aktivno st.	Postotak aktivnih stanovnika	Ukupno stanovništvo	Postotak stanovništva	Broj uzdržavanih na jednog aktivnog stanovnika
Poljo-privreda, šumarstvo, ribarstvo	1.212	22,0	2.391	22,0	0,973

Industrija i obrt	1.743	31,6	3.735	34,4	1,143
Trgovina, kreditiranje i promet	675	12,3	1.562	14,4	1,314
Javne službe, slobodna zanimanja i vojska	402	7,3	969	8,9	1,410
Druga zanimanja, bez zanimanja i bez oznake zanimanja	1.479	26,8	2.205	20,3	0,491
Ukupno	5.511	100	10.862	100	0,971

Tablica 2: Prisutno aktivno stanovništvo (u širem smislu) prema djelatnostima u Gradu Vukovaru 1931. (Izvor: Wertheimer-Baletić, 1994: 303)

Industrijski i poljoprivredni razvoj, utjecaj obrtništva i trgovine – sve je to imalo utjecaja na stambeni prostor gradskog stanovništva, na javne površine, na gradsku infrastrukturu, na razvoj gradskih naselja, odnosno imalo je utjecaja na urbanizaciju. Povećanje gradskog stanovništva i proces jačanja gradskog naselja, a slabljenja seoskog imalo je povratni utjecaj na privredni razvoj tog kraja. Dakle, ova dva procesa međusobno su povezana. Ipak, kako je industrijalizacija bila glavni poticaj za urbanizaciju budući da je kroz podizanje proizvodnosti rada u poljoprivredi nastajalo “suvišno” poljoprivredno stanovništvo koje je onda tražilo posao u gradu, urbanizacija je u tom smislu bila ogledalo industrijalizacije. Drugim riječima, u Vukovaru nije bila moguća jača urbanizacija ako je nije poticao privredni razvoj. Suvremeni analitičari Vukovara tvrde kako je snažna urbanizacija bila i u prvoj Jugoslaviji, ali izgleda da to s obzirom na podatke koje ćemo kasnije u tekstu navesti, nije u potpunosti egzaktno. Tvrdimo da se urbanizacija doista odvijala u prvoj Jugoslaviji, ali je ona ipak uznapredovala tek u drugoj Jugoslaviji, uostalom kao što se to dogodilo i s industrijalizacijom.

Da Vukovar u Monarhiji ipak nije bio grad kakvim ga se danas želi prikazati, možemo vidjeti i iz ovog opisa: “Svojim izgledom, sve do posljednjega

desetljeća 19. stoljeća, nalikovao je velikom selu; bez tvrdih makadamskih cesta, ljeti se prašina na ulicama slijegala tek s prvim kapima kiše, u rano proljeće i jesen blato je otežavalo prometovanje fijakera i zaprežnih kola; ulice su bile uske i prljave, i to posebice u vrijeme kišnih dana, kada se zbog blata na cesti nije moglo prelaziti s jedne strane ulice na drugu. Neugodan miris (smrad) širio se na sve strane; u to je vrijeme bilo uobičajeno bacanje smeća na ulicu (npr. izlivanje nečiste vode na ulicu, izbacivanje prnja s prozora kuća na ulicu i slično); tako da su tadašnji Vukovarci ulice pretvarali u smetlišta. Od 1891. predlagano je skupljanje i iznošenje smeća na ulice te potom odvoz izvan trgovišta. Izrazito nečiste bile su Donja Mala i Šamac, ulica koja je vodila iz Gajeve ulice u Donju Malu... Neugodan vonj širio se i iz uličnih kanala. Vuka, koja je tada dijelila Stari i Novi Vukovar, nije mogla u vrijeme kiša prihvatiti višak vode te ga uliti u Dunav, pa su česte poplave nanosile goleme štete gospodarstvu, stambenim objektima, infrastrukturi i drugom. Nakon povlačenja vode na obalama je ostajao mulj od kojeg se uokolo širio nesnosan smrad. Izgled vukovarskih ulica mijenja se od kasnoga proljeća 1893., kada asfalt na pločnicima zamjenjuje ciglu. Asfaltiranje ulica plaćali su kućevlasnici. Od 1899. vodi se računa i o urednosti; 'glavne ulice se redovito polijevaju i metu'" (Živaković-Kerže, 2008: 138, 139).

S druge strane Poljanec-Borić navodeći tvrdnje Zlatka Karača iz njegova rada iz 1994., daje nam malo uljepšanu sliku grada. Možda je preciznije reći, daje nam sliku koja više ističe prednosti, a prešućuje manjkavosti. Naime, u tom se radu navodi sljedeći Karačev citat: "Nakon pola stoljeća gospodarskog napretka, prostornog širenja i velikih građevnih investicija koje su provincijskom Vukovaru utisnule pečat reprezentativnog srednjoeuropskog historicizma, zakašnjela pojava secesije (tek 1910.!) podudarila se s početkom urbane stagnacije grada što će potrajati sve do kraja drugog svjetskog rata" (Karač, 1994: 292; u Poljanec-Borić, 2008: 21).

Pogledajmo što autorica citirajući Karača smatra da je označavalo ovaj polustoljetni razvoj od sredine 19. stoljeća: "Povijesna urbana jezgra Vukovara u promatranom se razdoblju popunjava brojnim monumentalnim interpolacijama, dok je na gradskoj periferiji istodobno trajao proces širenja ulica uz radijalne izlazne putove prema okolnim selima... Polovicom 19. stoljeća u gradu je bilo oko 1.300 kuća. Prema prvom državnom popisu u Vukovaru je živjelo 7.070 stanovnika: 5.820 u starome i 1.250 u novom dijelu (1857.). Nakon ujedinenja tih dvaju, do tada nezavisnih dijelova grada u jedinstvenu općinu, za

samo nekoliko desetljeća znatno se povećao broj žitelja i gotovo udvostručio građevni fond... U sam Vukovar uvodi se javna ulična rasvjeta (1873.), grade se pločnici i kaldrmiraju ulice (od 1876.); krajem stoljeća u središtu grada se, zbog čestih poplava, provodi regulacija korita Vuke, popravljaju stara kanalizacija i izgrađuju pločnici u glavnim ulicama..." (ibid.).

Možemo vidjeti da su ovdje dva opisa gotovo istog perioda, ali s dvjema različitim slikama. Nakon prvog opisa neutralni bi čitatelj dobio dojam da je Vukovar u ono vrijeme bio više selo, nego grad. Da je samo mali dio grada bio popločen ne bi bilo toliko blata i smrada. Ove činjenice ne negiraju razvoj trgovine i poljoprivrede, ni obrtništva u gradu. Ranije samo napisali da se trgovina razvijala, ali da je za razvoj pogranične trgovine nedostajalo novca za izgradnju mosta (pa i skele) preko Dunava. Ove nam činjenice daju samo potpuniju sliku razvoja jednog grada na Dunavu na periferiji Monarhije, u kontekstu proboja kapitalizma na teren feudalizma.

S druge strane, nakon pročitanoog drugog opisa čitatelj bi pomislio da je Vukovar bio jedan od gradskih centara u kojem ništa ne miruje. Ni riječi o onim drugačijim osobinama grada. Možemo zaključiti s obzirom na godine pisanja obaju radova (1994, 2008), da je u potonjem slučaju više riječ o okolnostima 1990-ih gdje se pod svaku cijenu Vukovar željelo prikazati kao grad sa srednjoeuropskom tradicijom, pa su se isticale samo njegove dobre strane. Imajući u vidu te okolnosti donekle se i može razumjeti ovakav stav kod pisanja rada, međutim taj rad onda uvelike gubi na svojoj vjerodostojnosti.

Primjerice, pogledajmo stambenu sliku Vukovara na prijelazu stoljeća. Karač nas je uvjeravao da je urbanizacija stala tek raspadom Monarhije. Navodio je građevinske projekte, ali nije ulazio u detalje.

"Po podacima iz 1902. godine ovaj grad (Vukovar, D. B.) ima sveukupno 1.800 prizemnih i 37 jednokatnih zgrada.¹⁹ Prema tome samo je 2% građevina na kat. Ovu situaciju možemo usporediti samo s podacima o prijestolnicama Monarhije, budući da sličnih informacija za Hrvatsku nemamo. Na prijelazu stoljeća tako je još samo 24,5% zgrada u Beču prizemno, 27,6% u Pragu, te 35,6% u Grazu. Budimpešta pokazuje nešto drukčiju situaciju s još 57,1% pri-

19 Ovdje je možda iskrasnio dodatni problem po Karača jer piše da je u Vukovaru početkom stoljeća bilo nekih 1.800 građevina. U isto vrijeme on tvrdi da se građevni fond do negdje 1910. (kad tvrdi da je nastupila stagnacija u tom segmentu koja je trajala sve do kraja Drugog svjetskog rata) u Vukovaru od sredine 19. stoljeća "gotovo udvostručio". Kad znamo da je tada bilo 1.300 kuća (po navodu samog autora), to znači da bi početkom 20. stoljeća moralo biti gotovo 2.600 kuća, a ovdje

zemnica u gradu u istom tom trenutku. Datim se podacima ponajprije želi ilustrirati činjenica o vrlo niskom stupnju urbaniziranosti Vukovara. Vrlo malen udio katnica u građevinskom fondu ostat će i dalje karakteristika vukovarskog urbanog razvitka, iako se njihov broj počinje povećavati u međuraću. Grad vizualno ostaje nizak – prizeman” (Damjanović, 2005: 176).

Dakle, ako znamo podatak da je u Vukovaru 98% prizemnih građevina, to znači da je u ono vrijeme taj grad imao u odnosu na Beč četiri puta više prizemnih građevina, u odnosu na Prag gotovo četiri puta više, u odnosu na Graz gotovo tri puta više prizemnih građevina. Jedino je Budimpešta imala “samo” upola građevina na kat više. Možemo dodati i da je od svih tih gradova Vukovar najmanji.

Teško da o nekoj urbanizaciji ovdje može biti riječi.

Naravno situacija u Vukovaru nije mnogo bolja ni u prvoj Jugoslaviji gdje je 1928. godine od “51 novosagrađenog stambenog objekta njih 30 imalo samo jednu sobu i kuhinju, što iznosi čak oko 59% svih novogradnji” (Damjanović, 2005.: 178).

Usporedno se uz prve značajnije pomake urbanizacije i industrijalizacije javlja i problem regulacijskog plana. Osnovni nedostatak javljao se već i ranije, ali on je vjerojatno došao od izražaja nakon raspada Monarhije kad se počelo osjećati što je sve potrebno za normalan privredni razvoj. Tako su tadašnje novine odmah prozvale gradske vlasti: “Upravo se čovjek mora diviti, kako se i najnoviji Vukovar razvijao bez osnove i bez glave, što u buduće apsolutno ne bi smjelo da bude, ako želimo da nam trgovište postane grad sa svim uvjetima za razvitak.” (Pitanje stanova u Vukovaru, *Novo doba*, 6. veljače 1919, str. 15 u Damjanović, 2005: 179).

Na istoj stranici kaže dalje Damjanović kako je sam pogled na “strukturu vukovarskih ulica” početkom 1920-ih dovoljan da se primijeti u potpunosti spontani razvoj grada.²⁰ S druge strane, industrijski objekti su se podizali gdje god se htjelo i gdje god su to prilike dopuštale.²¹ Logično, ovo je potom stvaralo

ih ima ipak 1.800. U tih deset godina se moralo izgraditi gotovo 800 kuća i to u periodu koji je prema tom autoru bio uvod u stagnaciju da bi se zadovoljio autorov račun.

20 Štoviše, ovdje nam Damjanović pojašnjava da je u to vrijeme Vukovar zapravo doživljavao građevinski bum, što je u direktnoj proturječnosti s tvrdnjama Karača.

21 Spontani razvoj je omogućio razvitak industrije. Slabija urbanizacija ovog dijela grada (Novog Vukovara, koji je bio pod vlastelinstvom Eltza, op. D. B.) privukla je, međutim, industriju. Kako se upravo u Novom Vukovaru nalazila i nova gradska luka i carinarnica, te željeznički kolodvor, a

nove neujednačenosti i povećavalo stare, dok se istovremeno nije rješavao problem poplave Vuke zbog neuređenosti obale.

Prema tome, spontanitet i stihija bili su popratni procesi privrednog razvoja na periferiji kapitalizma, a posebno ovog grada koji je netom izašao iz Austro-Ugarske te iz jednog drugačijeg političkog konteksta.²²

Stoga je normalno da se tek u to vrijeme počinja osjećati potreba za nekom vrstom regulacije. Međutim, kako je društveni sistem bio kapitalizam, ova regulacija, odnosno "regulatorna osnova grada" više se ticala urbanističkog pitanja u gradu. Privredno pitanje ipak je bilo sekundarno. No ni taj proces reguliranja nije tekao glatko zbog toga što je stvaranje stalnog mjesta gradskog inženjera, koji bi upravljao ovim gorućim poslovima reguliranja građevinskih radova u gradu, a kakvog su imala veća mjesta poput Vinkovaca i Osijeka, bilo onemogućeno. Naime, nedostajala su "potrebna sredstva, prostorije te projektantski alati" (ibid.: 184). Godine 1934. osnovano je zanimanje tehničkog referenta koji je imao donekle ulogu glavnog urbanista grada.²³

Evo pak jedne ilustracije stanja u Vukovaru kao rezultata nedovoljne urbanizacije i regulacijskog planiranja. Ova slika ujedno govori o tome u kakvom je stanju ovaj grad bio u ranijim vremenima. Ipak, svega toga nema u analizama većine naših suvremenih analitičara Vukovara.

"Kao jedan kuriozitet, koji se ne smije promatrati isključivo na anegdotalnoj razini već i kao uvjerljiv znak stupnja urbaniziranosti Vukovara sredinom tridesetih godina, zanimljivo je napomenuti kako je jedno od glavnih pitanja pri ustanovljenju užeg i šireg građevnog rajona bilo vezano uz držanje svinja. Čak i ovakve, naizgled banalne odredbe, teško su provođene u život. Problem tovljenja svinja u centru grada svjedoči nam dosta o Vukovaru kao jednoj u osnovi poluurbanog – polururalnoj cjelini. Centar je možda i imao urbanu strukturu u vizualnom smislu te riječi, no gospodarsko-socijalni elementi sela i dalje su bili duboko ukorijenjeni. Većina stanovništva nije mogla živjeti

i blizina vrlo prometne ceste prema Osijeku vršila je pozitivan utjecaj, a kako se gradsko stanovništvo snažno opiralo izgradnji industrijskih postrojenja u centru grada (zbog buke i zagađivanja), Novi Vukovar, točnije rečeno njegovi rubni dijelovi prema Borovu i Osijeku, pretvaraju se u međuraću u neku vrstu industrijske četvrti grada" (Damjanović, 2005: 185).

- 22 Slične politike mogu se i danas primijetiti u Vukovaru, ali ne i samo u tom gradu. Stanje se teško može popraviti, a stambeni i građevinski fond razvijati, ako se privreda temelji na malom poduzetništvu i sitnom seljaku (u ono vrijeme je to bio obrt i trgovina).
- 23 Dodajmo da je do tog perioda, točnije "tijekom dvadesetih godina izgrađena i vodovodna mreža u Vukovaru, te je završena elektrifikacija grada" (Damjanović, 2005: 187).

isključivo od gradskih zanimanja – tovljenje svinja i posjedovanje vrta omogućavalo je koliko-toliko krpanje obiteljskih proračuna, pa je čak i u samom centru bilo uobičajeno. Kada je početkom 1938. godine donesena uredba kojom se zabranilo držanje svinja u užem gradskom rajonu, dok je na širem području dozvoljen uzgoj za vlastite potrebe ukupno šest svinja, protesti građanstva bili su tako snažni da su ove stroge odredbe morale biti ublažene, pa je ovaj pokušaj urbanizacije centra završio neuspjehom. Kako se sastavljanje cjelovite regulatorne osnove grada nije uspjelo realizirati, za međuratno je urbano širenje Vukovara ostalo karakteristično parcijalno projektiranje pojedinačnih četvrti ili ulica” (Damjanović, 2005: 182).

Teško da se može govoriti o nekoj razvijenijoj urbanoj sredini ili srednjoeuropskom gradu kad je u njegovom centru “tovljenje svinja i posjedovanje vrta” bilo normalno. I to toliko snažno da čak nije uspio ni pokušaj zabrane 1938.

Privredni i urbanistički razvoj Vukovara u ovom periodu prije Drugog svjetskog rata najprije su otežavali interesi austro-ugarskih elita koje su ovaj kraj uzimale ponajviše kao tranzitno područje i u tom kontekstu se i ponašale. Objektivno, Vukovar se razvijao otprilike onoliko koliko mu je to Monarhija dopuštala. Glavna veza pomoću koje se vladalo ovim prostorom gotovo sve do Prvog svjetskog rata bila su vlastelinstva. Najpoznatije, Eltz koje je držalo u vlasništvu veliku poljoprivrednu površinu i na taj način onemogućavalo razvoj Vukovara.²⁴ Raspadom Monarhije, ove sile polako počinju gubiti utjecaj pa se Vukovar tek agrarnom reformom oslobodio Eltza i započeo kakav takav urbanistički i industrijski razvoj. Polufeudalni odnosi zamijenjeni su tim činom kapitalističkim odnosima koji će trajati do kraja Drugog svjetskog rata i nove Jugoslavije. Njen značaj je bio primarno u tome što je stihija zamijenjena planom i regulacijom, a spontani razvoj grada ustupio je mjesto svjesnom pokušaju privrednog uređenja Vukovara u mjesto dostojno življenja za sve ljude.

24 “U sklopu smjernica ekonomske politike ugarske vlade, ban Khuen ponajprije je podupirao interese slavonskog veleposjeda i sprječavao razvoj domaće industrije, podupirući mađarski kapital i industriju” (Dobrovšak, 2008: 498).

/ Privredni razvoj Vukovara od 1945. do 1991.

Vukovar je u vrijeme socijalističke Jugoslavije ostvarivao sveobuhvatni i ubrzani privredni razvoj. Ključno je da su smjernice za takav razvoj bile formuliране kroz planski razvoj privrede i Grada, podržane općim planom centralnih vlasti koje su imale određenu viziju i strategiju što žele od vukovarske privrede te kako pomoći lokalnom stanovništvu oko razvoja i konačno, gledalo se na to da se Vukovar izgradi u svakom smislu na korist njegovih stanovnika.

Uoči analize ovog perioda, moramo napomenuti da je teško usporediti sve podatke u Vukovara nekad i danas već zbog činjenice tadašnjeg teritorijalnog ustroja. Tadašnja Općina Vukovar imala je 606 km² površine i gustoću naseljenosti od 126.1 st/km². Današnji Vukovar je površine 101 km² i 276 st/km². Velika je to razlika kako u veličini prostora, tako i u stanovništvu.²⁵

Međutim, ako pogledamo sljedeću tablicu, vidimo da se veličina stanovništva u samom gradu Vukovaru podosta mijenjala. Najveći porast ima u razdoblju 1948. – 1991., kad je u apsolutnim iznosima broj stanovnika povećan za čak 27.416.

	1857.	1900.	1931.	1948.	1953.	1961.	1981.	1991.
Vukovar	7.070	9.719	10.862	17.223	18.705	23.740	33.652	44.639

Tablica 3: Stanovništvo u Vukovaru, 1857. – 1991.²⁶ (Izvor: Wertheimer-Baletić, 1993: 461)

- 25 U općini Vukovar bilo je 28 naselja. Pored Vukovara to su sljedeća naselja: Bapska, Bobota, Bogdanovci, Borovo, Bršadin, Lovas, Negoslavci, Pačetin, Ludvinci, Čelije, Petrovci, Svinjarevci, Šarengrad, Mohovo, Tovarnik, Trpinja, Berak, Bokšić, Čakovci, Mikluševci, Tompojevci, Sotin, Opatovac, Lipovača, Vera, Klisa i Ilok. Danas grad Vukovar ima dva naselja: Sotin i Lipovača. Dodajmo da je prema popisu iz 1991. općina Vukovar imala 84.189 stanovnika.
- 26 Ovdje treba napomenuti, kako kaže profesorica Wertheimer-Baletić, da su "prilikom popisa 1991. godine proširene teritorijalne granice grada Vukovara zbog proširenja područja grada povezano uz veliko doseljavanje radne snage. Te se granice od 1957. nisu mijenjale. Tako je u popisu 1991. godine gradu Vukovaru priključeno šest 'popisnih krugova' koji su u popisu 1981. godine bili dio Borova (s ukupno 6.975 stanovnika). Također Vukovaru je priključen manji dio naselja Bršadin, Lipovača i Trpinja. Ako sada broj stanovnika Vukovara svedemo na teritorijalne granice grada iz 1981. godine, tada bi njegov broj stanovnika 1991. bio manji i iznosio bi oko 37.640 stanovnika, a ukupni porast između 1948. i 1991. godine iznosio bi oko 119%" (Wertheimer-Baletić, 1993: 472).

Iako postoje određene metodološke izmjene u mjerenju stanovništva, treba naglasiti kako je upravo u ovom razdoblju Vukovar ostvario taj (32,7%) “najveći populacijski porast zabilježen u jednom međupopisnom desetljeću u ukupnom 134-godišnjem razdoblju našeg razmatranja” (Wertheimer-Baletić, 1993: 473).

Ovakav demografski razvoj bio je rezultat kako prirodnog tako i mehaničkog prirasta, a pozadina je bio privredni razvoj, odnosno perspektiva življenja i rada. Tako je 1960-ih i 1970-ih godina polovinu ukupnog broja stanovnika činilo doseljeno stanovništvo iz ovih ili onih razloga. U periodu 1946. — 1970. godine doselilo je 48,1% svih doseljenih iz drugih dijelova Hrvatske i 46,35% svih doseljenih iz Bosne i Hercegovine (Pejaković, 2016: 128).

Vukovar je u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata ne samo prerastao svoj raniji razvoj, nego se potvrdio i kao institucionalno središte istočnohrvatskog kraja te kao jedan od najvažnijih industrijskih centara i slavonsko-baranjskoj regiji, ali i u cijeloj Hrvatskoj. Drugim riječima, ovaj je kraj tada doživio “svoj najveći industrijski i populacijski uspon” (Wertheimer-Baletić, 1993: 458).²⁷

Iz sljedeće tablice u kojoj se navodi industrijska struktura Općine Vukovar možemo vidjeti nekoliko stvari.

	1971.	1981.	1990.
Elektroprivreda	1	1,4	1,3
Metaloprerađivačka ind.	–	3,2	3,0
Kemijska ind.	–	2,1	3,1
Ind. građevnog materijala	–	2,0	1,7
Drvena ind.	1,7	3,1	3,0
Ind. papira	–	1,6	–
Tekstilna ind.	16,5	13,5	14,2
Obućarska ind.	38,3	37,3	34,0

27 Slično razmišlja i Živić kada kaže da je doživio “gospodarski, napose industrijski razvoj... čije korijene nalazimo već početkom 20. stoljeća, zamašnjak 1930-ih godina, a snažno ubrzanje 1950-ih i 1960-ih godina, koje se stoga smatraju godinama ubrzanje industrijske ekspanzije” (Živić, 2011: 97, kurziv D. B.).

Ind. guma	41,7	30,4	32,2
Prehrambena ind.	–	4,2	5,8
Grafička ind.	0,8	0,9	0,9
Ostale ind. grane	–	0,3	0,8
Industrija, ukupno	100	100	100

Tablica 4: Industrijska struktura Općine Vukovar prema granama (% prema udjelu u broju zaposlenih 1971., 1981., 1990.) (Izvor: Feletar, 1994: 366)

Najprije se može uočiti koje su grane bile ključne pri zapošljavanju u vukovarskom razvoju: obućarska industrija što je bio nastavak razvoja Borova na temelju predratnih temelja Batine tvornice, zatim industrija guma i tekstilna industrija. Također se može uočiti i izvjesno smanjenje udjela zaposlenih u industriji guma s 41,7% na 32,2% 1990. godine. Trend smanjenja zaposlenih vidi se i u obućarskoj i tekstilnoj industriji. Istovremeno, razvijale su se prehrambena, kemijska, drvena i metaloprerađivačka industrija. Posebno je bila važna prehrambena industrija budući da se vezala za poljoprivredni razvoj koji je ostao nenadmašen u kasnijem periodu Vukovara 1998. — 2016.

Da je Vukovar bio industrijski razvijeno područje vidi se i po toj strukturi zaposlenosti. Kako je stvar izgledala kad se zaposleni svrstaju prema djelatnostima, možemo vidjeti iz sljedeće tablice:

Godina	30.IX.1971.	30.IX.1980.	30.IX.1990.
Industrija i rudarstvo	13.114	16.200	17.203
Poljoprivreda i ribarstvo	1.724	1.854	2.310
Šumarstvo	189	183	185
Građevinarstvo	1.181	2.054	1.046
Saobraćaj i veze	574	1.110	1.125
Trgovina i ugostiteljstvo (uključujući i zaposlene u turizmu)	1.917	3.706	3.062
Zanatstvo	429	673	152
Stambeno-komunalno	421	179	303

Kulturno-socijalno i zdravstveno	1.476	1.017	1.303
Društvene i državne službe	474	714	651
Financijske i druge usluge	–	448	385
Obrazovanje i kultura	–	1.018	1.081
Kod individualnih poslodavaca	–	145	635
Ukupno	21.499	29.156	28.806

Tablica 5: Zaposleni prema djelatnostima u Općini Vukovar 1971., 1980., 1990. (Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.)

Treba reći kako se ukupni broj zaposlenih povećavao i da je iznosio gotovo kao cijelo stanovništvo Vukovara 2011. Poslije industrije, najviše zaposlenih je bilo u trgovini i ugostiteljstvu, pa u poljoprivredi. Zanimljivo je vidjeti kako se povećao i broj zaposlenih kod privatnika sa 145 zaposlenih 1970. na 635 zaposlenih 1990. Bez obzira na male apsolutne iznose, ovo je povećanje podosta veće od povećanja zaposlenih u svim ostalim djelatnostima. Naime, povećanje iznosi gotovo 300%.

Uz industrijski razvoj koji je Vukovaru omogućio da 1991. ima prosječan BDP po glavi stanovnika od 9.300 USD (u odnosu na 8.155 USD u Hrvatskoj),²⁸ i povećanje životnog standarda u svim oblicima, mijenjala se i kvalifikacijska struktura zaposlenih.

Naziv	1969.	1989.
VSS	2,8	4,1
všss	3,3	4,2
SSS	9,9	17,9
NSS	3,9	3,9
VKV	6,5	8,5

28 <http://www.24sata.hr/news/hrvatska-treba-odluciti-hoce-li-vukovar-dalje-zivjeti-ili-umrijeti-496609>

KV	36,5	36,5
PKV	18,2	11,7
NKV	18,7	13,2
Ukupno	100	100

Tablica 6: Zaposleni u Općini Vukovar prema kvalifikacijama, 1969. i 1989. (Izvor: Feletar, 1994: 365, Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971.)

U dvadeset godina razvoja povećali su se udjeli gotovo svih bitnih kvalifikacija, dok se smanjio broj polukvalificiranih i nekvalificiranih radnika. Najviše je povećana srednja stručna sprema, za osam postotnih poena.

Iako je vukovarski kraj prirodno predodređen za dobar poljoprivredni razvoj, tek u razdoblju nakon Drugog svjetskog rata on je realiziran na dobrim temeljima. Osim što je dio poljoprivrednih zemljišta okrupnjen, a proizvodnja povećana, sukladno tom razvoju razvijala se i prehrambena industrija.

Pogledajmo tablicu koja daje podatke o zasijanim poljoprivrednim površinama.

Površine (u ha)	1970.	1980.	1990.
Ukupno	43.150	42.253	42.440
Poduzeća i poljoprivredna zadruga	13.212	14.919	15.956
Individualni proizvođači	29.938	27.334	26.484

Tablica 7: Poljoprivredne površine Općine Vukovar prema načinu korištenja (zasijane) 1970., 1980., 1990. (Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.)

Možemo uočiti da je većina zasijanih površina pod individualnim proizvođačima, a manjina (13 — 15 tisuća hektara) je zasijana od strane poduzeća i poljoprivrednih zadruga. Ovo je vrlo bitan moment iz dva razloga. Prvo, poljoprivredni razvoj nije mogao ići toliko snažno protiv seljaštva jer je politika naučila lekciju nakon sukoba u neposrednim poratnim godinama. Seljaštvo je i dalje bila prejaka socijalno-klasna grupa a da bi se samo tako mogla zaobići. U tom smislu je onda bilo pametnije i ekonomski racionalnije dati (ostaviti) seljacima zemlju na obradu, a poljoprivrednu tehnologiju razvijati kroz kombinat. Rezultati su s vremenom bili vidljivi, što je prikazano u tablici 8:

Udio u otkupu	1970.	1980.	1990.
Ukupno	100	100	100
Individualni	67,5	44,7	41,8
Društveni	32,5	55,3	58,2

Tablica 8: Otkup poljoprivrednih proizvoda, udjeli individualnog i društvenog sektora Općine Vukovar 1970., 1980., 1990. (Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.)

Ovdje vidimo kako se razvijao otkup poljoprivrednih proizvoda s obzirom na dva spomenuta sektora, privatni i društveni. 1970. u ukupnom otkupu poljoprivrednih proizvoda, privatni sektor je sudjelovao sa 67,5%, a društveni sa 32,5%. Dakle, od privatnog je sektora bilo otkupljeno više proizvoda, a to može biti zbog društvenog izvoza poljoprivrednih proizvoda, drugačije strategije u datom trenutku itd. Međutim, u idućim desetljećima privatni sektor je smanjio svoj udio, prvo na 44,7%, a onda na 41,8% u ukupnom otkupu.

Rekli smo ranije da je istovremeno privatni sektor imao daleko više zasija-
nih poljoprivrednih površina od društvenog sektora. Ovo, između ostalog,
u ekonomskom smislu ukazuje i na prevlast društvenog sektora poljoprivrede
nad privatnim. Takav je slučaj i razumljiv budući da društveni sektor može
koristiti pogodnosti tzv. ekonomije razmjera, za što individualni posjednici
često nemaju objektivne mogućnosti.

Uz sve to privatni sektor je zapravo bio potican od strane tadašnjih vlasti,
a to se može vidjeti i po mehanizaciji. Tako je u društvenom sektoru 1962. bilo
84 traktora, dok su ih individualni posjednici imali tek 17. No, 1974. omjer se
promijenio, pa je broj traktora u društvenom sektoru iznosio 220, a u pri-
vatnom čak 1.113. Također, broj kombajna svih vrsta u društvenom sektoru
iznosio je 95 (1974.), a u privatnom 24 (Majski, 1976: 90).

S druge strane, privredni razvoj Vukovara izražen je kroz poboljšanje
komunalne infrastrukture te poboljšanje uvjeta življenja.²⁹ U sljedećoj tablici
vidi se koliko je cesta izgrađeno i koliko je bilo vlasnika osobnih vozila.

²⁹ Veliki korak naprijed u tom smislu učinjen je kod stambenog pitanja. "Od 1950 - 1975. je izgrađe-
no 6.500 stanova" (Majski, 1976: 111).

	1970.	1980.	1990.
Ceste, km	201	246	303
Suvremeni kolnik, km	133	192	239
Osobna vozila	2.307	8.043	11.182

Tablica 9: Izgrađene ceste i registracija osobnih vozila Općine Vukovar 1970., 1980., 1990. (Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.)

Broj osobnih vozila povećao se za pet puta što ukazuje na porast životnog standarda. Također se povećala duljina cesta, posebno suvremenog kolnika jer to automatski olakšava prometne veze što onda ima za posljedicu daljnji razvoj privrednih veza, ali i podizanje životnog standarda.

Pritom treba reći da su sredinom 1970-ih “sva sela asfaltnim putevima povezana s Vukovarem”. Do tada je izgrađeno 188 km asfalta, a do 1946. nijedan” (Majski, 1976: 121).

Nadalje, dok je 1945. osim Vukovara i Iloka električnu rasvjetu imalo samo Borovo, dvadesetak godina kasnije bilo je 2.122 rasvjetnih tijela, a 1975. njih 4.500 čime je pokrivena čitava Općina (ibid.: 52).

Dodatno podizanje komunalne infrastrukture bilo je i u vezi dalekovo- da kojih je 1945. bilo tek 10 km, da bi nakon trideset godina ta duljina bila povećana na 226.8 km zračnih i 26.6 km kablovskih (ibid.). Posebno pitanje poboljšanja uvjeta za stanovanje i život bila je i kanalizacija. Duljina stare, pre- dratne kanalizacije iznosila je 3 km, da bi se u periodu 1965. — 1975. povećala za gotovo 14 km (ibid.: 116).³⁰

Uz sve navedeno, životni se standard poboljšavao i na primjeru dostupno- sti obrazovanja, ali i modernih tehničkih dostignuća. Tako ova tablica pokazu- je podatke o broju osnovnih i srednjih škola, broju knjižnica.

³⁰ Zanimljiva je i priča s poznatim vodotornjem u Vukovaru. On je zamijenio stari vodotoranj iz 1913. s “kapacitetom 200 m³ vode, 20 priključaka i mrežu dugu 500 m”. Moderni, novi vodotoranj “izgrađen je 1968. Kapacitet je 2.200 m³ vode. Ima 4.499 priključaka i dužina glavnog cjevovoda je 5.900 m, a sekundarna mreža duga je 107 km” (Majski, 1976: 114). Dakle, nemjerljivo poboljšanje i modernizacija u odnosu na predratne mogućnosti i performanse.

	1970.	1980.	1990.
Osnovne škole	35	35	7
Srednje škole	13	7	5
Knjižnice	–	16	13
Radiopretplatnici	16.204	21.526	21.291
TV pretplatnici	9.827	21.181	20.450

Tablica 10: Dostupnost nižeg i srednjeg obrazovanja, radio i tv u općini Vukovar 1970., 1980., 1990. (Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.)

Zanimljivo je kojom je brzinom rasla dostupnost elektroničkih uređaja. Tako je u Vukovaru 1960. bilo 270 telefonskih priključaka, a nakon petnaestak godina bit će ih 1.500 (ibid.: 119). Zatim broj radiopretplatnika se povećao sa 16.204 iz 1970. godine, na 21.191 u 1990. S dostupnosti televizije stvar stoji još povoljnije jer je 1970. broj pretplatnika iznosio 9.827, a 1990. je bilo 20.450 pretplatnika.

Konačno, u sljedećoj tablici možemo upozoriti i na povoljan razvoj u zdravstvenom sektoru.

U dvadesetak godina broj liječnika je više nego udvostručen, broj farmaceuta je udvostručen, a povećao se i broj zubara, što je izraz i ubrzanog razvoja medicinske znanosti i primarne medicinske zaštite vukovarskog stanovništva.

	1970.	1980.	1990.
Liječnici	67	85	140
Zubni terapeuti	16	22	25
Farmaceuti	13	18	25

Tablica 11: Broj liječnika, zubnih terapeuta i farmaceuta općine Vukovar 1970., 1980., 1990. (Izvor: Statistički godišnjak SR Hrvatske, 1971., 1981., 1991.)

Tako je Vukovar kao cjelina, kao grad i općina imao gotovo sve društvene koristi od privrednog razvoja. Privredni razvoj u svom punom smislu podrazumijeva razvoj i svih društvenih sfera, ne samo razvijanje ekonomije. Zbog toga je tadašnji model ekonomskog razvoja neodvojiv od shvaćanja razvoja kao društvenog fenomena, a ne privatne prakse.

Aktualni model razvoja hrvatske i vukovarske privrede podrazumijeva rast i gomilanje kapitala i profita, a na štetu društvenog razvoja. Zato je i proklamirano izjednačavanje rasta i razvoja.

/ Vukovar u Republici Hrvatskoj (1998. — 2018.)

/ *Restauracija kapitalizma u Hrvatskoj*

Krajem 1980-ih, a posebno početkom 1990-ih odvijao se proces restauracije kapitalizma i ponovne uspostave dominacije kapital-odnosa. Osnovna je metoda bila podržavanje tadašnjeg društvenog vlasništva i potom njegova denacionalizacija, odnosno privatizacija. Iako je proces započeo i ranije, on je doživio svoj vrhunac za vrijeme rata. Neupućenoj osobi teško da može biti jasno i samorazumljivo zbog čega je politički vrh odlučio privatizirati privredu u trenucima rata kad je sama situacija zahtijevala strogi nadzor nad resursima i centralizirano upravljanje nad državnom imovinom.

Posljedice pretvorbe i privatizacije danas su poznate. Mnoga su poduzeća prodana u bescjenje, smanjio se broj zaposlenih, dobar dio ljudi je prisilno umirovljen i tako maknut s tržišta radne snage, konačno, privreda je pretrpjela velike gubitke i do danas se nije oporavila.³¹

U tom privredno-političkom i dogovorenom kaosu, nije se snašao ni slavonski kraj. Gotovo sva industrijska poduzeća, ako već u ratu nisu nastradala, onda su u miru propala. Razne banke poput Slavonske, Vukovarske, koje su između ostaloga i bile osnovane kao podrška tamošnjim industrijama i poduzećima – bankrotirale su.³² Naravno, za sobom su na ovaj ili onaj način povukle i industriju. Također, ovaj je kraj pun najkvalitetnije zemlje te je poljoprivreda

31 Većina autora ovaj proces naziva “tranzicijom” jer je zaista ostvaren prijelaz u drugi sistem. Međutim, taj sistem nije bio novi, nego upravo već viđeni, stoga nam se čini da je primjerenije upotrijebiti izraz “restauracija kapitalizma” (Horvat, 2003). Tako Šundalić piše: “Kroz učinke privatizacije hrvatsko je društvo, kao i ostala tranzicijska, postalo svjesno da blagostanje nije opće obilježje kapitalizma ... Premda je društvena stratifikacija globalno prihvaćeno obilježje kapitalizma...” (Šundalić, 2006: 127). Posljednja njegova rečenica je bitna budući da implicira kako se on, kao i velika većina drugih znanstvenika i autora, zapravo slaže s procesom stratifikacije koja je obilježje kapitalizma.

32 “Banke su... najveći dio svojih aktivnosti usmjeravale prema realnom sektoru gospodarstva... Gubitak banaka prouzročio je znatan broj stečajeva gospodarskih subjekata koje su uz njih

ovdje bila razvijena i temeljena kako na individualnom upravljanju tako i na velikim kombinatima. Ne treba ni govoriti da je poljoprivreda u miru, nakon privatizacije, jako nastradala i da se teško može oporaviti. Na djelu je u čitavoj Hrvatskoj politika uvoza, posebno uvoza hrane i drugih poljoprivrednih proizvoda čime se uništava domaća poljoprivredna proizvodnja.

Pritom je zanimljivo da je, kako Šundalić pojašnjava, proces obnove kapitalizma za Slavoniju i Baranju značio “zamiranje gospodarstva, rast nezaposlenosti, depopulaciju, širenje siromaštva... Dok su nekada *seoski posjed, hrana i rad* bili jamstvo života, izvor bogaćenja i bogatstva, Slavonija i Baranja su bile regije daleko od siromaštva i preživljavanja, regije u koje se dolazilo a ne iz kojih se odlazilo. Slavonski raj prirodnih ljepota i bogatstva u kojemu se rad i gospodarenje isplatilo, danas je izgubio privlačnost pred tehnološkom moći koja ne počiva na prirodnoj izvornosti već na tehničkoj opremljenosti. Novi se sustav vrijednosti gradi na ključnom mjerilu – profitabilnosti – koje, pak, nije u prirodnom sustavu vrijednosti. Uvedeni tržišni sustav više nije jamčio životnu sigurnost od poljoprivrednog posjeda i rada” (Šundalić, 2006: 140, kurzivi u originalu).

Zanimljivost je u tome što se iz prethodnog da iščitati da je Vukovar ranije ipak bio razvijen grad³³, da se cijenio i rad, da se gospodarenje isplatilo te da je pružao životnu sigurnost od prodaje poljoprivrednog proizvoda. S druge strane, posljednjih godina se tvrdi suprotno – da je u Vukovaru, u korist industrijalizacije, poljoprivreda zatirana, da se odvijao proces depopulacije kojeg je rat samo osvijetlio. Riječju, tvrdi se da je Vukovar u privrednom smislu stagnirao u SFRJ. Pa je tako Živić ustvrdio kako su “*ratne štete izazvane srbijanskom agresijom samo predstavljale ‘točku na i’ u gospodarskoj recesiji* kojoj je bilo izloženo

bile poslovno vezane, a nove otvorene podružnice i poslovnice privatnih banaka preferirale su poslovanje s poduzećima s postojećom kreditnom sposobnošću, otežavajući time funkcioniranje malih gospodarskih subjekata koji se zbog manjka vlastitih financijskih sredstava te dobivanja dugoročnih kvalitetnih kredita suočavaju s održavanjem likvidnosti, rasta i općenito egzistiranja na tržištu” (Mašek, 2005: 35 u Šundalić, Barković 2008: 84, 85). U tržišnoj ekonomiji kapitalizma upravo je logično i racionalno za bankarsko poslovanje da “preferira poslovanje s poduzećima s postojećom kreditnom sposobnošću” te je ovo jedan dio ukupne slike koji ukazuje na nemogućnost razvoja vukovarskog kraja unutar postojećeg ekonomskog sistema.

- 33 I dalje: “Područje Vukovarsko-srijemske županije bilo je do 1991. godine jedno od bogatijih područja bivše Jugoslavije s nekoliko velikih poljoprivrednih konglomerata i vrlo razvijenom proizvodnom i prerađivačkom industrijom koja je uspješno podupirala gospodarski razvoj ovog kraja” (Šundalić, Barković, 2008: 84, 85).

ovo područje već sredinom i koncem 1980-ih...”, valjda zato što je “industrijalizacija...u sklopu jugoslavenskog modela dogovorne ekonomije i socijalističkog samoupravljanja... u dugoročnom smislu bila osuđena na stagnaciju i propast” (Živić, 2007: 481, kurziv D. B.).

Čini se da je situacija nešto zamršenija. Naime, vidljivo je da je današnji Vukovar u usporedbi s ranijim periodom, podosta nerazvijen i s vrlo malo perspektive. Bitni uzroci tome nisu samo rat i ratne posljedice, nego i, kao što to kaže Šundalić, kapitalizam. Razvidno je da je kapitalizam u prvih 20 godina uspostavio puno labavije temelje privrednog razvoja nego što je to učinio bivši sistem u svojih prvih 20 godina. S druge strane, istraživači razvoja Vukovara na neki način ipak moraju ukazati na to da je Vukovar na dobroj putanji, u odnosu na predratni period budući da bi njihovo drugačije mišljenje značilo i slaganje s pozitivnim stranama onog sistema. Otud onda i osnovna proturječnost da se tvrdi kako je bivša jugoslavenska vlast ograničavala vukovarski razvitak dok se istovremeno pri opisu posljedica uništavanja Grada posljednjih dvadeset godina, naglašavaju privredni uspjesi predratnog Vukovara.³⁴

I Privredni temelji suvremenog razvoja Grada Vukovara

U ovom poglavlju analizirat ćemo privredne temelje Vukovara kako bismo vidjeli koje su političko-ekonomske pretpostavke uspostavljene, od kojih smo neke ranije spomenuli. Pomoću njih ćemo bolje razumjeti ekonomski razvojni put vukovarske privrede od završetka reintegracije do danas.

Bitno je napomenuti da su privredni temelji nekog grada u pravilu rezultat dviju okolnosti: prirodnih karakteristika područja na kojem se nalazi određeni grad, s jedne strane i društvenih odnosa koji u gradu, regiji i državi egzistiraju kao što su: mreža iskustva, tradicija, politika kroz vrijeme i u pravno-političkom te ekonomskim oblicima, s druge strane. U dinamici ovih okolnosti, prirodne okolnosti imaju pasivnu ulogu u smislu da su postojane

34 “Srbijanska oružana agresija grubo je prekinula dotadašnje razvojne tokove, koji su se, valja to ipak priznati, nakon razdoblja snažne i ubrzane industrijske ekspanzije (pedesete i šezdesete godine 20. stoljeća), sredinom i koncem osamdesetih godina postupno usporavali, što je bilo u skladu s općim razvojnim zaostajanjem i krizom socijalističke dogovorne ekonomije, koju je skoro do samog raspada provodila federativna jugoslavenska državna zajednica” (Feletar, 1994, u Živić, 2012: 83, kurziv D. B.).

i bez obzira kakvi bili društveni odnosi. Dakle, društveni odnosi su određujući jer oni prirodne okolnosti mijenjaju po potrebi i na neki način ih koriste za svoje, materijalno postojanje.

Prirodne karakteristike vukovarskog područja izuzetno su povoljne za sveobuhvatni ekonomski, a onda i društveni razvoj. Ovo područje, zajedno sa širom regijom Slavonije i Baranje poznato je po plodnoj zemlji i po odličnim uvjetima za razvoj poljoprivrede.³⁵ Geografski položaj Vukovara, jer smjestio se na desnoj obali rijeke Dunav, osnovna je predispozicija za razvoj riječnog, a onda i drugih vrsta prometa. Konačno, sama njegova pozicija na granici Hrvatske sa Srbijom te položaj u odnosu na druge europske zemlje, omogućava mu da potencijalno bude spona najveće europske riječne putne linije, Rajna — Majna — Dunav — Crno more.

I sama županija u kojoj se Vukovar nalazi, osim visoke kvalitete poljoprivrednog zemljišta, ima i ostale “komparativne prednosti” poput velike i visoko obradive površine³⁶, veliko bogatstvo šuma koje se ponajviše sastoje od hrasta lužnjaka i jasena, a s obzirom na glavne rijeke Savu i Dunav, tu su i prirodna nalazišta gline, šljunka i pijeska (Šundalić, Barković, 2008: 89).

Katarina Marošević i Josip Romić smatraju da bi se budući razvoj svakako trebao temeljiti na ovim prvorazrednim prirodnim resursima i komparativnim prednostima koje vukovarski kraj ima. Dakle, razvijati industriju (prehrambenu, tekstilnu, drvoprerađivačku, opekarsku i metaloprerađivačku), raditi na privlačenju investicija i tehnologija, povećavati izvoz, otvarati nova radna mjesta kako bi se podizala razina konkurentnosti.³⁷ Ukupni rezultat bio bi i povećanje životnog standarda. Međutim, stvari nisu tako jednostavne upravo zbog pogrešno postavljenih političko-ekonomskih pretpostavki, kao što ćemo vidjeti u nastavku.

Početak devedesetih godina prošlog stoljeća neki su autori čak tvrdili kako će Vukovar biti snažno razvijen kroz dvadesetak godina, također imajući

35 “Vukovarski kraj obilježava vrlo plodno tlo (pretežno černo-zijom koji pokriva glavninu lesne zaravni) na kojem izvrsno uspijevaju sve vrste žitarica, vinogradi i druge poljoprivredne kulture” (Wertheimer-Baletić, 1993: 457).

36 “Bogata je prirodnim resursima, i to poljoprivrednim obradivim površinama (61,2% županije), šumama (28,4% županije)” (Marošević, Romić, 2011: 159). Uz to, ovdje su i nalazišta nafte i plina.

37 “U interesu je lokalnih vlasti povećati atraktivnost Vukovarsko-srijemske županije kao odredišta ulagačima s ciljem realiziranja prirodnih i ekonomskih potencijala koje Vukovarsko-srijemska županija posjeduje” (Marošević, Romić, 2011: 166).

na umu trenutni model ekonomskog razvoja. Tako je na primjer Dragutin Feletar u svom članku *Vukovar u europskome i hrvatskom prostoru* ponajprije konstatirao kako se “stvaranjem suverene države Hrvatske ... bitno mijenja prometno-geografski i geostrateški položaj Vukovara...” (Feletar, 1994: 20). Mogli bismo biti ironični i dodati da je Feletar dobro predvidio tu promjenu, samo nije mislio da će ići na gore. Za njega “Vukovar može i mora postati jedna od najvažnijih karika u tom hrvatskom povezivanju... Vukovar će se revitalizirati po mjeri suvremenog hrvatskog čovjeka” (ibid.: 22).

Ovako neutemeljene tvrdnje uvelike su posljedice, kako neki to zovu, domoljubnog sljepila zbog kojeg je Feletar, a ne samo on, imao preoptimistične prognoze što se Vukovara tiče. Ipak, činjenica je da slične tvrdnje i prognoze mogu ispasti pogrešne čak i u vrijeme mira i to zbog toga što se baziraju na vjeri u pogrešan ekonomski model razvoja. U tom nenormalnom periodu trajao je rat pa treba napomenuti da su ratna razaranja i jedan od dva najvažnija uzroka trenutnog stanja u Vukovaru i jedna od glavnih odrednica političko-ekonomskih pretpostavki njegovog kasnijeg privrednog razvoja. Dok velika većina analitičara stavlja ratna razaranja i period do mirne reintegracije na prvo mjesto uzroka trenutne zaostalosti i nerazvijenosti Vukovara, ovaj rad, kao što je spomenuto, u krajnjoj liniji daje prednost društvenim odnosima koji egzistiraju u Hrvatskoj. Ne želeći umanjiti objektivnu razornu moć rata, vidljivo je da s postojećim ekonomskim sistemom Vukovar neće moći dostići ni prestiži ranije performanse svoje privrede.

Da bismo vidjeli kakav je pravno-politički okvir za privredni razvoj postavljen te kakvi su temelji tog privrednog razvoja, moramo označiti i posljedice ratnih razaranja. Tako “ratna šteta na području Grada Vukovara iznosi 9,5 milijardi kuna, od čega se na gospodarstvo odnosi 4,6 milijardi kuna, na gospodarsku infrastrukturu 2,3 milijarde i na privatnu imovinu 2,6 milijardi kuna. Oko 60% objekata je u ratu potpuno uništeno, a preko 30% oštećeno” (Program ukupnog razvoja Grada Vukovara, 2010: 43).³⁸ Znamo li, na primjer,

38 “Od procijenjenih ratnih šteta na privatnoj imovini najviše se odnosi na stambeni fond (2,5 milijardi ili 96,2%). Tako su u agresiji uništene 8.272 obiteljske kuće kao i 552 višestambena objekta s ukupno 5.580 stanova, što znači da su u ratu u Vukovaru, Grabovu, Lipovači i Sotinu uništene ili teško oštećene čak 13.852 stambene jedinice (75% spada ih u četvrtu, petu i šestu kategoriju oštećenja). Upravo u obnovu stambenog fonda u Vukovaru hrvatska je država do sada uložila približno 1,7 milijardi kuna, što je gotovo polovina od ukupno uloženoga državnog novca u obnovu Vukovara. Usto je procijenjena i izravna ratna šteta na gospodarstvu po djelatnostima, i to: za

da je za 2016. godinu proračun Grada Vukovara bio 242,4 milijuna kuna, onda možemo uočiti da ukupna ratna šteta iznosi 39 godišnjih gradskih proračuna! To je ogromna suma za jedan grad i nesumnjivo težak uteg za novi početak.

Upravo zbog te činjenice bilo je presudno uspostaviti odgovarajuće političko-ekonomske pretpostavke koje će omogućiti zdrav i sveobuhvatan privredni razvoj Grada. Na ovaj proces najveći utjecaj imala je hrvatska država kao centralna vlast i ukoliko je ona bila odredila (direktno ili indirektno) okvir djelovanja, tada ni lokalna vlast nije imala preveliku slobodu njegove promjene.³⁹ Drugim riječima, lokalna vlast u Vukovaru djeluje gotovo sasvim u skladu s okvirom nastalim restauracijom kapitalizma i obnovom dominacije tržišnog mehanizma naspram plana, a drugačije i ne može.

Veliki minus u materijalnom i privrednom smislu od kojeg je Vukovar počeo 1998. ne može se i nije se mogao pretvoriti u plus pukim preslikavanjem hrvatskog modela na vukovarske prilike. Dominacija uvoza i trgovine, velika usitnjenost poljoprivrednog zemljišta i prisutnost velikog broja malih poduzetnika, nepostojanje plana i usklađenosti s državnom strategijom (koja ne postoji!), riječju osobine hrvatskog kapitalizma periferije – ne mogu izbaviti vukovarsku privredu iz teškoća koje ona proživljava.

Čitatelj bi se trebao upitati: ako aktualni privredno-ekonomski model posljednjih četvrt stoljeća ne donosi hrvatskom društvu ništa osim depopulacije,⁴⁰ jaza između siromašnih i bogatih i sve više jednih, a sve manje drugih, zatim zaostalosti, pada životnog standarda i sl., kako onda taj model može biti

industriju i rudarstvo (2 milijarde kuna), poljoprivredu i ribarstvo (1,3 milijarde), građevinarstvo (50 milijuna), promet i veze (2 milijuna), trgovinu (130 milijuna), ugostiteljstvo i turizam (20 milijuna), stambeno-komunalnu djelatnost (62 milijuna), financijske i druge usluge (11 milijuna), obrazovanje i kulturu (75 milijuna), zdravstvo i socijalnu zaštitu (78 milijuna), lokalnu upravu i samoupravu (835 milijuna) itd.” (Živić, 2012: 79). I još: “...drži se da je potpuno uništeno 18.000 (62%) stambenih objekata. Kad bi uništenima pridodali i oštećene objekte, došlo bi se do podatka da je štetu pretrpjelo oko 90 posto objekata” (Žanić, 2008: 30).

39 Na koji način se odvijala restauracija kapitalizma, kakva je tu bila uloga države te kakva je bila njena uloga općenito u daljnjem razvoju privrede – to je tema nekog drugog rada. Ovdje želimo istaknuti samo da je političko ponašanje državne vlasti kroz izostanak dosljedne intervencionističke politike u vukovarsku privredu i plana kako je obnoviti, ipak presudilo toj privredi. Detaljima tog u velikoj mjeri nesusjesnog djelovanja, ne možemo se baviti u ovom radu.

40 “Kontinuirana prirodna depopulacija u Gradu Vukovaru traje od 1998., što znači da je demografski okvir za daljnji razvoj fertilnih i radno sposobnih kontingenata stanovništva sve nepovoljniji te će predstavljati bitan destabilizacijski čimbenik ne samo demografskoga nego i društveno-ekonomskog razvoja i napretka Grada Vukovara” (Živić 2006, 2007, u: Živić, 2012: 81).

dobar za razvoj vukovarskog društva? Tim više što je Vukovar doživio društvenu katastrofu zbog koje zaslužuje poseban tretman. Bez obzira na prirodna bogatstva vukovarskog kraja, motivaciju i ambicije tamošnjih ljudi, teško se može očekivati snažniji pomak prema naprijed ukoliko će se ustrajati na aktualnom modelu “razvoja”.

Ne treba zaboraviti da je pad koji se dogodio proteklih desetljeća takvog stupnja da su i same gradske vlasti u *Programu ukupnog razvoja* iz 2010. priznale da “ni nakon proteka deset godina od reintegracije prostora nije ni približno postignuta razina predratne razvijenosti od prije 17 godina, a zaostatak za globalnim kretanjima postaje sve veći” (ibid.: 61).

Sve se ovo moralo logično odraziti i na međuljudske odnose kao i poglede na kulturni život Grada. Naime, ekonomski razvoj nije dovoljan uvjet za razvoj međuljudskih odnosa, međunacionalne tolerancije, ali je svakako nužan uvjet i bez njega oni stoje na mjestu, ne napreduju.

Što se privredni razvoj usmjerio više prema tržištu, tržišnoj stihiji i dominaciji trgovine, uvoza i malih poduzeća, dakle, što se problem nerazvijenosti sporije i neefikasnije riješavao, to su više na značaju dobili tradicija i neformalni obrasci ponašanja kako kod hrvatskog tako i kod srpskog dijela stanovništva. Tradicija je “stvarala osjećaj pripadanja i obveznosti/odgovornosti prema svojim, kao i odmak od drugih... Pripadanje (vjeri i naciji posebno) jest ispred znanja i ideja koje pojedinac ima. Povjerenje je kategorija koja ima smisla samo među “svojima”, pa se polariziranost stanovništva podrazumijeva kao normalno stanje. Ta se “normalnost nepovjerenja” prema drugoj strani u vremenu porača početno iskazivala kao odnos Hrvata prema Srbima” (Šundalić, Barković, 2008: 79, kurziv u originalu).⁴¹

Drugačiji ekonomski model bi za posljedicu imao širenje međunacionalnog povjerenja, tolerancije, suradnje, solidarnosti. Ovo se u nekim radovima o Vukovaru i priznaje, pa tako već citirani autori Šundalić i Barković kažu kako su “raspad druge Jugoslavije i Domovinski rat još više udaljili Hrvate i Srbe, pogotovo u vukovarskom kraju i na istoku Hrvatske. U takvim uvjetima oskudnosti socijalnoga kapitala, poglavito na istoku Hrvatske, ne može se oče-

41 Istina jest da se međunacionalno nepovjerenje razvilo i pred sam raspad Jugoslavije, dakle u sistemu koji nije kapitalistički. Međutim, to nepovjerenje u Vukovaru (i šire) nije toliko uzrokovalo raspad države i sistema, koliko je približavani kraj presudno utjecao na razvoj nepovjerenja u Vukovaru. Također, u periodu kraja 1980-ih, a posebno s početka 1990-ih tržišni mehanizam već je ostvario kvalitativno presudne pobjede.

kivati gospodarski prosperitet” (ibid.: 80).⁴² Umjesto toga, sve se više razvija nepovjerenje, ali ono se ne može svesti samo na inter-etničke odnose. Zapravo, ono je istinski oblik procesa eksploatacije pojedinca u okviru ekonomskog modela unutar kojeg se našao bez da je na to mogao utjecati. Stoga se kod pojedinca razvija averzija i sumnja prema institucijama budući da on sebi ne može pojasniti u čemu je problem vukovarskog razvoja i gdje je pravi uzrok srozavanja godinama nakon što je rat završio. “Institucionalno nepovjerenje⁴³ se hrani na osjećaju malog čovjeka da ga je središnja vlast zaboravila. Osjećaj besperspektivnosti koji prevladava u vukovarskom kraju ima svoj izvor u više-godišnjim obećanjima koja se ne ostvaruju. Obnova teče sporo (gospodarska i infrastrukturna), razminiravanje još sporije (dodajmo da je ovaj problem kao što smo bili spomenuli, riješen 2016.⁴⁴, op. D. B.), nezaposlenost je velika... Sve to zajedno stvara osjećaj da se ovom regijom na periferiji državne institucije bave samo prigodno (na određene datume u godini i predizborno)” (ibid.).

Neodvojivi dio ukupne privredne slike Vukovara jest pravno-politički okvir koji je, kako smo ranije rekli, izraz društvenih odnosa nastalih posebno nakon rata u Vukovaru, a raspadom Jugoslavije i u ostatku zemlje. Drugim riječima, pravno-politički okvir uvelike je nametnut Vukovaru dvostruko: najprije je indirektno nametnut raspadom bivše države, restauracijom kapitalizma i uspostavljanjem dominacije tržišta, dakle stvaranjem jednog sustava izvan kojeg vukovarske vlasti nisu mogle egzistirati sve da su i htjele. Onda je taj okvir direktno nametnut nakon mirne reintegracije kad je hrvatska država

42 “Stanje nepovjerenja koje snažno obilježava istok Hrvatske u visokoj je korelaciji s gospodarskom besperspektivnošću, socijalnom anomijom (nepostojanjem zajedničkih vrednota), pa i ‘amoralnim familizmom’” (ibid.: 80). Dvije godine kasnije sociolog Renato Matić zaključuje da “funkcionalna razina povjerenja jest stupanj otvorenosti, volja za dogovorom, postavljanjem zajedničkih ciljeva i sklonosti dobronamjernoj suradnji između aktera (...) koji (...) ubrzava razvoj stabilnog regionalnog društva” (Matić, 2010, 246–247). “Ta razina ‘otvorenosti, dijaloga i suradnje’ u Gradu Vukovaru još uvijek nije postignuta. Drugim riječima, ‘razina međusobnog povjerenja između građana (posebno etničkih zajednica) još uvijek nije funkcionalna, a u nekim aspektima je i disfunkcionalna” (Matić, 2010: 251 u Živić, 2012: 85).

43 “Možemo govoriti o više razina nepovjerenja: međunacionalna, regionalna, institucionalna (državna), globalizacijska (integracijska). Svaka od ovih razina prisutna je u svim dijelovima Hrvatske, no na njezinu istoku, poglavito u vukovarskom kraju, one dobivaju posebnu težinu” (Šundalić, Barković, 2008: 79).

44 U studenom 2015. i u veljači 2016. objavljeno je da je Vukovarsko-srijemska županija napokon razminirana, ali je ipak nekoliko mjeseci kasnije pronađeno nekoliko zaostalih mina. Vidi: <http://www.vecernji.hr/hrvatska/razminirali-vukovarsko-srijemsku-zupaniju-a-mine-ostale-1065036>

(koja je kapitalistička država po socijalno-klasnom određenju) i politički integrirala Vukovar. Nužno je napomenuti da ovdje ne govorimo o teritoriju, nego o ekonomskom sistemu. Politička integracija i podređivanje Vukovara hrvatskoj centralnoj vlasti ovdje znači isključivo podređivanje vukovarske privrede, vukovarskog stanovništva kapitalističkoj državi koja je izraz tog ekonomskog sistema i koja mu onda nameće zakone i propise putem kojih se dalje implementira neoliberalni ekonomski model.⁴⁵

Pravno-politička integracija, koja traje godinama, dobila je završni oblik *Strategijom regionalnog razvoja RH 2011. — 2013.*, i najnovijim nacrtom prijedloga *Strategije regionalnog razvoja RH za razdoblje do 2020.* Dvije su ključne misli napisane u prvoj strategiji za već prošli period koje se odnose između ostalog i na Vukovar: prvo, “swOT analiza i makroekonomski pokazatelji upućuju na spremnost regije za razvoj poduzetničke infrastrukture. Poduzetnička infrastruktura relativno je slabo razvijena što je posljedica nedovoljnog ulaganja lokalnih poduzetnika kao i njihove slabe umreženosti. Razina poslovnog obrazovanja je niska, a ulaganja u istraživanja i nove tehnologije su neznatna... Gospodarska struktura je izrazito uska, orijentirana uglavnom na poljoprivredu, a kao problem nameću se i neriješeni imovinsko-pravni odnosi uz već spomenutu usitnjenost posjeda” (*Strategija regionalnog razvoja RH 2011. — 2013.*, 2010: 39, 40).

Drugo, “temeljni izvor financiranja provedbe Strategije i razvojnih programa do ulaska u Europsku Uniju bit će državni, županijski i lokalni proračuni, dok će nakon ulaska to postati fondovi Europske Unije” (*ibid.*: 76).

Dakle, centralna je vlast zapravo jezgrovito navela sve probleme koji su proizašli uspostavom dominacije tržišnog mehanizma kao i onaj osnovni uzrok – nedostatak investicija. Kako dalje u dokumentu piše, Vlada nema namjeru financirati vlastitu strategiju, nego će to nakon ulaska u EU raditi njihovi fondovi. Problem je u tome što “poduzetničke infrastrukture” gotovo da i nema jer najprije nedostaje ono osnovno ulaganje u infrastrukturu uopće. Bez tog ulaganja ni poduzetnici neće doći i investirati da bi se iz toga izgradila spomenuta infrastruktura.⁴⁶

45 Jasno je da se ovdje koristimo metodom apstrakcije kako bismo naglasili određeni moment u dinamici koju analiziramo u ovom članku.

46 Naravno, sad je pitanje ako bi kojim slučajem regionalne i lokalne jedinice (a to nije rijetkost) financijski pripremile teren za dolazak poduzetnika, kome bi to išlo u korist – lokalnoj zajednici ili privatnom vlasniku? Rijetke su zajednice koje su uspjele podvrgnuti privatni interes javnom interesu. No, to je tema za neki drugi rad.

U drugom dokumentu, nacrtu, piše kako je “Opći cilj politike regionalnog razvoja je pridonijeti društveno-gospodarskom razvoju Republike Hrvatske, u skladu s načelima održivog razvoja, stvaranjem uvjeta koji će svim dijelovima zemlje omogućavati jačanje konkurentnosti i realizaciju vlastitih razvojnih potencijala” (Strategija regionalnog razvoja RH za razdoblje do 2020., 2016: 19). Kad se ima na umu kapitalistička privreda periferije, ove rečenice predstavljaju najobičnije floskule. Bilo bi neozbiljno vjerovati da se opći cilj može ostvariti u toku nekoliko godina. Međutim, vrlo je ozbiljna situacija što su pretpostavke za eventualno ostvarenje tog cilja – pogrešne.

Država je usvojila dokument koji obuhvaća i Vukovar kao i uvjete razvoja njegove privrede. Naravno, taj dokument ne precizira što će i kako će se vukovarska privreda razvijati, međutim on postaje temelj regionalnog razvoja Hrvatske, a time i Vukovara.

Na to se nadovezuje *Program ukupnog razvoja Grada Vukovara* (iz 2010., u nastavku PUR) koji je inače “temeljni razvojni dokument pomoću kojeg će se Grad, mala i srednja trgovačka društva, zadruge, institucije, škole i udruge moći prijaviti na natječaje za dodjelu sredstava iz domaćih izvora financiranja i sredstava iz predpristupnih fondova EU ... PUR je dokumentarna podloga za javljanje na natječaje za razne izvore financiranja u svrhu provođenja u PUR-u naznačenih gospodarskih ulaganja” (Program ukupnog razvoja Grada Vukovara, 2010: 6). Program ukupnog razvoja temelji se na “strategiji regionalnog, ruralnog i održivog razvoja” (ibid.: 10).

Znači, vukovarska vlast izrađuje temeljni razvojni dokument, koji onda precizira plan razvoja privrede, a na temelju smjernica zadanih u općoj strategiji regionalnog razvoja, budući da Hrvatska nema općeniti plan razvoja, kojeg smatra reliktom jugoslavenskog perioda. Međutim, ni taj konkretniji dokument koji bi trebao razraditi plan privrednog razvoja ne čini to. Njegova je glavna poruka da će on uspostaviti pravno-politički okvir za poduzetnike i ulagače kako bi oni dalje precizirali kako žele djelovati. Osnovna premisa djelovanja ekonomskog sistema na periferiji europskog kapitalizma jest nizak stupanj intervencije centralne, a posebno lokalnih vlasti u djelokrug privatnog vlasništva.

Najviše što se ovdje moglo uraditi jest da Sabor donese neke zakone, a da ih Vlada i lokalne jedinice izvršavaju. Pa je tako u cilju obnove i “revitalizacije razvoja Grada Vukovara” donijet niz zakona i dokumenata: “Zakon o područjima posebne državne skrbi, Zakon o obnovi i razvoju Grada Vukovara, akti o

Fondu za obnovu i razvoj Grada Vukovara, Strategija regionalnog razvoja Republike Hrvatske, Zakon o regionalnom razvoju Republike Hrvatske, Strategija razvoja Vukovarsko-srijemske županije te Program ukupnog razvoja Grada Vukovara. Riječ je o temeljnim nacionalnim i lokalnim razvojnim dokumentima koji svaki na svoj način reguliraju ukupna ili parcijalna pitanja društvenoga i napose gospodarskoga razvoja i napretka Grada Vukovara” (Živić, 2012: 83).⁴⁷

Zatim su tu i ostali, ne manje bitni zakoni: Zakon o strateškim investicijskim projektima Republike Hrvatske, Zakon o poticanju investicija i unapređenju investicijskog okruženja, Zakon o porezu na dohodak i Zakon o porezu na dobit. Osnovna poruka, a koja zaokružuje aktualni ekonomski sistem, je sljedeća: “Poduzetnička i tržišna sloboda temelj su gospodarskog ustroja Republike Hrvatske. Republika Hrvatska osigurava svim poduzetnicima (domaćim i stranim), *jednak pravni položaj na tržištu*.⁴⁸ *Inozemnom ulagaču jamči se slobodno iznošenje dobiti i uloženog kapitala*. Hrvatski je porezni sustav usporediv s poreznim sustavima članica EU, a utemeljen je na skupu izravnih i neizravnih poreza” (Vodič za ulagače, 2015: 15, kurziv D. B.).

Možda je i najvažniji zakon za vukovarsku privredu onaj o obnovi i razvoju Grada Vukovara (<http://www.zakon.hr/z/685/Zakon-o-obnovi-i-razvoju-Grada-Vukovara>). Njime se, kao što i naziv sugerira, otklanjaju posljedice ratnih razaranja i drugih posljedica nastalih tijekom posljednjeg rata i određuju poticajne mjere za ubrzanu obnovu i razvoj (čl.1.). Osnovni su izvori kapitalni prijenosi iz državnog proračuna, kreditna sredstva, donacije (čl.3.).

Da Vlada u razvojni proces Vukovara nije uključena samo preko državnog proračuna, vidi se i u kasnijim člancima ovog Zakona. Tako ona na prijedlog resornog ministarstva utvrđuje njegov plan i program razvoja, a u pripremi izrade tog dokumenta (čl.5.) sudjeluje Savjet za obnovu i razvoj Grada Vukovara kojeg imenuje Vlada, opet na prijedlog Ministarstva.

47 Tu je Živić uočio jednu besmislicu koja onemogućuje dosljednu primjenu razvojnih mjera: “Vukovarsko-srijemska županija u cijelosti je uvrštena u I. skupinu (*potpomognuta područja*) jer značajno (više od 25%) zaostaje za nacionalnim prosjekom i njezin je razvoj potrebno dodatno poticati. S druge pak strane Grad Vukovar uvršten je u III. skupinu, čija je vrijednost indeksa razvijenosti između 75 i 100% razvijenosti Hrvatske. Tako Grad Vukovar nije uključen u tim zakonom određena *potpomognuta područja* čiji razvoj država treba posebno poticati!” (Živić, 2012: 83).

48 Ovo je posebno limitirajući stavak jer na području Vukovara, da se zadržimo na tome, domaći poduzetnici (poduzeća) ne samo da nisu u jednakom položaju, nego su uvelike i u nepovoljnijem položaju nego strani kapital.

Članak 10. je najznačajniji jer se njime osniva Fond za obnovu i razvoj Grada Vukovara, neka vrsta izvršne ekonomske vlasti Vukovara. Osnivač je Vlada, a sjedište mu je u Vukovaru. Njegove su djelatnosti, iz kojih se vidi značaj Fonda, definirane člankom 12., a najbitnije su: poslovi vezani za odobravanje zajmova i njihovo ulaganje u obnovu i razvoj gospodarstva i komunalne infrastrukture; stručno informiranje i savjetovanje ulagača, pomoć u izradi poduzetničke dokumentacije i ocjenjivanje ulagačkih pothvata.

Devet članaka zakona (22. — 30.) posvećeno je posebnim poticajnim mjerama za obnovu i razvoj Grada Vukovara. Između ostalih, tu su navedene poticajne mjere: na uvoz inicijalne opreme ne plaća se carina narednih pet godina od datuma uvoza; refundiranje doprinosa za mirovinsko i zdravstveno osiguranje 50% iznosa poslodavcima koji imaju sjedište, odnosno prebivalište na području Grada Vukovara; mjere za osnivanje i razvoj obrta, zadruga, malih i srednjih trgovačkih društava; na području Grada Vukovara osnovat će se jedna ili više slobodnih zona itd.

Prema tome, ovaj je zakon uređen da Vlada preko Fonda utječe na razvojni put vukovarske privrede, odnosno da određuje okvir njenog djelovanja. Dosad je Fond dobro djelovao, a malo dalje ćemo vidjeti i njegove projekte. Međutim, ostaje problem dosljednosti centralnih vlasti s obzirom na zakonska rješenja, potrebe vukovarske privrede i djelatnosti Fonda.⁴⁹

Nekoliko je osnovnih zamjerki u vezi čitavog procesa došlo i od strane samog Fonda (<http://fond-vukovar.hr/o-fondu/koncept-rada-fonda>).

Cijeli proces obnove i razvoja Grada Vukovara podijeljen je na obnovu koja ima za cilj nanovo uspostaviti bitne infrastrukturne pretpostavke da bi se razvoj mogao nesmetano odvijati, a poduzetnička mreža izgraditi i sam razvojni dio koji u najužem smislu znači privredni razvoj, otvaranje novih radnih mjesta te podizanje životnog standarda i zaustavljanje depopulacije. Zamišljeno je da će se s vremenom, kako napreduje obnova i ostvaruje razvoj, smanjivati projekti obnove pa će u budućnosti komunalna infrastruktura postati briga i trošak lokalne zajednice. Međutim, i dalje je prijeko potrebna i to povećana pomoć države iz proračuna budući da obnova ne napreduje optimalnim tem-

49 S druge strane, centralna je vlast ipak dosljedna u onom najvažnijem – u podređivanju vukovarske privrede i društva dominantnom modelu ekonomskog razvoja. Ponovimo, jedna od osobina ovog modela je kvazi-kontrola centralne vlasti nad lokalnom. Ona nije prava kontrola u tom smislu jer hrvatska država nema gotovo nikakav utjecaj na poslovne procese u Vukovaru. No to nije novost budući da hrvatska država nema stvarnu kontrolu nad većinom poslovnih procesa ni u hrvatskom

pom pa su financijske obaveze i dalje preveliki teret za lokalnu zajednicu te ih ona ne može efikasno podmirivati.

Ovdje se potom javlja začarani krug trenutnog ekonomskog modela razvoja. Gotovo svi dokumenti razvoja i strategije, kao i doneseni zakoni, zazivaju investicije i rast malog i srednjeg poduzetništva u Vukovaru. Oni bi svojim ulaganjem donijeli znanje i tehnologiju, podizali bi privlačnost lokacije i manifestirali sigurnost poslovanja te tako uzrokovali dolazak novih poduzetnika. Rezultat bi bio povećanje poslovanja, otvaranje novih radnih mjesta, povećanje prihoda gradskog proračuna i razvoj Grada. Međutim, stvar uvelike zastaje već na prvom koraku budući da velika većina srednjih i velikih poduzetnika ne želi investirati, a mali jednostavno ne mogu i to sve dok lokalna zajednica ne riješi problem komunalne infrastrukture. Bilo da je riječ o dobivanju raznih dozvola, smanjivanju utjecaja birokracije ili izgradnji dijela infrastrukture od same lokalne zajednice – za sve su potrebna financijska sredstva, koja najsigurnije može omogućiti središnji proračun.

Kada bi država taj dio efikasno pokrila, onda bi se vukovarska vlast (zajedno s Fondom za obnovu i razvoj) mogla više posvetiti onom drugom dijelu ukupnog procesa, odnosno razvoju.⁵⁰

Nakon što smo vidjeli kakav je otprilike pravno-politički okvir, sad ćemo prikazati i privredne temelje vukovarskog razvoja. Iako oni dolaze kao drugi po redu, to ne znači da je njihov značaj sekundarni. Pravno-politički okvir

društvu. Drugim riječima, to je dosljedna nedosljednost. Zato su polazeći od drugačijih pretpostavki (da će se vukovarska privreda najbolje razvijati odsutnošću državne intervencije), Škarica i Đulabić analizirali jednu stranu tog procesa i došli do ovog zaključka: “Gradonačelnik, zajedno s resornim ministrom, predlaže predsjednika i podpredsjednika Fonda za obnovu i razvoj Grada Vukovara postavljenog od strane Vlade. Ove dvije funkcije jedine su oko kojih su gradska tijela konzultirana. Ovo je izvanredno zaobilaženje samoupravnih političkih i administrativnih tijela u procesima i programima obnove i razvoja. Čak i u aktivnostima u kojima je logično (i čak zakonski utvrđeno) očekivati određen djelokrug lokalnih samoupravnih jedinica (skrb o stanovanju, planiranju poslovnih zona), sve aktivnosti su u nadležnosti centralnih administrativnih tijela ili Vlade” (Škarica, Đulabić, 2012: 450).

- 50 Dio problema leži i u tome što bi država ubuduće morala financirati projekte od “višeg značaja (ne lokalnu rasvjetu ili sportske sadržaje koje bi mogao financirati i profitno orijentiran privatni sektor)... Za mjere vezane za gospodarski razvoj, a koje su pretežito lokalnog karaktera, Grad Vukovar s vremenom treba preuzeti veću odgovornost. Pri tome bi lokalna samouprava imala više razvojnih mogućnosti s već uspostavljenom i funkcionirajućom institucionalnom infrastrukturom za gospodarski razvoj koja je danas uobičajena u drugim, razvijenijim lokalnim sredinama (razvojne agencije, inkubatori i sl.)” (<http://fond-vukovar.hr/o-fondu/koncept-rada-fonda>).

utječe na uspostavu političko-ekonomskih pretpostavki kao što one utječu na modifikaciju pravno-političkog okvira.

Još jednom valja naglasiti kako su ratna razaranja učinila ogromnu, nemjerljivu privrednu štetu Vukovaru.⁵¹ Grad je bio praktički razrušen pa je pokretanje i obnova privrede u miru ostao jedan od najtežih društvenih zadataka. Utoliko je propisani ekonomski model razvoja privrednog podizanja Grada ni iz čega uvelike bio promašen. Možemo reći da je jednako tako razorno za vukovarsko društvo bilo implementiranje tog modela restauracijom kapitalizma.

Ostali hrvatski gradovi, koji nisu imali tako teška ratna razaranja također su doživjeli da im je većina privrede anulirana pretvorbom i privatizacijom. Stoga treba imati na umu da je, pored rata i ratnih razaranja, presudni uzrok teške situacije u privredi bilo uspostavljanje tržišne ekonomije temeljene na malom poduzetništvu i to u vrijeme kad je najenergičnije trebalo provoditi plansku i stratešku ekonomsku politiku.

Da bi se do kraja primijenio postojeći ekonomski model na Vukovar bilo je potrebno osvijestiti stanje i perspektive “vukovarskog gospodarstva”, pa onda vidjeti, s obzirom na zatečeno stanje, koji bi to bili razvojni pravci. Donekle pogrešna analiza stanja i njegovih uzroka te zacrtavanje razvojnih pravaca na bazi tržišne ekonomije na periferiji EU zapravo je značilo vrlo nisku razinu razvojne dosljednosti. Drugim riječima, od početka procesa mogao se anticipirati trenutni razvoj vukovarske privrede i vukovarskog kraja. Evo i kako.

Početak novog tisućljeća osnovna privredna institucija u Vukovaru, Fond za obnovu i razvoj Grada Vukovara⁵², pojašnjava da “o obnovi vukovar-

51 “Procjena ratne štete na postrojenjima distribucije Hrvatske elektroprivrede iznosi 74 milijuna kuna, a odnosi na sljedeće uništene ili oštećene objekte: 62 trafostanice (od ukupno 118 prema stanju 1991. g.), 56 km 10 kV dalekovoda (od 82,6 km), 140 km niskonaponske mreže (od 325 km), te ostale objekte” (Program ukupnog razvoja Grada Vukovara, 2010: 74).

52 Inače, Fond je učinio dosta za obnovu i razvoj Vukovara, a neke od njegovih aktivnosti su sljedeće:

- izgradnja infrastrukture Podunavske slobodne zone,
- izgradnja infrastrukture poslovnih zona u Vukovaru i to: Poduzetničke zone Priljevo i Gospodarske zone,
- izrada projektnih dokumentacija za objekte u centru grada (Galerija Bauer, Zlatna dolina, zgrada Hrvatskog radio Vukovara, Kuća Radivojević (“Tehničar”), zgrada u F. Tuđmana 24, zgrada u F. Tuđmana 3 – 5 (“Paunović”),
- izradu projektnih dokumentacija za deponije, potporne zidove, trgovačko tržišni centar na Mitnici, kanalizacijske kolektore,
- gradnju objekata poslovne namjene (Hrvatski obrtnički dom, Aneks robne kuće, zgrada za Hrvatski radio Vukovar, zgrada “Željezar”, Upravna zgrada Vodovoda grada Vukovara, zgrada Hrvatskog veslačkog kluba, Športski centar Lijeva bara),

skog gospodarstva... u pravcu nekadašnjih giganata poput Borova, Vupika, Vuteksa... ne treba razmišljati... Treba se prilagodavati novim tržišnim uvjetima – globalizaciji tržišta i sve agresivnijom borbom za tržište...

S druge strane, poduzetništvo u Vukovaru nema tradiciju upravo zbog navedene orijentacije prijeratnog vukovarskog gospodarstva.⁵³ Teško je i pronaći banku koja bi pratila lokalne poduzetnike, posebice obrtnike, jer je njihov najveći problem nedostatak instrumenata osiguranja povrata kreditnih sredstava” (<http://fond-vukovar.hr/vukovar>).

Fond naglašava da je vrijeme velikih poduzeća za Vukovar prošlo i da je budući razvoj potrebno temeljiti na razvoju poduzetništva što zapravo znači da se stimuliraju srednja i posebno mala poduzeća. No istovremeno se konstatira najveći problem za poduzetnike – nepostojanje banke koja bi ih pratila u poslu. Činjenica jest da nijedna banka neće pratiti poduzetnike koji tek počinju i čije je poslovanje malog obima upravo zato što je to tržišni princip bankarskog poslovanja. Tek netržišnom intervencijom se banke može stimulirati da “prate lokalne poduzetnike”.

Osnovni uzroci trenutne nerazvijenosti vukovarskog kraja, prema nekim analitičarima, koje možemo izdvojiti jesu okupacija 1991. — 1997., “tranzicija u sustav tržišnog gospodarstva”, propast lokalnih banaka što je prouzrokovalo i stečajeve raznih poduzeća vezanih uz te banke, nedovoljna ulaganja u “obnovu razrušenih gospodarskih kapaciteta” te manjak investicija (Marošević, Romić, 2011: 159). Da su investicije nedostatne vidi se i iz tvrdnje nekih autora da iako je Vlada RH u razdoblju 1998. — 2005. investirala oko 520 milijuna eura (65% za obnovu komunalne infrastrukture, a 35% za obnovu stambenih

- obnovu Franjevačkog samostana i Pastoralnog centra, Crkve Gospe Fatimske,
- izradu urbanističkih planova, topografske karte grada Vukovara modernizaciju Luke Vukovar
- uređenje trgova i hortikulturalno uređenje grada (Strossmayerov trg, Trg Republike Hrvatske)
- izgradnju parkiralista pored Spomen doma Ovčara i proširenje ceste do spomen obilježja – masovne grobnice na Ovčari,
- opremanje škola, sportskih terena i dječjih igrališta,
- projekte komunalnog uređenja i infrastrukture grada, izgradnju kanalizacijske mreže, vodoopskrbnih cjevovoda, potpornih zidova, proširenje gradskog groblja” (<http://fond-vukovar.hr/o-fondu>).

52 Ipak, prema toj orijentaciji gospodarstvo na primjer Vukovarsko-srijemske županije je prije 1991. činilo oko 4% ukupnoga hrvatskog gospodarstva, ali do 2005. godine njezin udio se smanjio na samo 1,4%. Danas je jedna od najnerazvijenijih županija u Hrvatskoj bez obzira na gospodarski rast koji se pojavio krajem 2000. godine (Marošević, Romić, 2011: 159).

objekata), s obzirom na stupanj devastiranosti vukovarsko-srijemskog kraja taj je iznos ipak nedovoljan da bi postigao ravnomjerniji razvoj u odnosu na druge hrvatske krajeve (Šundalić, Barković, 2008: 84, 85).⁵⁴

Dodatni je problem Vukovara kontinuirana prirodna depopulacija, što znači da više stanovnika umire nego što se rađa. Ovaj proces traje od 1998. i predstavlja “bitan destabilizacijski čimbenik demografskog nego i društveno-ekonomskog razvoja i napretka Grada Vukovara” (Živić, 2006, 2007 u Živić, 2012: 81). Već se i sada ovo može uočiti jer privredna nerazvijenost presudno utječe na besperspektivnost življenja koja onda jednostavno tjera Vukovarce na iseljavanje iz Grada, a to iseljavanje dodatno utječe na privrednu nerazvijenost i začarani krug se tako zatvara.

Uglavnom, gotovo na svakom koraku vukovarska privreda i njezini temelji imaju katastrofalne probleme. Ovi se problemi prvenstveno vežu za nedovoljna ulaganja države u obnovu kako bi se onda omogućio i razvoj, zatim u nedostatku investicija koje bi otvarale nova radna mjesta i u širenju poslovanja (razvojem poduzetništva) koje bi podizalo nivo tehnološko-tehničkih procesa. Na kraju svega dolazi taj depopulacijski problem jer, kao što je rečeno, mladi i pokretni dio stanovništva će iseljavati iz krajeva u kojima ne vidi perspektivu življenja, a što će dodatno produbiti društvenu katastrofu.

Kako su to naglasili Marošević i Romić, ključni su sljedeći faktori: nedovoljno razvijena industrija, niska razina efikasnosti intelektualnoga kapitala, nedostatak poduzetničkog duha, nedostatak domaćih i inozemnih izravnih investicija (greenfield investicija), nekonkurentna proizvodnja te izvozna inertnost županije” (Marošević, Romić, 2011: 159).

Upravo navedene misli govore nam u čemu je problem vukovarskog razvoja, odnosno zbog čega njegove političko-ekonomske pretpostavke smatrao pogrešnima. One su najprije proturječne i površne, a i stimuliraju, jačaju aktualni model ekonomskog razvoja.

Tako možemo postaviti osnovnu dijagnozu koju izgleda nisu postavili analitičari vukovarskog društva: ako je u Vukovaru loše privredno stanje a koje zahtijeva industrijski razvoj, investicije, poduzetnike i sl., onda rješenje nije u daljnjoj marketizaciji i snažnom podržavanju malog i srednjeg poduzet-

54 Slično se tvrdi i u Programu ukupnog razvoja Grada Vukovara iz 2010: “U obnovu komunalne infrastrukture Grada uložena su značajna financijska sredstva kako RH tako i stranih donatora. No, sadašnje stanje komunalne infrastrukture nije na zadovoljavajućoj razini” (Program ukupnog razvoja Grada Vukovara, 2010: 74).

ništva. Početak rješenja jest u institucionalnoj intervenciji pri čemu osnovna institucija mora biti plan koji nameće država, a provode ga zajednički centralna i lokalna vlast. Upravo je trenutno stanje rezultat političko-ekonomskog pristupa po kome će se stvari riješiti same od sebe (dakle, tržištem) i po kome će generator rasta i razvoja biti mali poduzetnici (koje banke zasigurno neće financijski podržavati budući da to nije ekonomski racionalno).

Međutim, situaciju nije nimalo lako za promijeniti što možemo vidjeti iz neprestanog nekritičkog ponavljanja suštinski istih teza neoliberalnog ekonomskog modela. Tako prema jednom autoru “lokalni gospodarski razvoj Vukovarsko-srijemske županije ... treba osmisliti i primijeniti provedbene mehanizme koji će pogodovati stvaranju *poticajne klime za razvoj malog i srednjeg poduzetništva, promoviranje poduzetničke kulture i u ruralnim područjima, te razvoj ljudskog i društvenog kapitala, kao i lokalnog partnerstva za zapošljavanje i unapređenje sustava obrazovanja i stručnog usavršavanja sukladno potrebama lokalne gospodarske infrastrukture i tržišta*⁵⁵” (Cvikić, 2007: 525, kurziv D. B.).

U *Programu ukupnog razvoja Grada Vukovara* se kaže da je “primarni zadatak stvaranje poticajnog okruženja za otvaranje novih kvalitetnijih radnih mjesta koja pored pristojne egzistencije, zaposlenicima osiguravaju prostor za osobni i profesionalni razvoj. Postizanje konkurentnosti na tržištu rada u uvjetima EU moguće je postići jedino, privlačenjem visokoobrazovanih i usko specijaliziranih kadrova, njihovim stalnim usavršavanjem i stvaranjem visoko motivirajuće radne sredine, koja će ih znati i zadržati” (Program ukupnog razvoja Grada Vukovara, 2010: 42). Demografski problemi mogu se riješiti tako da se “demografski (oporavak) razvoj i gospodarski napredak moraju odvijati planski, paralelno, odnosno moraju biti povezani... Ekonomsko prevladava-

55 Zanimljivo, dok Cvikić tvrdi jedno, u *Programu ukupnog razvoja Grada Vukovara* se tvrdi drugo. Tako ona pojašnjava, kao što vidimo, da se sustav obrazovanja treba prilagoditi potrebama tržišta. S druge strane, u dotičnom programu tvrdi se sljedeće: “Kvalifikacijska i obrazovna struktura stanovništva ne podržava značajniji razvoj gospodarstva utemeljenog na znanju (nizak postotak visokoškolanog kadra u ukupnom broju stanovnika). Obrazovna struktura stanovništva prema kojoj većina srednjoškolaca završava strukovne škole, govori o *potencijalu obrtništva i razvoju radno intenzivnih industrijskih grana*” (Program ukupnog razvoja Grada Vukovara, 2010: 65, kurziv D. B.). Prema ovome, obrazovanje ne susreće potrebe tržišta, nego je potencijal obrtništva i tako bazirane privredne djelatnosti određen većim brojem srednjoškolaca u strukovnim školama. Ovo je pogrešno. Međutim, takav razvoj situacije i odgovara ekonomskom modelu razvoja gdje se potiče individualizam i samozapošljavanje u obliku poticanja malog poduzetništva.

nje negativnih učinaka demografskog procesa starenja mora se zasnivati na punom iskorištavanju ljudskih i materijalnih resursa, dinamiziranju stope ekonomskog rasta, smanjivanju nezaposlenosti te podizanje ekonomske djelotvornosti gospodarstva” (Pejaković, 2016: 156).

Prema tome, možemo vidjeti da su političko-ekonomski temelji potencijalnog razvoja Vukovara u skladu i s hrvatskom regionalnom strategijom i hrvatskim ekonomskim modelom. U tom smislu je Vukovar gotovo u potpunosti integriran u privredu Hrvatske. Zbog toga bi neka moguća ekonomska politika Vukovara koja bi zahtijevala planiranje razvoja, velika poduzeća kao pokretač razvoja i industrije na koji bi se onda vezali mali i srednji poduzetnici kao kooperanti te snažnu poljoprivredu – zapravo odudarala od hrvatskog modela tako snažno da bi zapravo bila neprovediva.

Ovako se i dalje očekuje da će razvoj pokrenuti mali poduzetnik koji objektivno nije sposoban akumulirati ni kapital, tehnologiju ni znanje potrebno za veliki privredni obrat. Političko-ekonomski temelji privrednog razvoja Vukovara s ovakvim osobinama postavljeni su vrlo klimavo što je jedan od glavnih razloga slabog rasta i pretežite nerazvijenosti vukovarskog kraja. Održivi razvoj, konkurentnost privrede, investicije i kontinuirano otvaranje novih radnih mjesta – to su karakteristike koje ni jednom svom dijelu nisu ostvarive u ekonomskom sistemu periferije EU i to još lokalne privrede za koju ni vlastita država nema plan razvoja i mehanizme realizacije istog.

U ovom konkretnom slučaju proizvodna baza i idejna nadgradnja idu usporedno. Zamisao nekih političara i analitičara kakav je zapravo Vukovar u kulturološkom smislu i kakav treba biti, podudara se s njihovom ekonomskom koncepcijom tog grada.

Nije slučajno da negiraju industrijska dostignuća bivšeg sistema, tadašnju koncepciju urbanističkog razvoja, poljoprivredni napredak i zapošljavanje velikog broja ljudi, s jedne strane i da zagovaraju što čvršće vezivanje uz europsku tradiciju umjetnim približavanjem predjugoslavenskom Vukovaru, s druge strane.

Tako je nakon reintegracije, kad se postavilo pitanje pretpostavki obnove i razvoja, odlučeno i o “načinu obnove, projektima koji su dobili prioritet i smislu koji se pridavao obnovi pojedinih objekata. Stječe se dojam da je obnova išla za tim da se obnovi ‘autentični Vukovar’, kojim bi se na određeni način obnovio Vukovar od prije Drugoga svjetskog rata” (Žanić, 2008: 40). Najvažnije

je bilo povratiti Vukovaru “srednjoeuropski identitet”.⁵⁶ Ranije smo vidjeli da je taj europski put, u konkretno austro-ugarskom periodu, za Vukovar značio podređivanje tuđim interesima i profitu, privredno zaostajanje itd. Ironijom sudbine, Vukovar se najviše približio europskoj tradiciji i kulturi upravo u jugoslavenskom periodu, jer je tada riješio probleme industrijalizacije, urbanizacije, poljoprivrednog napretka i povrh svega, nije bio podređen tuđim interesima. I sada mu zaista prijete povratak u predjugoslavensko vrijeme kad su privredom dominirali obrt, strani kapital, zaostala poljoprivredna proizvodnja i kad su umjesto Vukovaraca odlučivali Pešta i Beč, odnosno stranci.

Ipak, ne možemo reći da nema i alternativa ili barem pokušaja osmišljavanja alternativa trenutnom modelu privrednog razvoja vukovarskog kraja. Vrlo vjerojatno su njihovi autori također uvidjeli probleme koji ograničavaju daljnji razvoj i prijete perspektivi življenja Vukovara.

Temeljna postavke od kojih ovi autori kreću, prema kojoj je nužna veća i dosljednija pomoć države i razvoj malog poduzetništva kao i sitnog posjeda ne vodi nikuda, pa tu koncepciju treba mijenjati. Prema Živiću, “nedvojbeno je da se vukovarsko gospodarstvo, bez obzira na vlastite potencijale, mogućnosti, tradiciju i spremnost, neće moći obnoviti/restrukturirati ni napredovati bez pomoći države, bilo kroz izravna državna ulaganja (naročito u prometnu i komunalnu infrastrukturu te obrazovanje), bilo kroz poticaje koji bi trebali potaknuti ili olakšati priliv ljudi, znanja i kapitala sa strane” (Živić, 2012: 84).

U drugom članku Šundalić prihvaća aktivaciju države na pet razina: “kao *posjednik* velikih poljoprivrednih površina može biti glavni pokretač različitih aktivnosti; kao *normativna i institucionalna adresa* koja širi mreže poticaja i povlastica akterima u procesu obnove; država može biti i *oblikovatelj socijalne i tehničke infrastrukture* te time jamčiti kakvoću usluga i sigurnosti na ruralnim područjima; ona može biti i *posrednik u koncentraciji profesionalnih elita* na ruralnom području; isto tako, država može biti i *jamac razvojnih saveza* razli-

56 Tako je jedan vijećnik komentirajući regulacijski plan uređenja središnjeg područja Grada, u ožujku 1997. pojasnio: “Ovo je ‘pogođen’ interes europskog Vukovara, ovo je vraćanje stila grada koji je narušavan minulih 45 godina prodorom ‘istoka’.” (*Vukovarske novine*, 12.3.1997.: 4 u Žanić, 2008: 43). To je bio i još je opće prihvaćeni koncept: “U godinama povratka pripadnika hrvatske etničke pripadnosti u Vukovar u prvi plan dolazi kulturno-spomenička izgradnja prostora. Vukovar je tada dominantno predstavljen kao grad koji pripada europskom kulturnom kontekstu i u tom smislu označava granicu s ‘istokom’. Istok se prije svega određuje kao Balkan te se tako Vukovar ogleda kao dobar primjer dominantnog političkog diskursa devedesetih po kojem je cilj odvajanja Hrvatske od Jugoslavije i bijeg od Balkana u koji je bila nesretno uvučena” (ibid.: 46).

čitih sudionika koji se sklapaju u interesu ruralnog područja” (Šundalić, 2003: 86, kurziv u originalu). Ova podjela više se tiče ruralne obnove, ali ona je usko povezana s privrednim razvojem.

Dalje, Šundalić, u suradnji s Barkovićem, pojašnjava kako se razvoj Vukovara ne može temeljiti samo i isključivo na tržištu jer tu vladaju svi drugi interesi osim tržišnih. Ovdje je svaka aktivnost stala baš zato što dominira nacionalizam i nacionalni problemi. U razvijenijim krajevima gdje se “tržišni interes nametnuo kao glavno vezivno tkivo među pojedincima i skupinama, regulatorna uloga države je minimizirana. Ondje, pak gdje su svi drugi interesi ispred tržišnih, država je itekako pozvana” (Šundalić, Barković, 2008: 81).⁵⁷

Razvoj Vukovara nije samo zadaća lokalnih vlasti i dotične Županije. Razvoj Vukovara jednak je razvoju slavonskog i hrvatskog društva i zbog toga sve tri razine moraju zajedno i usko surađivati u tom procesu (ibid.: 83). Marketizacija tih procesa, suprotno, uzrokuje međusobno udaljavanje jednih od drugih i diskontinuitet u razvoju.

Dodatno, marketizacija tih procesa temelji se na malom poduzetništvu i sitnom posjedu – velikim problemima današnjeg vukovarskog razvoja. Za razliku od dominantnog pogleda na mala poduzeća kao generatore rasta, ovdje se priznaje kako su “mala poduzeća bitan čimbenik gospodarskoga razvoja, no njihova dominacija djelomično i upozorava na ranjivost gospodarstva, *jer ih promjenjivost tržišta može lakše ugroziti*. Stoga se ne smije zanemariti uloga velikih gospodarskih subjekata koji se ističu ekonomijom razmjera i vertikalnom integracijom. Jačanje kooperantskih odnosa između velikih i malih poduzeća pridonijelo bi ostvarivanju dodane vrijednosti neobrađenih proizvoda te zadržavanju lanca nabave unutar gospodarstva Županije” (Šundalić, Barković 2008: 92, kurziv D. B.).

Isti je problem s malim posjedom. Petrač i Zmaić su analizirali veličinu gospodarstva ovom dijelu Slavonije i došli do sljedećih podataka:

57 Možda je razlog ovakvom pristupu i činjenica da Šundalić ne gleda na proces tranzicije kao i ostali analitičari. On dakako nije pobornik bivšeg sistema, ali gleda na ponešto drugačiji način prošli proces tranzicije: “Tranzicijska je modernizacija... *destruktivno-konstruktivna*. Ona je destruktivna glede neprihvatanja utjecaja i učinka socijalističke modernizacije, ali želi biti konstruktivna u naporu oko oživljavanja obiteljskog gospodarstva, poticanja tržišne proizvodnje, modernizacije opreme i slično. Željela bi biti konstruktivna i na populacijskoj razini, no taj se trend pomlađivanja seoskog stanovništva može osjetiti tek kao posljedica upsjeha tehničko-organizacijskih pomaka” (Šundalić 2003: 87).

“Posjedovnu strukturu u kojoj od ukupno 532.266 posjeda ili 84,5% čine posjedi manji od 5 ha, dakle mali posjedi, 69.627 ili 13% posjedi između 5 i 10 ha, odnosno srednji posjedi, a samo 13.523 ili 2,5%, posjedi veći od 10 ha, koje smatramo, uvjetno rečeno, ‘velikima’, nesumnjivo obilježava usitnjenost” (Petrač, Zmaić, 2003: 196, kurziv D. B.).

Potom su zaključili da u kontekstu “sitnog poljoprivrednog posjeda nema uvjeta za unapređenja poljoprivredne proizvodnje. Sitni poljoprivredni posjed i na njemu utemeljeno poljoprivredno gospodarstvo ne omogućuje racionalnu proizvodnju i za gospodarstvo svrsishodnu proizvodnu orijentaciju, organizaciju i zadovoljavajući stupanj robnosti te upotrebu tehničkih sredstava” (Petrač, Zmaić, 2003: 200).⁵⁸

Prema tome, nakon što smo vidjeli na koji su način postavljeni privredni temelji u širokom smislu, treba prijeći i na njihovo djelovanje. Pritom treba imati na umu da se ovako postavljenim temeljima može postići ekonomski rast u određenom periodu, ali taj rast neće utjecati na ekonomski razvoj u punom smislu. Ekonomski razvoj u korist većine Vukovaraca ne može se realizirati jer nisu konstruirane pretpostavke koje bi ga nužnom putanjom usmjerile.

Na koji su se način ekonomski rast i razvoj kretali, vidjet ćemo u idućem poglavlju.

/ Suvremeni razvoj Vukovara

Gotovo je nemoguće ostvariti privredni razvoj u bilo kojem gradu pa tako ni u Vukovaru ako je njegova populacijska slika nepovoljna. Struktura stanovništva je glavna odrednica ponude radne snage i radno sposobnog stanovništva bez kojeg se o razvoju ne može ni razmišljati. Upravo po tom pitanju Grad Vukovar stoji vrlo loše, a to nije posljedica samo rata jer već dvadeset godina

58 Možemo napomenuti da je ovaj zaključak koji je rezultat znanstvene analize, zapravo bio poznat još Miji Mirkoviću koji je prije više od pola stoljeća pisao da je mali posjed i njegov vlasnik ograničavajući faktor poljoprivrednog razvoja: “Ako takav mali posjednik predstavlja većinu stanovništva koja proizvodi i koja troši, njegova egzistencija daje oznaku čitavoj narodnoj privredi. Mali posjed ima ‘zaslugu’ za spori razvoj ostalih privrednih djelatnosti, za sporu akumulaciju kapitala, sporu industrijalizaciju vlastitom snagom (i industrijalizaciju stranim kapitalom, stranom tehničkom radnom snagom na polukolonijalnoj osnovi) pa čak i sporog razvoja trgovine i zanata. Jer mali posjednik nema velike kupovne moći i on je slab potrošač. Njegove su potrebe malene i sve su primarne” (Mirković, 1979: 48).

Vukovarci žive u miru. Javlja se onaj ranije spomenuti začarani krug gdje stanovništvo (posebno mlado) odlazi iz Vukovara jer ne vidi nikakvu perspektivu. Perspektive nema jer je privredni razvoj na izuzetno niskoj razini, pa kao da ga i nema. Konačno, privrednog razvoja nema, između ostaloga, zato što je aktivnost stanovništva vrlo niska, a njegova struktura nepovoljna.

Napomenuli smo također da je možda vrlo težak i kompleksan, ali jedini put da Vukovar izađe iz tog kruga – jest industrijalizacija (na suvremeni način, naravno) i dosljedna strategija centralne vlasti (plan).

Populacijsku katastrofu jezgrovito je izrazio Pejaković kad se pita: “Što se može očekivati u županiji koja je gospodarski, materijalno i demografski devastirana iz koje se i dalje više stanovništva odseljava nego što se u nju doseljava i u kojoj više stanovništva umire nego li se rađa? Prema podacima Državnog zavoda za statistiku u 2014. godini iz Vukovarsko-srijemske županije odselilo se 3.622 stanovnika od čega u inozemstvo 1.594 dok se u županiju doselilo 1.043 stanovnika (migracijski saldo -2579). Od 2010. do 2014. godine županija je prirodnim putem izgubila 2.411 stanovnika (Priopćenje DZS, 2015.)” (Pejaković, 2016: 156).⁵⁹

Dakle, uz ovakve nepovoljne populacijske trendove gotovo je nemoguće preokrenuti privredne trendove. Ali isto tako vrijedi i obratno – uz nepovoljne privredne trendove, gotovo je nemoguće preokrenuti populacijske trendove.

Da bismo se uvjerali u problematiku vukovarske populacije, možemo pogledati sljedeće dvije tablice.

Godina	1991.	2001.	2011.
Koeficijent starosti	14,2	22,3	28,0
Indeks starenja	52,6	105,6	151,5
Udio fertilnog ženskog stanovništva	50,3	47,6	38,6

Tablica 14: Koeficijent starosti, indeks starenja i udio fertilnog stanovništva u Gradu Vukovaru (Izvor: DZS i Živić, 2011)

⁵⁹ Živić (2012) ukazuje na prirodnu promjenu Grada Vukovara 1991. – 2011. koja je bila -1.749 stanovnika, dok je u periodu 1971. – 1990. bila 3.433 stanovnika.

Godina	2001.	2011.
Zaposleni	7.860	7.424
Nezaposleni	5.115	2.615
Ekonomski neaktivni	18.695	13.765
Umirovljenici	8.682	9.274

Tablica 15: Zaposleni, nezaposleni, ekonomski aktivni i umirovljenici u Gradu Vukovaru (Izvor: DZS)

U tablici 14 vidimo koliko je nepovoljan koeficijent starosti u Vukovaru iz 2011., u odnosu na 2001. Napomenimo da su to godine u miru, godine obnove i razvoja Vukovara. Dakle, taj koeficijent, koji mjeri broj osoba starijih od 60 godina u ukupnom stanovništvu, porastao je za četvrtinu, dok se u odnosu na 1991. udvostručio.

Problem sa starijim osobama i po gradske vlasti i po privredni razvoj temeljen na malom poduzetništvu i niskoj akumulaciji jest što one najčešće ne iseljavaju iz svog kraja i nisu ekonomski aktivne. Na taj način dvostruko opterećuju ionako teško stanje Vukovara. Naravno, to može biti teret jedino u kontekstu aktualnog ekonomskog modela.

S druge strane, indeks starenja, koji označava broj osoba starijih od 60 godina na 100 stanovnika mlađih od 19 godina, porastao je sa 105,6 na 151,5. Profesorica Wertheimer-Baletić naglasila je koliko je problematičan bio porast ovog indeksa 2001. u odnosu na 1991. A sada se on gotovo istim skokom povećao! Ova vrijednost indeksa nam govori da je staro stanovništvo Vukovara debelo premašilo broj i udio mladih u Vukovaru, što je itekako alarmantno.

Konačno, imamo podatke i za udio fertilnog ženskog stanovništva koji se u odnosu na 2001., smanjio za gotovo deset postotnih poena. Možemo očekivati, ovakvim tempom razvoja, da će u skorijoj budućnosti ovaj udio ići i ispod trećine ženskog stanovništva, što ukazuje i na potencijalni kronični problem manje ponude radne snage u srednjem i dugom roku.

Prije nego vidimo na koji se način cijeli proces odražava i na ekonomsku aktivnost stanovništva, pogledajmo sljedeću tablicu koja nam pokazuje kretanje vukovarskog stanovništva.

	1991.	2001.	2011.
Grad Vukovar	46.735	31.670	28.016

Tablica 16: Promjena ukupnoga broja stanovnika Grada Vukovara 1991. – 2011. (za 2011. navedeni su prvi rezultati popisa) (Izvor: Živić, 2011)

Ovdje treba konstatirati veliko smanjenje stanovništva⁶⁰ u odnosu na predratnu godinu, iako i Živić pojašnjava da “prvi rezultati popisa iz 2011. godine iz metodoloških razloga nisu... izravno usporedivi s popisnim rezultatima iz 2001. godine. Ipak, oni ukazuju na opći trend u demografskoj dinamici Grada Vukovara, a to je nastavak ukupne depopulacije...” (Živić, 2011: 101).

U tablici 15 vidimo da je broj zaposlenih, a to je najbitniji pokazatelj, smanjen za nekih četiri stotine ljudi. Međutim, smanjen je broj nezaposlenih (gotovo za dvostruko) i broj ekonomski neaktivnih, dok je broj umirovljenika povećan. Uz okolnosti nepovoljnog ekonomskog razvoja i besperspektivnosti, čini se da je jedan od uzroka smanjenja nezaposlenosti iseljavanje dijela stanovništva koji su na taj način brisani iz evidencije nezaposlenih. To se dodatno može potvrditi, jer osim što je pao ukupni broj stanovnika u Vukovaru i broj zaposlenih se smanjio.⁶¹

Prema tome, populacijski trend jest nepovoljan što također ograničava puni razvoj vukovarskog kraja. U aktualnom ekonomskom modelu, kao što smo vidjeli, ima prostora za povećanje zaposlenosti, za povećanje dobiti što ćemo i kasnije vidjeti, ali opća slika nije dobra. Postoje razni načini povećanja zaposlenosti koji, treba reći, nisu jednostavni.

Jedan od načina jest, budući da je u tom slučaju ponuda radne snage veća od potražnje, i sniženje cijene radne snage, odnosno plaće. Time se, međutim, stvara atmosfera da je radnička plaća manje važna stvar, a da je važnije imati posao za koji se onda radnik grčevito drži i time se odustaje od bilo kakve

⁶⁰ Na drugom mjestu Živić (2012) navodi podatak da je u Vukovaru 1971. bilo 39.219 stanovnika, pa možemo uočiti da današnji Vukovar ima manje ljudi nego što je imao prije više od četiri desetljeća.

⁶¹ Međutim, treba napomenuti kako se posljednjih godina, a posebno je to bilo 2016., situacija na planu zaposlenosti mijenja. Tako je gradonačelnik Ivan Penava predstavio podatke po kojima se “broj nezaposlenih po prvi puta otkako se sustavno prati trend smanjio ispod 2.000 nezaposlenih... *Broj zaposlenih...* prema podacima Hrvatskog zavoda za mirovinsko osiguranje iznosi 9.423, a to je za 193 osobe više nego na dan 30. lipnja 2015., odnosno za čak 319 zaposlenih u odnosu na dan 30. lipnja 2014.” (<http://www.hrv.hr/vijesti/aktualnosti/item/9764-prvi-put-u-gradu-vukovaru-smanjen-broj-ne-zaposlenih-ispod-dvije-tisuce>, kurziv D. B.).

borbe za svoja prava. Ova bi mu borba posljedično mogla povećati plaću. Dakle, vukovarska se privreda nalazi u toj primitivnoj fazi gdje se problem zaposlenosti uvelike riješava smanjenjem ili održanjem plaće na jednakoj razini. Povoljni privredni razvoj (ne rast!) bio bi izražen u porastu plaća, odnosno u dostizanju hrvatskog prosjeka i u potrazi za poslom bez grčevitog straha od gubitka istog jednom kad ga se nađe.⁶²

Kakav je vukovarski privredni razvoj?

U sljedećoj tablici možemo dobiti neke naznake tog razvoja.

Naziv	2003.	%	2014.	%	Indeks
Ukupno	1.511	100,00	1.587	100,00	105,03
Mali	1.471	97,35	1.544	97,29	104,96
Srednji	31	2,05	35	2,21	112,90
Veliki	9	0,60	8	0,50	88,89

Tabela 17: Broj poduzetnika Vukovarsko-srijemske županije u 2014. godini prema veličini (Izvor: http://www.hgk.hr/wp-content/blogs.dir/1/files_mf/pregled_gospodarstva_vsz_2014.pdf)

Vidimo najprije da se ostvaruje politika stimuliranja, zapravo dominacija u razvoju malog poduzetništva. Malih poduzeća je u Vukovarsko-srijemskoj županiji u godini 2013. bilo 1.471, a godinu dana kasnije 1.544. Udio velikih poduzeća, dakle onih koji zbog velikih kapaciteta, znanja i tehnologije i mogu biti generatori rasta i razvoja te akumulacija kapitala, iznosi pola posto.

Pogledajmo dalje u tablicama 18 i 19 neke odabrane ekonomske pokazatelje za Vukovar. Vidimo da je prosječni dohodak po stanovniku Vukovaru u godinama 2010. i 2013. bio 24.598 kn, odnosno 26.206 kn, što je povećanje za 1.608 kn. Znači da se poslovna aktivnost vukovarskog kraja povećala a zajedno s posljedicama nepovoljnog populacijskog trenda dodatno je uvećala prosječni dohodak. Međutim, ako pogledamo za iste godine prosječni izvorne prihode po stanovniku, onda vidimo da je to ipak – bijeda. Ukupni razvoj vidi se i u indeksu razvijenosti koji se sa 78,27% smanjio na 70,63% hrvatskog prosjeka.

62 Tako se u *Vodiču za ulagače na području Grada Vukovara* iz 2013. mogu naći podaci o prosječnoj plaći koja iznosi 3.407 kuna neto. U prerađivačkoj industriji bila je 2.491 kuna, u obrazovanju 2.760 kuna (<http://www.bic-vukovar.hr/VURA-HR.pdf>). Međutim, podaci za ovu i prošlu godinu ukazuju na to da plaća u vukovarskom kraju manja za 18 – 20% od državnog prosjeka.

Uvijek je dobro imati na umu da razvoj nije apstraktna kategorija i da se on povećava ili u korist manjine ili u korist većine. U vukovarskom slučaju, privredni razvoj ide u korist manjine, a ne većine društva. Tim više što postoje mnoge olakšice za kapital u vidu oslobođenja od dijela doprinosa, poreza na dobit, pomoći oko komunalne infrastrukture itd. Na taj način čisti profit kapital može rasti na štetu vukovarskih radnika, a da to oni ne osjete direktno.

Gradovi	Prosječni dohodak po stanovniku	Prosječni izvorni prihodi po stanovniku	Prosječna stopa nezapo- slenosti (%)	Indeks razvi- jenosti (%)	Skupina
Ilok	2010.	19.186	596	71,1	II.
	2013.	22.260	725	70,91	II.
Otok	2010.	13.374	789	60,26	II.
	2013.	16.785	1.077	61,09	II.
Vinkovci	2010.	24.598	2.165	89,86	III.
	2013.	25.879	1.869	89,21	III.
Vukovar	2010.	24.598	1.033	78,27	III.
	2013.	26.206	1.272	70,63	II.
Županja	2010.	18.279	1.921	79,97	III.
	2013.	22.093	1.605	76,11	III.

Tablica 18: Odabrani ekonomski pokazatelji Gradova Vukovarsko-srijemske županije (Izvor: Vrijednosti indeksa razvijenosti i pokazatelja za izračun indeksa razvijenosti na lokalnoj razini 2010./2013., MRRFEU)

Financijski pokazatelji	2010.	2011.	2012.	2013.	2014.	Trend
Broj poduzetnika	380	383	378	390	408	
Broj zaposlenih	5.160	5.178	4.803	4.351	4.101	
Ukupni prihodi	2.320.716	2.388.154	2.716.102	3.032.190	5.197.028	
Ukupni rashodi	2.211.297	2.339.485	2.946.710	2.990.193	5.064.512	

Dobit prije oporezivanja	212.330	157.057	105.402	175.266	279.858	
Gubitak prije oporezivanja	102.912	108.388	336.011	133.269	147.343	
Izvoz	235.687	346.544	324.974	216.222	260.491	
Uvoz	352.447	393.965	678.793	907.215	263.701	

Tablica 19: Odabrani makroekonomski pokazatelji gospodarstva Grada Vukovara / iznosi: u tisućama kuna (Izvor: HZZ, 2016)

U tablici gore vidimo i konkretno te podatke kao posljedice razvoja kapitala. Vidimo da se broj zaposlenih kod poduzetnika smanjuje, što znači da zaposlenost u samostalnim djelatnostima poput obrta i poljoprivrede raste. Naravno, ne treba umanjiti ni značaj zapošljavanja od strane javne uprave.

Dalje, u pet godina ukupni prihodi su udvostručeni, kao i rashodi, no ukupna se dobit povećala. Treba možda naglasiti i pokazatelje oko uvoza i izvoza. Vidimo da se trend većeg uvoza od izvoza ne može preokrenuti. Eventualno se može smanjiti taj vrlo nepovoljni jaz.⁶³

Drugu stranu ovog procesa razvoja ruralnog dijela više kao posljedice preživljavanja i tradicije nego smišljenog plana države za ruralni razvoj, možemo vidjeti i pomoću iduće tablice.

Godina	1961.	1971.	1981.	1991.	2001.	2011.
Gradsko stanovništvo	40,1	46	49,8	52	50,2	51,6

Tablica 20: Udio gradskog i seoskog u ukupnom stanovništvu Vukovarsko-srijemske županije 1961., 1971., 1981., 1991., 2001. i 2011. godine (Izvor: Živić, 2012)

Tablica nam pokazuje udio gradskog i seoskog stanovništva u ukupnoj populaciji na širem vukovarsko-srijemskom području. Uzmemo li u obzir već spomenuti vrlo nepovoljni populacijski trend, vidimo da se udio gradskog

63 Na primjer, 1990. Vukovarsko-srijemska je županija imala 121,6% pokrivenosti uvoza izvozom, što je pojednostavljeno značilo da je za svaku kunu uvoza ona izvozila 1,21 kunu, dakle petinu više. Ovaj trend je stubokom promijenjen i 2006. pokrivenost uvoza izvozom iznosi 82,2%, a 2009. tek 56,1% (Marošević, Romić, 2011).

stanovništva u tijeku pola stoljeća povećao za deset postotnih poena, a u posljednjih četvrt stoljeća čak i neznatno smanjio. S druge strane, udio seoskog stanovništva se u tom omjeru smanjio u tijeku pola stoljeća, dok je u odnosu 1991., ostao gotovo jednak.

Sve je to uvelike posljedica orijentacije bilo centralne vlasti bilo lokalnih vlasti na razvoj malog poduzetništva koje naprosto nema te kapacitete ili objektivne osobine generiranja snažnijeg rasta koji bi privredni razvoj podigao na višu razinu. Stoga nije teško zaključiti da će “razvojni uzlet na prostoru Vukovarsko-srijemske županije tražiti *promjenu nacionalne ekonomske politike*, u kojoj će veliku ulogu imati državni poticaji. S obzirom na to da država iz fiskalnih i političkih razloga mora u alokaciji poticaja imati racionalne argumente, otvara se *problem razvojnih scenarija* optimiziranih za potrebe Vukovarsko-srijemske županije. Zbog toga je, u nastavku, korisno ukratko pozicionirati raspravu o postojećim razvojnim uzorima” (Poljanec, Borić, 2008: 20, kurziv D. B.).

Konkretno, u gospodarskom vodiču Grada Vukovara (<http://vodici.fond-vukovar.hr/>) mogu se detaljno vidjeti podaci o poduzećima i zaposlenima te iz toga dobiti širu sliku nametanja razvoja malog poduzetništva i daljnje marketizacije društvenih odnosa.

Tako je privreda podijeljena u šest sektora: građevina, poljoprivreda, trgovina, usluge, ugostiteljstvo i proizvodnja. Poduzeća u građevini ima 31, a zapošljavaju 766 ljudi. Od 31 poduzeća, njih 19 zapošljava po pet ili manje radnika.

U poljoprivrednom sektoru ima devet poduzeća s 11 zaposlenih. Što se tiče trgovine, tu je situacija sljedeća: 26 poduzeća s 958 zaposlenih od čega je Borovo najveće poduzeće u tom sektoru s 381 zaposlenih. U uslužnom sektoru posluje 43 poduzeća s 830 zaposlenih, a u ugostiteljstvu 13 poduzeća sa 121 zaposlenih. Konačno, u proizvodnji je 25 poduzeća sa 979 zaposlenih.

Naravno, ovo nije ukupan broj zaposlenih u vukovarskom kraju, ali nam daje uvid u tendenciju tržišnosti. S ovoliko poduzeća (pritom treba dodati da je vrlo slično i s drugim gradovima, ali i na državnoj razini) nemoguće je osmisлити i provesti neki plan ili nacionalnu strategiju sa željenim rezultatima. Takva struktura poduzetništva zapravo je temelj individualizacije privrede i time se postiže nekoliko procesa: prvo, radnička prava se smanjuju i ograničavaju jer su radnici silom prilika odvojeni od sindikalnog organiziranja putem kojeg bi mogli tražiti veća prava budući da je tek nekoliko poduzeća s većim brojem zaposlenih. Drugo, konkurencija između radnika se povećava baš zato

što nikome nije zajamčeno radno mjesto ili uredna plaća. Treće, mali poduzetnici teško posluju na tržištu jer se ne mogu natjecati s krupnim kapitalom u hrvatskoj regiji ili izvan nje. Stoga da bi opstali i izbjegli bankrot, oni idu preko svojih granica kako u fizičkom tako i u vrijednosnom smislu, što onda dodatno stvara atmosferu besperspektivnosti za nezaposlene.⁶⁴ Konačno, malo poduzetništvo je izuzetno osjetljivo na tržišne promjene pa kako veže veliki broj radnika uz sebe, ono u prvom naletu krize riskira određeni broj otpuštanja i propadanja, što dodatno povećava depresiju u društvu, a remeti društvene, posebno međunacionalne odnose.

S druge strane, postoji i primjer većeg poduzeća i jednog od generatora rasta i razvoja Vukovara – Luka Vukovar. U razdoblju od 2003. — 2006. Luka je ostvarila rast pretovara od 300% i jedina je riječna luka na prostorima bivše Jugoslavije koja je postigla predratne rezultate pretovara (Vodič, 2015: 13). Preciznije, pretovaram od 305.000 tona po dizalici luka Vukovar spada među najefikasnije europske luke (ibid: 14).

Međutim, čak ni Luka Vukovar nema one performanse koje bi bile optimalne za poslovnog subjekta koji sudjeluje u zacrtanom privrednom razvoju Grada Vukovara. Drugim riječima, unatoč tome što je ostvarila veliki napredak u odnosu na posljednje godine, a posebno u odnosu na ratno stanje, neki auto-ri smatraju da ona može itekako više.

Dok je 1980. ukupni promet vukovarskog pristaništa iznosio 848.500 t, 1989. bio je 1.022.000 t, 2006. godine, za što je malo prije navedeno da je ostvaren porast od 300% i da su se postigli predratni rezultati, ostvaren je promet u apsolutnim brojkama od 899.603 t, “što je iznosilo čak 53% ukupnoga prometa svih hrvatskih pristaništa (Transport i komunikacije, 2007.). Za razliku od nekih drugih naših riječnih pristaništa gdje se odvija prekrcaj roba u tuzemnom prometu, u Vukovaru glavninu prometa čini međunarodni promet, pa je njegovo vodeće mjesto među hrvatskim lukama u toj kategoriji još izrazitije (67,6%). Podaci za 2005. razlikovali su se tek neznatno i također potvrđuju vodeće mjesto Vukovara” (Klemenčić, 2008: 129).

No, što to znači? “Usporedba s podacima o prometu pristaništa prije 1991. pokazuje dva bitna obilježja. Opseg ukupnoga prekrcaja robe *u pristaništu smanjen je u odnosu na prijeratno stanje*, međutim bez obzira na apsolutno

64 Uz niske plaće, dominiraju ugovori na određeno vrijeme (i to nerijetko na godinu dana, pa i manje), razni ugovori o djelu, autorski ugovori itd.

smanjenje, *udio Vukovara u ukupnom prometu znatno je porastao*. U najnovijem razdoblju Vukovaru pripada uvjerljiv primat među hrvatskim pristaništima, *što se može tumačiti jedino gotovo potpunim zamiranjem prometa Savom i Dravom te, u skladu s tim, drastičnim padom lučkoga prometa u riječnim pristaništima na tim rijekama*” (Klemenčić, 2008: 130, kurziv D. B.).

Suština ovih navoda jest da Vukovar prolazi kroz proces obnove i razvoja. Da bi se mogao razvijati onoliko koliko je to objektivno moguće, obnova mora biti planska i sveobuhvatno urađena. Vidjeli smo već da se za taj način nije odlučila centralna vlast budući da ona zagovara trenutni model ekonomskog razvoja. Međutim, zagovarala ona trenutni ili neki drugi model razvoja, početni korak mora biti usporedba i s predratnim vremenom i dostizanje tih rezultata budući da je to i dalje isti prostor, s istim prirodnim karakteristikama. Drugim riječima, usporedba sadašnjih pokazatelja samo u odnosu na godine nakon mirne reintegracije ili na primjer u udjelima (dakle u odnosu na druge performanse ovog nerazvijenog kraja ili države) služi za samozavaravanje budući da se zanemaruju rezultati i dostignuća od perioda prije rata. Najbolji pokazatelj međunarodne i nacionalne konkurentnosti ne samo Luke Vukovar, nego i ostalih vukovarskih privrednih subjekata bit će dostizanje rezultata i ishoda iz perioda kad su ti rezultati dostizali svoj optimum za tadašnju razinu tehnologije.

Privredni razvoj Vukovara uistinu će se osjetiti kad dostigne one društvene norme i norme življenja koje je postavio predratni Vukovar. Ne samo to, moderni privredni razvoj te norme mora uzdignuti još više, kao što je Vukovar nakon 1945. prestigao razvoj do 1945. Najbolji pokazatelj ovog razvoja bit će stvaranje perspektive življenja što će uzrokovati i povećanje vukovarskog stanovništva, posebno mladog. I tu hrvatska planska politika naseljavanja, na nesreću nekih autora i njihovog aludiranja da je Vukovar u bivšoj državi imao rast stanovništva zbog pukog planskog naseljavanja od strane države, ipak neće imati preveliki utjecaj.⁶⁵

65 Na primjer: “Završetkom Drugog svjetskog rata Privremena skupština Demokratske Federativne Jugoslavije donijela je Zakon o agrarnoj reformi i kolonizaciji (Laušić, 1989). Na temelju toga Zakona donešen je Plan kolonizacije, prema kojemu je samo na područje današnje Vukovarsko-srijemske županije trebalo biti naseljeno više od 2.500 obitelji i to oko 1.650 obitelji iz Hrvatskog zagorja te po 450 obitelji iz Dalmacije i drugih dijelova Hrvatske (Maticka, 1990)” (Pejaković, 2016: 128).

Suvremena sociološka, ekonomska i demografska analiza Vukovara — problem pristranosti

Kroz cijeli ovaj članak pokušavamo obratiti pažnju na činjenicu da se suvremene analize Grada Vukovara rade s većom dozom pristranosti, nego što bi to dopuštale nužnost i potreba da se riješi privredna i društvena situacija ovog Grada. Naime, optimalni put izlaska iz krize je priznavanje istinite situacije, korektnog sagledavanja poraznih činjenica i pokušaj njihova vrednovanja u skladu s društveno-ekonomskim kontekstom.

Ipak, za vrijeme istraživanja podataka i pisanja samog rada bilo je nemoguće ne primijetiti određenu dozu iskrivljenosti podataka pa i zaključaka. Vukovar se u djelima raznih autora pokušavao prikazati kao srednjoeuropski građanski grad koji je bio relativno razvijen, dobro uređen, s dobro razvijenom privredom, i da je to sve postigao u prvom predratnom periodu. Ovo je tim problematičnije, što se iz ove analize misli, potom, očigledno apstrahira od jugoslavenskog perioda, u kojem se Vukovar zapravo i bio razvio.

Drugim riječima, neki su autori pokušavali ukazati na to da se Vukovar od sredine 19. stoljeća pa do raspada Austro-Ugarske stalno razvijao i da je taj razvoj bio donekle razvoj tipičnog grada, iako je Vukovar dobio status grada tek 1919., ukazom regenta Aleksandra, a dotad je praktički i pravno bio trgovište.

Ovakvim pristupom, koji je i dijelom bio izazvan vanjskim okolnostima, na primjer događajima 1990-ih, nije se previše pažnje poklanjalo detaljima, pa su određene misli napisane tako da međusobno proturječe ili su prevladali pogrešni zaključci i to kod pitanja privrednog razvoja, željeznice i demografije.

Tako primjerice, Horvat i Potrebica u svom članku *Uspón građanskog Vukovara 1850. — 1918.*, pojašnjavaju da su “pozitivni tokovi gospodarskog razvoja, kojima se uklanjaju ostaci kasnofeudalnih odnosa na selu, bili 70-ih godina XIX. st. zaustavljeni”. Ali malo dalje nastavljajući misao, zaključuju da su “za banovanja Ivana Mažuranića (1873. — 1880.) ipak stvoreni temelji za brži ukupan razvoj sjeverne Hrvatske, a donekle i Slavonije” (Horvat, Potrebica, 1994: 182). Postavlja se pitanje: ako su gospodarski tokovi zaustavljeni 1870-ih godina, kako je moguće da se onda istovremeno stvaraju temelji za brži razvoj?

Još dalje ide Klemenčić koji u svom radu konstatira sljedeće: “Kompletiranje željezničke mreže te afirmacija prisavskoga koridora s time u vezi u 20.

stoljeću odmiču glavne prometne tokove od Vukovara. Otada je Vukovar ostao pomalo po strani od glavnih regionalnih prometnih tokova. U samom gradu i najbližoj okolici, doduše, u tom razdoblju važan je razvoj industrije, no to nije izravna posljedica položaja grada. Zbog toga se može izvesti zaključak da je 20. stoljeće razdoblje u kojem je Vukovar nakon procvata doživio stagnaciju, koja je dobrim dijelom posljedica položajne marginalizacije rada” (Klemenčić, 2008: 127).

Ovdje je problematično nekoliko stvari. Prvo, nameće se opći zaključak da je Vukovar “procvat” doživio u monarhijsko vrijeme, a “stagnaciju” u 20. stoljeću. U ovom smo radu mogli vidjeti da je istina zapravo obrnuta. Vukovar je u odnosu na svoje privredne i poljoprivredne potencijale stagnirao sve do nove Jugoslavije. Inače, kako pojasniti dominaciju vukovarskih pokazatelja za vrijeme SFRJ u odnosu na ranija razdoblja? Dio suvremenih autora to ne može pojasniti objektivno pa traže razloge izvan privredne sfere. Drugo, netočno je da se glavni prometni tokovi “odmiču” od Vukovara u prošlom stoljeću. Kako kaže Dobrovšak, “u sjevernoj Hrvatskoj, domaći građanski krugovi već su u tridesetim i četrdesetim godinama 19. stoljeća razradili puno prijedloga za izgradnju željeznica, no o njihovoj realizaciji su odlučivali Pešta i Beč jer Hrvatska nije imala potpunu samostalnost, što se tiče izgradnje željeznica” (Dobrovšak, 2008: 489). I dalje: “Istovremeno su Ugarske državne željeznice 1878. godine izgradile prugu Pešta — Pečuh/Pécs — Osijek — Dalj — Vinkovci — Vrpolje — Brod. Ova pruga trebala je povezati Budimpeštu sa žitorodnim krajevima te je otvarala vrata za izlazak u Bosnu i Hercegovinu. Ovakva izgradnja željezničkih pruga u Hrvatskoj imala je tendenciju podjele Hrvatske na interesne sfere austrijskih i mađarskih krugova” (ibid.: 491).

Dakle, preduvjet bilo kakve željezničke (prometne) dinamike u hrvatskim zemljama bili su interesi Beča i Pešte te operacionalizacija tih interesa. Vukovar je imao tu okolnost da je bio na području koje je bilo poprište sukoba raznih interesa, čime je njegova samostalnost u svakom odlučivanju bila uvelike umanjena.

Drugi primjer: “Kako bi se trgovina iz Bosne, nakon aneksije, prebacila na Budimpeštu, 1878. gradi se pruga od Broda na Savi preko Vrpolja, Vinkovaca i Vukovara (Borova) u Dalj, i dalje prema Subotici za Budimpeštu... Nedostatak svakog utjecaja svih slojeva društva u Hrvatskoj na razvitak željezničkih poslova za mađarske ere imao je teških posljedica u materijalnom i moralnom pogledu. Ne samo da su se stvarale zapreke oko uključivanja domaće novčar-

ske elite i njezina sudjelovanja u financiranju izgradnje željeznice, već je i domaći puk bio neupućen u poslovanje na željeznicama” (ibid.: 494).

Ukoliko je razvijen promet nekog grada ili države, obično je jezik tog područja onda u većem optjecaju, no za Vukovar, kao i za hrvatsku zemlju, to nije vrijedilo. Tako “jezik komuniciranja među službenicima nije hrvatski već mađarski, iako ga prema rezultatima dio ugarskih zavičajnika zna” (ibid.: 504). Štoviše, “u vukovarsko-srijemskoj je županiji na željeznicama bilo zaposleno najviše namještenika, njih 436, zato što je tu bila i najrazgranatija željeznička mreža. Najzastupljeniji su ugarski zavičajnici s 384 zaposlenika (88,07%), hrvatskih zavičajnika je 51 (11,70%) i jedan je cislitavski zavičajnik (0,23%)” (ibid.: 509).

Isti autor konstatira da su željeznice na tom prostoru krajem 1903., i dalje u rukama Mađara i ugarskih zavičajnika (vlastele), što znači da željeznice i dalje ostaju “sredstvo pritiska i pokušaj mađarizacije u Hrvatskoj” (ibid.: 516).

Imajući sve to na umu, kako možemo biti sigurni u tvrdnje u privrednoj stagnaciji i marginalizaciji grada u 20. stoljeću, odnosno nakon raspada Austro-Ugarske?

Da je stagnacija i nazadovanje privrednog, posebno poljoprivrednog potencijala Vukovara (Slavonije) istinita činjenica, pokušao nas je uvjeriti i Šundalić u jednom članku iz 2003. Tamo je naširoko pojasnio kako je “socijalistički projekt industrijalizacije poljoprivredu u privatnom sektoru otpisao... Seljački posjed je bio istisnut kao suvišan. Seljaci su ostajali bez jamstava za prodaju svojih proizvoda, prihod im je bio nesiguran” (Šundalić, 2003: 81).⁶⁶

Teško nam je u to povjerovati nakon što smo u drugom poglavlju naveli postignuća poljoprivrede u jugoslavenskom periodu i nakon što znamo u kakvim su problemima danas slavonski seljaci. Šundaliću ovdje zapravo nije problem seljački posjed kao takav, jer ovaj može biti i veliki, odnosno može biti i rezultat zajedničkog, zadružnog napora seljaka. Njemu je problem mali posjed i nije jedini autor koji tako smatra (Grahovac, 2006: 31).

Za razliku od Šundalića, Petar Grahovac ističe: “Rezultati popisa poljoprivrednih gospodarstava u privatnom vlasništvu od Drugoga svjetskog rata do osamostaljenja Republike Hrvatske (1953. — 1991.) upućuju na nekoliko

66 Dalje, “Slavonija je doživjela socijalističku industrijalizaciju izgradnjom ljevaonica i teške industrije, širenjem poljoprivrednih kombinata i degradiranjem sela i njegova stanovništva” (Šundalić, 2003: 90, kurziv D. B.). Vidjeli smo u drugom poglavlju koju je težinu imala individualna poljoprivreda u predratnom Vukovaru u odnosu na društvenu.

zaključaka. Prvo, broj posjeda se smanjio, od 596.9 na 534.3 tisuće ili za 10,5%. Drugo, postoji neprekinuti uzlazni trend apsolutnog i relativnog porasta broja posjeda manjih od 2 ha. Treće, *smanjio se broj i udjel srednjih (2 — 10 ha) i kru-pnijih (većih od 10 ha) posjeda u ukupnom broju gospodarstava. Četvrto, prosječna veličina posjeda smanjila se s 3.9 na 2.7 ha*” (Grahovac, 2006: 31, kurziv D. B.)

Tome možemo pridružiti i tvrdnje Wertheimer-Baletić koja zapravo piše suprotno od Šundalića. Naime, “usprkos znatnom razvoju poljodjelskog društvenog sektora i s tim u vezi poljoprivredno-prehrambene industrije, 58,4% ukupne poljoprivredne površine pripadalo je 1990. individualnim poljoprivrednim proizvođačima, a od ukupne obradive površine toj je kategoriji vlasništva pripadalo 61,4% zemljišta” (Wertheimer-Baletić, 1994: 377, kurzivi D. B.).

Da ne znamo bolje, nakon intervencije Šundalića bili bismo uvjereni kako je seljački posjed (i njegova veličina) zaista bio glavni problem u Vukovaru u drugoj polovici prošlog stoljeća. To bi značilo da su Šundalića zapravo zadovoljavali razvoj i dinamika seljačkog prosvjeda prije perioda nove, pa i stare Jugoslavije.

On ignorira činjenicu da je položaj malog seljačkog posjeda povoljniji u zemljama koje imaju veliko carinsko područje ili u kojima je društveni sistem razvijeni kapitalizam centra, a ne periferije. Problem je u tome što ako “takav mali posjednik predstavlja većinu stanovništva koja proizvodi i koja troši, njegova egzistencija daje oznaku čitavoj narodnoj privredi (a to bi upravo dio suvremenih vukovarskih analitičara želio, zajedno s masom sitnim poduzetnika, op. D. B.). Mali posjed ima ‘zaslugu’ za spori razvoj ostalih privrednih djelatnosti, za sporu akumulaciju kapitala, sporu industrijalizaciju vlastitom snagom (i industrijalizaciju stranim kapitalom, stranom tehničkom radnom snagom na polukolonijalnoj osnovi) pa čak i sporog razvoja trgovine i zanata. Jer mali posjednik nema velike kupovne moći i on je slab potrošač. Njegove su potrebe malene i sve su primarne” (Mirković, 1979: 48).

Šundalić piše i da je “tehnološka je zaostalost u pogledu pripreme tla, sjetve, prihranjivanja i zaštite kultura, uz lošu mehanizaciju na privatnim gospodarstvima, bila prateća pojava u društvu koje je svoju budućnost projiciralo na industrijalizaciju i proletarizirane poljoprivredne kombinat” (Šundalić, 2003: 81). Već smo u drugom poglavlju bili naveli neke podatke koji dokazuju suprotno od ovog navoda.

S druge strane, demografija je posebno osjetljivo pitanje. Neki autori poput Živića tvrde kako se “koncem 1980-ih... Vukovar našao na svojev-

snoj demografskoj prijelomnici – na pragu prirodne i ukupne depopulacije. Demografski ratni gubici zbog srbijanske oružane agresije samo su ‘pogurnuli’ procese u pravcu depopulacije i demografskog starenja” (Živić, 2007: 499).

Međutim, ako se pogleda tablica prirodnog kretanja stanovništva Grada Vukovara 1990 – 1992., s dodatkom za 2015., dobit ćemo sljedeće podatke:

Godina	Broj živorođenih	Broj umrlih	Prirodna promjena
1990.	379	352	27
1991.	258	530	-272
1992.	81	133	-52
2015.	207	433	-226

Tablica 20: Prirodna promjena stanovništva Grada Vukovara, 1990. – 1992. te 2015. / izvor DZS (Izvor: Živić, 2006, 2007: 81)

Rata već nema 20 godina, a prirodna promjena je poboljšana za 46 stanovnika, s tim da ih se čak 51 manje rodilo nego prve ratne godine. Da nije bilo rata ne bi se dogodila tako snažna depopulacija, to je očito. Sigurno ne bi bilo toliko umrlih i iseljenih. Međutim, teško se složiti sa Živićevim implikacijama da se smanjenje stanovništva moglo spriječiti preorijentacijom društveno-ekonomskog sistema unutar kojeg je djelovala Jugoslavija, odnosno unutar kojeg se razvijao tadašnji Vukovar.⁶⁷ Štoviše, vidimo da je neuspješni hrvatski razvoj kao rezultat obnove kapitalizma periferije, dodatno pogoršao trend depopulacije i u samom Vukovaru, odnosno nije ga uspio usmjeriti prema pozitivnom ishodu.

Dokaze za to imamo i u Hrvatskoj danas gdje sve više mladih iseljava i gdje je prirodni prirast nepovoljniji nego ikad prije, a rata nema već više od 20 godina.

Dio demografskog pitanja jesu i migracije. U suvremenim analizama Vukovara i vukovarskog kraja u jednom trenutku se njegova multinacionalnost opisuje kao nešto pozitivno i izdvajaju se primjeri iz druge polovice 19.

67 Živić čak kasnije u jednom zajedničkom radu s tri autora, obrađujući “demografiju Vukovarsko-srijemske županije”, i ne spominje ovu misao. Štoviše, čitajući taj rad (Semenić, Cvikić, Živić, Vržina – *Vukovarska ratna i poratna pobolna zbilja – apel na moralnu obavezu djelovanja* na stranici 157. u Zborniku 2016.) čitatelj dobiva dojam da su tek zbog rata demografski pokazatelji ovog kraja krenuli nizbrdo.

stoljeća, a egzistencija više nacionalnosti i više vjeroispovijesti na jednom prostoru navodi se kao primjer tolerancije i srednjoeuropske osobine Vukovara. U drugom se trenutku, međutim, gotovo prirodna posljedica ovakvog stanja pojašnjava raznim navodno namjernim politikama stare i nove Jugoslavije kojima je cilj bila agresivna srbizacija tog prostora (v. Karaman, 1994.). Međutim, tamo su postojale najmanje tri nacionalnosti koje su imale dominantan udio: hrvatska kao najveća, srpska i njemačka kao nacionalnosti koje su se razvijale kao posljedica društveno-političkog razvoja. Na prvom je popisu stanovništva iz 1857., uz hrvatsku kao najveću, njemačka manjina bila veća od srpske, a da bi kasnije srpska bila veća od njemačke.

Kretanje njemačke nacionalne manjine bilo je uvelike uvjetovano raspadom Monarhije, posebno agrarnom reformom prije Drugog svjetskog rata i tijekom samog rata, kao i politikom druge Jugoslavije, posebno u poraću.⁶⁸

U Vukovaru je na promjenu nacionalne slike utjecala velika gospodarska kriza 1929. i političke reforme u Kraljevini Jugoslaviji. Njome je "Vukovar izgubio znatan dio važnih institucija – Srijemska županija (odnosno oblast, od 1924.) se ukida, kao i sud. S njihovim ukidanjem iz grada se iseljava znatan broj činovničkih obitelji... S iseljavanjem činovnika potražnja za stanovima za iznajmljivanje naglo se smanjila, što je dodatno pogodilo građevinsku aktivnost" (Damjanović, 2005: 177).

Daljnja migracijska kretanja koja se tiču slavonskog i srijemskog kraja, posebno Vukovara deset godina prije raspada SFRJ obradila je profesorica Wertheimer-Baletić. Prema njenoj tablici *Stanovništvo doseljeno u općinu Vukovar prema području iz kojeg je doselilo (1981.)*, vidimo da je najveći broj

68 Poseban utjecaj je ovdje imao Drugi svjetski rat. Kako pišu autori Bara i Lajić "na početku 1942. Treći Reich i Njemačka narodna skupina u Hrvatskoj počinju s osnivanjem ureda za preseljenje i iseljavanje svojih pripadnika. Na intenzitet iseljavanja Nijemaca iz srednje i zapadne Slavonije, posebice od 1943., utjecali su nesigurnost i napadi partizanskih jedinica na pripadnike njemačke zajednice. Približno 30.000 Nijemaca iseljeno je do kraja 1944., iz područja zapadne Slavonije u okolici Osijeka i istočni Srijem. Najveći val iseljavanja Nijemaca, ujedno i konačnog u Njemačku, bio je u drugoj polovini 1944., a organizirao ga je Kulturbund uz pomoć Druge njemačke armije" (Bara, Lajić, 2010: 103). Za presudni utjecaj poraća na kretanje njemačke nacionalne manjine dobro je vidjeti *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I.* (Richembergh, 2010). Međutim, u vezi utjecaja raspada Monarhije na kretanje stanovništva, ovdje možemo navesti i slučaj Mađara, koji su "bili uglavnom državni činovnici i to u različitim službama, osobito na željeznici, u tzv. dunavskoj plovidbi, u financijskim službama, u policiji (žandarmeriji) i drugim upravnim institucijama. Njihovo je iseljenje bilo uvjetovano prvenstveno političkim faktorima..." (Wertheimer-Baletić, 1993: 468).

doseljenika bio iz izvan Hrvatske, njih 18.453. Od toga je najveći broj došao iz BiH (11.428), a onda iz Vojvodine (5.450). Doseljeni unutar Hrvatske (iz druge općine) iznose 21.996, zapravo 14.720, ako ne računamo 7.276 koji su stigli iz drugog mjesta općine Vukovar (Wertheimer-Baletić, 1994: 383—384).

Kako je to utjecalo na etničku sliku Vukovara može se vidjeti i iz sljedećih podataka. Prema Živiću (Živić, 2013: 109, 113) 1971. u Vukovaru je bilo, između ostalog, 14.694 Hrvata, Srba 9.132, a Jugoslavena⁶⁹ 3.021. Godine 1981. Hrvata je bilo 12.760, Srba 8.177, a Jugoslavena 9.475. Konačno, 1991. Hrvata je bilo 21.065, Srba 14.425, a Jugoslavena 4.355.

U strukturi ukupnog stanovništva Vukovara to je značilo da je 1971. bilo 48,6% Hrvata, 30,2% Srba i 10% Jugoslavena. Godine 1981. bilo je 37,9% Hrvata, 24,3% Srba i 28,2% Jugoslavena. I 1991. godine bilo je 47,2% Hrvata, 32,3% Srba i 9,8% Jugoslavena. Dakle, zaključuje Živić, u periodu 1971. — 1991., povećanje Hrvata iznosilo je 51,9%, a Srba 57%.

Vidimo da se na prvi pogled može činiti da dominira promjena nacionalne slike Vukovara izvana, što je izazvala neka izrazito tendenciozna tumačenja.⁷⁰ Možda može izgledati da je na djelu bila jugoslavenska politika namjerne izmjene nacionalne slike Vukovara i to u korist nehrvatskog stanovništva. Međutim, osim što najveća doseljavanja ipak ne idu iz pravca Srbije, vrlo su intenzivna kretanja i unutar Hrvatske, pa i same Općine Vukovar. K tome, izglednije je da navedene promjene u sastavu vukovarskog stanovništva nisu

69 Ovdje Živić navodi istraživanja demografa Šterca iz 1991. prema kojima je “razvidno je da narodnosno podrijetlo Jugoslavena na nekom području uglavnom odgovara narodnosnom sastavu toga područja. U tom bi slučaju narodnosno ‘podrijetlo’ vukovarskih Jugoslavena činili Hrvati sa 37,9%, Srbi sa 24,3% te ostali sa 37,8%” (Živić, 2013: 114).

70 Tako je Karaman pisao: “Ipak, najpogubnije obilježje kretanja nacionalnog sastava stanovništva na vukovarskom području tijekom posljednja četiri desetljeća tvori *stalan porast opsega i udjela srpskog/srbijanskog žiteljstva, snažno prisutan na ovim prostorima već od samog stvaranja jugoslavenske (velikosrbijanske) države*” (Karaman, 1994: 389). To je sve isključivo posljedica “*novog snažnog usmjeravanja velikosrbijanske politike prema najvažnijem urbanom središtu hrvatskog Pođunavlja – prema samom gradu Vukovaru*. Tome cilju je u to doba ponajprije služio *tipični jugokomunistički privredni monstrum ‘Borovo’*. Umjesto širenja dragocjene multifunkcionalne uloge Vukovara kao najvažnijeg hrvatskog riječnog emporija, to urbano središte degradirano je na servis borovskog paleoindustrijskog giganta. Dok je njegova proizvodnja usmjeravana prema sirovinskoj osnovi posve stranju izvornim prirodnim vrijednostima plodnih srijemsko-slavonskih krajeva...” (ibid.: 390, kurzivi autora). Dakle, za Karamana je “urbano središte” degradirano na servis Borova. I to ono središte koje se još 1938. borilo sa svojim stanovništvom u centru grada da se zabrani držanje i tov svinja pa tu pravnu bitku izgubilo.

izazvane toliko naseljavanjem Srba i Hrvata, koliko promjenom nacionalnog opredjeljenja unutar samih Vukovaraca.

Određeni se problem suvremenih analitičara Vukovara krije i u tome da ne ulaze previše objektivno u povijest tog grada, kao i u tome što je njihova analiza nacionalna umjesto da je donekle i socijalno-klasna. Na primjer, dio ranije citiranih autora početkom 1990-ih pišu u zborniku čiji je predgovor pisao, te čije je izdavanje financijski pomagao, direktni potomak obitelji Eltz. Drugim riječima, u zborniku nema nijedne kritičke tvrdnje o vlastelinstvu Eltz i njegovu utjecaju na privredni život Vukovara. Štoviše, višestruko se opisuje njegov pozitivan utjecaj na vukovarsko područje.

Dodatno je zanimljiva sljedeća situacija. Naime, kad su upitani članovi Stožera za obranu Vukovara koji se protive raznim nehrvatskim utjecajima (ponajviše srpskom utjecaju, kako oni to vide), što misle o tome da je Grof Eltz blokirao ogromnu imovinu Vukovara na kojoj su danas mnogi kapitalni objekti, jednostavno su rekli da oni nemaju o tome mišljenje jer “za sada još nisu proučili tu tematiku”.⁷¹ Riječ je o potomku vlastele koja je stoljećima posjedovala većinu vukovarskog kraja (zajedno s obitelji Paunović), branila i borila se za svoje feudalne interese te usko surađivala i svoje interese ostvarivala u dogovoru i savezu s austro-ugarskim elitama.

Prema tome, možemo uočiti da među kroničarima Vukovara tijekom 1990-ih prevladava stav da je Vukovar pravi, europski, razvoj najviše doživio u Austro-Ugarskoj. Stagnacija je, prema njima, započela ulaskom u prvu, onda i u drugu Jugoslaviju. Oni zagovaraju razvoj Vukovara kao pitoresknog gradića sa svojim sitnim posjedom, malim poduzetništvom, obrtom i trgovinom. Zapravo, oni na politike Monarhije prema hrvatskim zemljama, prema Slavoniji i Vukovaru, imaju neku vrstu romantičnog pogleda i umjetne privredne nostalgije. Prirodne i nepovoljne posljedice perifernog kapitalizma s primjesama feudalnih odnosa i diktata austro-ugarskih elita, dio je analitičara Vukovara opisao kao vjetar u leđa društvenom i privrednom razvoju Vukovara. S druge strane, pokušaj ovladavanja vlastitim razvojem te plansko upravljanje industrijalizacijom i urbanizacijom u pravom smislu, koji su se odvijali u SFRJ – opisali su kao degradaciju vukovarskog lijepog kraja i njegove nacionalne mješovite slike. Ovaj stav u neku ruku može biti objašnjen i ratnim okolnosti-

71 Vidi za detalje: <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/329128/Grof-Eltz-blokirao-imovinu-Vukovara-i-okolice.html>

ma 1990-ih kad se pošto-poto htjelo stvoriti i poslati u svijet sliku o nebalanskom i nejugoslavenskom Vukovaru.

Nažalost, u novije vrijeme analitičari izgleda nisu previše kritički obradili starije radove pa nisu mogli doći do nekih značajno drugačijih zaključaka od onih koji su više-manje proizašli iz tamo postavljenih premisa. Zbog toga i dalje nisu spremni riješiti sljedeće proturječnosti: zagovaranje europeizacije Vukovara uz istovremeno nizak stupanj tolerancije nacionalnih i vjerskih prava; zagovaranje malog i srednjeg poduzetništva koje ima nizak potencijal akumulacije i nepovoljnu strukturu zaposlenosti uz istovremeno podržavanje snažnog privrednog razvoja i izvoza; negiranje postignuća vukovarske poljoprivrede iz jugoslavenskog perioda favorizirajući sitan posjed, uz istovremenu kritiku postojećeg stanja u poljoprivredi; negiranje urbanizacije iz jugoslavenskog perioda uz istovremeni zahtjev za dovršenjem obnove gradske infrastrukture; negiranje planskog razvoja istovremeno zagovarajući postepeni razvoj kao zapravo jedini mogući smjer, a sve to uz ignoriranje postojeće stihije urbanog i privrednog (ne)razvoja.

/ Zaključne napomene

Analizirali smo privredni razvoj Vukovara kroz vrijeme. Da bi se stekla vjerodostojna i sveobuhvatna slika o tom razvoju dotaknuli smo se i predjugoslavenskog perioda, koji je na neki način odredio idejne smjernice za suvremene studije o Gradu Vukovaru i vukovarskom kraju. Naime, osnovna teza koja se provlači kroz mnoge znanstvene radove jest da su glavni uzroci nerazvijenosti Vukovara rat i ratna razaranja. Na to dodaju da bi sve bilo drugačije da nije bilo rata i to iz razloga što je došlo do promjene sistema, odnosno do urušavanja jugoslavenske ekonomije. Ona je učinila više štete nego koristi za vukovarski kraj budući da nije iskoristavala i dalje razvijala sve one pogodnosti koje su Vukovar u ranijim razdobljima, a posebno u Austro-Ugarskoj činile privlačnim mjestom življenja. Potonje se moglo vidjeti iz popisa stanovništva koji je prikazivao veći broj nacija, vjera i kultura koje žive ili trguju u Vukovaru.

Znatan broj zanatlija, mnogo trgovaca i poljoprivrednika, ali i dio činovnika – to je bio, prema nekim suvremenim studijama, optimalni ekonomski kontekst jednog gradića (u to vrijeme trgovišta) poput Vukovara. Za razliku od njih, o radu smo pokazali kako je to ipak jedan romantični pogled na stanje

stvari iz tog razdoblja. U to vrijeme, Vukovar se našao, kao i uostalom ostali hrvatski krajevi, usred raznih spletkarenja i čas sukoba čas suradnje austro-ugarskih elita prilikom realizacije i obrane svojih interesa. Drugim riječima, razvoj vukovarske privrede bio je s obzirom na njene potencijale i prirodne mogućnosti sve samo ne dovoljan, a kamoli optimalan. U kontekstu polufeudalnih odnosa s probojem kapitala, na periferiji Monarhije, Vukovar se razvijao (ili nije razvijao) točno onako kako je to drugim silama bilo u interesu. Za svoje saveznike u tome su imali vlastelu i činovnike koji su živjeli na tom području.

U prvoj Jugoslaviji političko-ekonomski kontekst se mijenja budući da više ne djeluju austro-ugarski feudalni i kapital-interesi. Umjesto njih javlja se hrvatski i srpski kapital, tako da kapital-odnos i dominacija stihijske, tržišne organizacije društvenog razvoja i dalje ostaje. Prvi veći napredak osjeća se 1920-ih i 1930-ih godina kad počinje proces urbanizacije i regulacije gradskog prostora, kad se javljaju prve veće investicije kako od strane domaćeg, tako i od strane inozemnog kapitala, posebno češkog.

Pomak je naravno vidljiv, ali utoliko što privredni razvoj u prvoj Jugoslaviji sve više dobiva oblik kapitalističkog razvoja iako polufeudalni odnosi nisu nestali.

Nakon Drugog svjetskog rata, suštinski se mijenja i političko-ekonomski i društveno-ekonomski kontekst. Naime, ide se prema ukidanju kapital-odnosa, uspostavi dominacije plana nad tržišnim mehanizmom, i to zamjenom stihijnog razvoja planskim i strateškim provođenjem donesenih odluka. Ukratko, teži se privrednom razvoju koji ne ide u korist manjine društva, kapitalu, vlasteli ili činovnicima, nego ide u korist većine društva, radnicima i seljaštvu.

U tom smislu privredni razvoj ekonomije na periferiji Europe nije mogao biti i dalje ne može biti društveni razvoj (razvoj u ime većine društva) temelji li se isključivo na tržišnom mehanizmu i stihiji. Vrlo povoljna podloga za takav razvoj u tom kontekstu jest baza u vidu mnogo individualnih proizvođača, mnogo obrtnika i odsustvo plana. Velika poduzeća svojom ekonomskom logikom teže kontroli tržišta, dok mala poduzeća o tome ne mogu ni pomisliti. Zbog toga je privredni razvoj vukovarskog kraja napredovao velikom brzinom i uzrokovao porast društvenog životnog standarda. Da se umjesto plana i industrije, zajedno s poljoprivrednim razvojem u kojem veliki posjed igra bitnu ulogu, Vukovar odlučio za tržište, stihiju, sitno poduzetništvo i dominaciju sitnog posjeda – on se ne bi razvijao ovim tempom. Ova se činjenica i potvrdila desetljećima kasnije, odnosno potvrđena je u sadašnjem vremenu. Rata

već nema više od 20 godina, a vukovarska privredna, demografska situacija je katastrofalna. Postavke na kojima vukovarske vlasti (potpomognute u tome središnjim vlastima, odnosno raznim vladama) temelje budući razvoj tog kraja jesu: financiranje iz europskih fondova, poticanje malog i srednje poduzetništva, razvoj malih, domaćih poljoprivrednih gospodarstava, podizanje konkurentnosti privrede i podizanje stupnja obrazovanja stanovništva.

Ove mjere samo dodatno implementiraju aktualni ekonomski model razvoj koji vukovarsku privredu vodi u ponor, umjesto da je razvija. U pozadini je ideja da je moguće obnoviti onaj optimalni rast i razvoj Vukovara iz austro-ugarskih vremena, ili iz vremena prve Jugoslavije. Ekonomsko-politički problem s tom idejom jest da je taj razvoj bio razvoj samo za manjinu vukovarskog kraja i to povlaštenu manjinu, dok su grad i zajednica u kontekstu svojih proizvodnih mogućnosti, stagnirali.

Znanstveno-teorijski problem s tom idejom jest da se na taj razvoj, ali i na sadašnje pretpostavke vukovarskog razvoja gleda gotovo bez imalo znanstvene istinoljubivosti i sa strahom od suočavanja s ružnom istinom. Ružna je istina da su političke pretpostavke modela privrednog razvoja zapravo pogrešne i stoga inzistiranje na njima kao uporištu vukovarske privrede znači još veću stagnaciju nego u prošlim vremenima.

/ Literatura

Ajduković, D. i Ćorkalo Biruški, D. 2009. Od dekonstrukcije do rekonstrukcije traumatizirane zajednice: primjer Vukovara. *Revija za socijalnu politiku*, 16 (1): 1—24.

Bara, M. i Lajić, I. 2010. Etnodemografski razvoj Slavonije u dvadesetom stoljeću (utjecaj ratova i kolonizacija), u: Lajić, I. (ur.). *Migracije i regionalni razvoj Hrvatske*. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb: 85—117.

Baždar, Z. 2003. Trgovačke prilike na vukovarskom području 1868 — 1914. (Prilog proučavanju gospodarske povijesti Slavonije i Srijema). *Scrinia slavonica*, 3 (1): 231—246.

Bijelić, B. 2004. *Đakovo u prijedlozima i projektima željezničkih pruga do 1914. godine*. Muzej Đakovštine i Hrvatske željeznice d.o.o. Đakovo.

Cvek, S., Ivčić, S. i Račić, J. 2015. Jugoslavenstvo radništvo u tranziciji: "Borovo" 1989. *Politička misao*, 52 (2): 7—34.

Cvikić, L. 2007. Razvojne perspektive Vukovarsko-srijemske županije u okviru regionalne politike Europske Unije, u: Živić, D. i Žebec, I. (ur.). *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 503—527.

- Damjanović, D. 2005. Osnovna obilježja urbanog razvitka Vukovara između dva svjetska rata. *Scrinia Slavonica*, 5 (1): 174—198.
- Damjanović, D. 2009. Stari vukovarski vodotoranj iz 1913. godine. *Gradevinar*, 61 (8): 731—736.
- Dobrovšak, Lj. 2008. Zaposlenici na željeznicama u Hrvatskoj 1903. godine. *Časopis za suvremenu povijest*. 40 (2): 489—516.
- Feletar, D. 1994a. Vukovar u europskome i hrvatskom prostoru, u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 14—23.
- Feletar, D. 1994b. Suvremeni Vukovar – središte gospodarskog razvoja 1945. — 1991., u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 353—376.
- Grahovac, P. 2006. Regionalne značajke posjedovne strukture u hrvatskoj poljoprivredi. *Zbornik ekonomskog fakulteta u Zagrebu*, 4 (1): 23—44
- Horvat, V. 1994a. Potrebica F., Uspon građanskog Vukovara 1850. — 1918., u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 182—199
- Horvat, V. 1994b. Potrebica F. Srijemska županija, vukovarsko vlastelinstvo i trgovište Vukovar, u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 155—176
- Horvat, B. 2003. Terminologija. *Ekonomski pregleđ*, 54 (5—6): 521—523.
- Iljkić, V., Mihalić, N., Živić, D. i Iljkić, J. 2016. Projekt “Vukovar” – mjesto posebnog pijeteta, u: Živić D., Špoljar Vržina S., Žebec Šilj, I. i Mihaljević V. (ur.). *Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi?* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 167—199.
- Karač, Z. 1994a. Oblikovanje suvremenog urbanog sustava Vukovara (1945. — 1991.), u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 327—342.
- Karač, Z. 1994b. Urbanistički razvoj i arhitektonska baština Vukovara od baroka do novijeg doba (1687 — 1945), u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 267—296.
- Karaman, I. 1994. Razvoj međunacionalnih odnosa vukovarskog stanovništva, 1945/1948 — 1991., u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 388—394.
- Klemenčić, M. 2008. Glavne odrednice geografskog položaja Vukovara. *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 125—134.
- Lazanin, S. 2007. Stanovništvo Vinkovaca i Vukovara u razdoblju njihova oblikovanja u urbane cjeline: kraj 18., početak 19. stoljeća. *Migracijske i etničke teme*, 23 (3): 225—249.
- Marošević, K. i Romić J. 2011. Strana izravna ulaganja u funkciji razvitka Vukovarsko-srijemske županije. *Ekonomski vjesnik*, 24 (1): 155—169.
- Majski, B. (ur.). 1976. *Vukovarska komuna 1945 — 75*. Turistkomerc. Zagreb.
- Matić, R. 2016. Vukovar i Hrvatska između ratnog i poratnog razaranja, u: Živić D., Špoljar Vržina S., Žebec Šilj, I. i Mihaljević V. (ur.). *Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi?* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 41—51.

- Mirković, M. 1979. *Poljoprivreda i seljaštvo u Jugoslaviji*. Informator. Zagreb.
- Mrvica Mađarac, S. 2009. Komparacija ekonomsko-socijalne strukture stanovništva u Vukovarsko-srijemskoj i Istarskoj županiji, u: Turkalj, Ž. (ur.). *Ekonomski vjesnik*. Ekonomski fakultet u Osijeku: 199—211.
- Pejaković, T. 2016. Biološki sastav i starenje stanovništva Vukovarsko-srijemske županije 1961. — 2011., *Hrvatski geografski glasnik*, 78 (1): 125—158.
- Petrač B. i Zmaić K. 2003. Veličina gospodarstva u funkciji robnosti poljoprivrednih proizvoda, u: Štambuk, M. i Šundalić, A. (ur.). *Razvojne perspektive ruralnog svijeta Slavonije i Baranje*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb: 195—206.
- Poljanec-Borić, S. 2008. Razvoj Vukovarsko-srijemske županije u svjetlu socioekonomske tipologije endogenog razvitka u Hrvatskoj, *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 3—26.
- Richembergh Beus, G. 2010. *Nijemci, Austrijanci i Hrvati I, Prilozi za povijest njemačko-austrijske nacionalne manjine u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini*. Synopsis i Njemačka zajednica – Zemaljska udruga Podunavskih Švaba u Hrvatskoj. Zagreb, Sarajevo i Osijek.
- Sić, M. 2012. Paneuropski prometni koridori i razvoj Osječke regije. *Hrvatski geografski glasnik*, 74 (2): 53—67.
- Semenić Rutko, M., Cvikić, S., Živić, D. i Špoljar Vržina, S. 2016. Vukovarska ratna i poratna pobolna zbilja – apel na moralnu obavezu djelovanja, u: Živić D., Špoljar Vržina S., Žebec Šilj, I. i Mihaljević V. (ur.). *Što je Vukovar Hrvatskoj i Europi?* Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 153—166.
- Slukan Altić, M. 2007. Kanal Dunav — Sava kao razvojni čimbenik grada Vukovara: povijesni razvoj jednog projekta (u povodu 270. obljetnice prve ideje o gradnji kanala), u: Živić, D. i Žebec, I. (ur.). *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 331—350.
- Statistički godišnjak 1971, 1981., 1991.* Republički zavod za statistiku. Zagreb.
- Škarica, M. i Đulabić, V. 2012. Regional policy and the Various Statuses of Local Units in Croatia. *Hrvatska i komparativna javna uprava*, 12 (2): 433—462.
- Šundalić, A. 2003. Retradicionalizacija ili revitalizacija ruralnoga prostora Slavonije i Baranje, u: Štambuk, M. i Šundalić, A. (ur.). *Razvojne perspektive ruralnog svijeta Slavonije i Baranje*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb: 77—93.
- Šundalić, A. 2006. Osiromašivanje i nerazvijenost – Slavonija i Baranja u očima njezinih stanovnika. *Socijalna ekologija*, 15 (1—2): 125—143.
- Šundalić, A. 2007. Vukovar danas: od identiteta opstanka prema identitetu razvoja, u: Živić, D. i Žebec, I. (ur.). *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 529—548.
- Šundalić, A. i Barković, I. 2008. Razvojne perspektive Vukovarsko-srijemske županije u uvjetima oskudnosti socijalnog kapitala. *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 77—99.
- Turk, I. 2007. Prometno-geografske značajke kao funkcija razvoja Vukovara i vukovarskog kraja, u: Živić, D. i Žebec, I. (ur.). *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 311—331.

- Wetheimer-Baletić, A. 1993. Jedno i pol stoljeće u brojčanom razvoju stanovništva Vukovara i vukovarskog kraja. *Društvena istraživanja*, 2 (2—3): 455—477.
- Wertheimer-Baletić, A. 1994a. Demografska kretanja u posljednjim desetljećima, 1945. — 1991., u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 377—388.
- Wertheimer-Baletić, A. 1994b. Sastav stanovništva u međuratnom razdoblju, u: Karaman, I. (ur.): *Vukovar, vjekovni hrvatski grad na Dunavu*. Dr. Feletar. Koprivnica: 300—311.
- Wertheimer-Baletić, A. i Živić, D. 2003. Demografske promjene u ruralnim područjima Slavonije i Baranje od 1953. do 2001., u: Štambuk, M. i Šundalić, A. (ur.) *Razvojne perspektive ruralnog svijeta Slavonije i Baranje*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb: 13—40.
- Wertheimer-Baletić, A. i Akrap, A. 2008. Razvoj stanovništva Vukovarsko-srijemske županije s posebnim osvrtom na ekonomsku strukturu od 1971. — 2001. *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 51—75.
- Žanić, M. 2007. Važnost rituala u poslijeratnom razdoblju: primjer Vukovara. *Polemos*, 10 (1): 73—90.
- Žanić, M. 2008. Konstrukcija poslijeratnog prostora: simbolička izgradnja Vukovara. *Polemos*, 11 (2): 29—50.
- Žanić, M. 2014. Društvena dinamika i simbolizacija prostora. Istraživanje oblikovanja mentalnih mapa stanovnika Vukovara. *Socijalna ekologija*, 23 (1): 39—56.
- Žebec, I. 2008. Utjecaj češkog kapitala na razvoj Vukovara u razdoblju između dva svjetska rata. *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 101—124.
- Živaković-Kerže, Z. 2008. Na podunavskom prometnom pravcu; Osvrt na gospodarski razvoj Vukovara u 19. i na početku 20. stoljeća. *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 135—148.
- Živaković-Kerže, Z. 2010. Srijemska županija u drugoj polovici 19. stoljeća i početkom 20. stoljeća (Osvrt na gospodarstvo i društveni život). *Scrinia slavonica*, 10 (1): 197—211.
- Živić, D. 2007. Demografski resursi društveno-gospodarskog razvitka Vukovara, u: Živić, D. i Žebec, I. (ur.). *Vukovar – hrvatska baština i perspektive razvoja*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 473—501.
- Živić, D. 2008. Posljedice srbijanske agresije kao odrednica poslijeratne obnove i razvitka Vukovara. *Društvena istraživanja*, 17 (1—2): 27—50.
- Živić, D. 2011. Demografske osnove poslijeratnog razvoja Grada Vukovara (1991. — 2011.). *National Security and the Future*, 12 (3): 93—134.
- Živić, D. 2012. Izazovi i mogućnosti poslijeratne revitalizacije Grada Vukovara. *Hrvatski geografski glasnik*, 74 (1): 75 – 90.
- Živić, D. 2013. Je li Vukovar (bio) srpski grad?, u: Živić, D., Vržina, S., Cvikić, S. i Lupis, V. (ur.). 2013. *Vukovar 91. – istina i/ili osporavanje (između znanosti i manipulacije)*. Institut društvenih znanosti Ivo Pilar. Zagreb i Vukovar: 103—119.

Butković: za izgradnju kanala Dunav — Sava treba nam 850 milijuna eura, Slobodna Dalmacija, 29. veljače 2016. <http://www.slobodnadalmacija.hr/novosti/hrvatska/clanak/id/303884/butkovic-za-izgradnju-kanala-dunav-sava-treba-nam-850-milijuna-eura>, Pristupljeno: 11. listopada 2016.

Državni zavod za statistiku, www.dzs.hr. Fond za obnovu i razvoj Grada Vukovara, <http://fond-vukovar.hr>, Pristupljeno: 20. rujna 2016.

Grof Eltz blokirao imovinu Vukovara i okolice, Tportal, 25. travnja 2014. <http://www.tportal.hr/vijesti/hrvatska/329128/Grof-Eltz-blokirao-imovinu-Vukovara-i-okolice.html>, Pristupljeno: 13. listopada 2016.

Hrvatska treba odlučiti hoće li Vukovar dalje živjeti ili umrijeti, 24 sata, 25. listopada 2016. <http://www.24sata.hr/news/hrvatska-treba-odluciti-hoce-li-vukovar-dalje-zivjeti-ili-umrijeti-496609>, Pristupljeno: 25. listopada 2016.

Pregled gospodarstva Vukovarsko-srijemske županije 2014. (http://www.hgk.hr/wp-content/blogs.dir/1/files_mf/pregled_gospodarstva_vsz_2014.pdf), Pristupljeno: 8. listopada 2016.

Program ukupnog razvoja Grada Vukovara (2010.) (http://www.vukovar.hr/images/stories/files/uog/pur_vukovar.pdf), Pristupljeno: 1. listopada 2016.

Proračun Grada Vukovara 2016. (http://www.vukovar.hr/images/stories/files/uof/Proracun_2016.pdf), Pristupljeno: 9. rujna 2016.

Prvi put u Gradu Vukovaru smanjen broj nezaposlenih ispod dvije tisuće, Hrvatski

radio Vukovar 20.7.2016., <http://www.hrv.hr/vijesti/aktualnosti/item/9764-prvi-put-u-gradu-vukovaru-smanjen-broj-ne-zaposlenih-ispod-dvije-tisuce>, Pristupljeno: 2. listopada 2016.

Razvojna strategija Vukovarsko-srijemske županije 2011 — 2013., 2011.

Strategija regionalnog razvoja RH 2011 — 2103. (<http://www.tourism-varazdin.hr/wp-content/uploads/2015/02/strategija-regionalnog-razvoja-rh-2011-2013.pdf>), Pristupljeno: 14. listopada 2016.

Strategija regionalnog razvoja RH za razdoblje do kraja 2020. (nacrt prijedloga), srpanj 2016. (<https://razvoj.gov.hr/UserDocsImages/O%20ministarstvu/Regionalni%20razvoj/razvojne%20strategije//Nacrt%20prijedloga%20Strategije%20regionlanog%20razvoja%20RH%20za%20razdoblje%20do%20kraja%202020.%20godine.pdf>), Pristupljeno: 3. listopada 2016.

Vodič za ulagače na području Grada Vukovara, 2015, <http://www.bic-vukovar.hr/VURA-HR.pdf>, Pristupljeno: 14. listopada 2016.

Zakon o obnovi i razvoju Grada Vukovara (<http://www.zakon.hr/z/685/Zakon-o-obnovi-i-razvoju-Grada-Vukovara>), Pristupljeno: 9. listopada 2016.

DIMITRIJE BIRAČ
Economic development of Vukovar:
historical and comparative study

Summary

Article analyzes the development of Vukovar in four socio-political formations: Austro-Hungarian Monarchy, Kingdom of Yugoslavia, Socialist Federal Republic of Yugoslavia and Republic of Croatia. Research material about Vukovar's economic history showed us that recent and relatively widespread interpretation that Vukovar developed the most in the Monarchy, conflicts with the reality. Second, it clearly shows a significant level of manipulation both in research and in presenting the facts.

The article states that absence of planning and no coordination of Vukovar region within the wider social-development strategy whatsoever, were crucial, taken in economic terms, for its stagnation and further growth of the underdevelopment. Vukovar will not be able to overcome its poor development rate with relying mainly on European funds and Government donations and neither by advocating small entrepreneurship and direct foreign investment policy. Main reason for this is that the Croatian economy is at the periphery of eurocapitalism and as such it simply cannot produce the same results as core countries and their economic policies. Economic development of Vukovar requires the establishment of planning at the highest level of Croatian politics. In this context, it is necessary to realize that the political assumptions of the economic model are actually wrong and that the insisting on them leads to even greater stagnation than in the past.

KEYWORDS: *economic development, Vukovar, Austria-Hungary, Yugoslavia, Croatia*